

รูปที่ 1.16 การประชุมหารือเกี่ยวกับแนวทางการจัดการพื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือย วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546

รูปที่ 1.17 การประชุมหารือเกี่ยวกับแนวทางการจัดการพื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือย วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546

5.ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ 3 เดือนสุดท้าย(16 เมษายน 2546 – 15กรกฎาคม 2546) จะมุ่งเน้นการหาข้อมูลสรุปเกี่ยวกับการจัดการในเรื่องขององค์ประกอบทางกายภาพของท้องถิ่น โดยใช้การจัดประชุมประชาชนในพื้นที่เพื่อหาข้อตกลงร่วมกันของแต่ละพื้นที่ อีกทั้งนักวิจัยจะสรุปผลการศึกษาทั้งหมด

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับในช่วง 3 เดือนสุดท้าย คือ ข้อเสนอแนะในการจัดการเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ และผลสรุปของการศึกษา

รูปที่ 1.18 การประชุมหรือเกี่ยวกับแนวทางการจัดการพื้นที่ของท้องถิ่นเสมา วันที่ 2 กรกฎาคม 2546

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

องค์ประกอบทางกายภาพ หมายถึง องค์ประกอบของชุมชนและท้องถิ่นที่สร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น โดยอาจเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางการใช้สอย ความสัมพันธ์ทางความเชื่อ ประเพณี และความสัมพันธ์ทางการจัดการ ในมิติใดมิติหนึ่งหรือหลายมิติก็ได้ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้องค์ประกอบทางกายภาพจะหมายถึงองค์ประกอบที่เป็น **รูปร่าง (Shape) และรูปทรง (Form)**

จินตภาพของที่ว่าง หมายถึง ที่ว่างที่เกิดขึ้นในความคิด หรือจินตนาการของผู้คน โดยในบางกรณีอาจเป็นที่ว่างที่มีจริงในพื้นที่ หรือเป็นที่ว่างในอุดมคติก็ได้

อุดมการณ์ที่มีต่อองค์ประกอบทางกายภาพ หมายถึง ความคิดของผู้คนที่มีความต้องการองค์ประกอบทางกายภาพ โดยในทั้งนี้จะรวมถึงความคาดหวังที่มีต่อองค์ประกอบทางกายภาพนั้นๆ

อุดมการณ์ในเชิงพาณิชย์ หมายถึง ความคิดและความคาดหวังในเชิงของผลผลิตส่วนเกินในภาคของการผลิต ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะมุ่งประเด็นไปที่ความคาดหวังที่มีต่อที่ว่างต่างๆ ,พื้นที่ และองค์ประกอบทางกายภาพในท้องถิ่น

จินตนาการที่มีต่อองค์ประกอบทางกายภาพ หมายถึง จินตนาการและความนึกคิดของผู้คนที่มีความต้องการองค์ประกอบภายในพื้นที่ ซึ่งในบางครั้งอาจออกมาในรูปของปาฏิหาริย์ บางครั้งออกมาในรูปของเรื่องราว ตำนาน และบางครั้งออกมาในรูปของประเพณีและพิธีกรรมก็ได้

เครือข่ายของความสัมพันธ์ หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าหากันทั้งในระดับของบ้าน ระดับของชุมชนและในระดับของท้องถิ่น ซึ่งความสัมพันธ์นั้นอาจเป็นในรูปแบบของการใช้สอย ความเชื่อ หรือมิติในการมีอุดมการณ์ร่วมกันก็ได้

บทที่ 2

ท้องถิ่นคอนสวรรค์ อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ
(ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนต้น)

บทที่ 2

ท้องถื่นคอนสวรรค์ อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ

(ตัวแทนท้องถื่นของกลุ่มน้ำชีตอนต้นน้ำ)

2.1 ข้อมูลเบื้องต้นของท้องถื่นคอนสวรรค์

บริเวณท้องถื่นคอนสวรรค์เป็นท้องถื่นที่ตั้งในทางต้นลุ่มน้ำชี โดยตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งท้องถื่นดังกล่าวจะตั้งอยู่ในบริเวณที่สามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำชี และชีหลง ซึ่งชีหลงที่ชาวบ้านเรียกกันนี้จะมีชื่อเรียกว่า “ห้วยน้ำกล่ำ” นอกจากนี้ท้องถื่นคอนสวรรค์จะมีพื้นที่ที่เคยเป็นชุมชนมาแต่เก่าก่อนคือ “เมืองคอนสวรรค์” หรือที่ชาวบ้านเรียกกันมาว่า “เมืองกาหลง” ซึ่งเป็นเมืองที่มีการขุดคูเมืองล้อมรอบหนึ่งชั้น นอกจากหลักฐานเกี่ยวกับคูน้ำล้อมรอบเมืองนี้แล้ว ยังพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างมากมายภายในท้องถื่นคอนสวรรค์แห่งนี้ เช่น ใบเสมาหิน พระพุทธรูป เป็นต้น

ในท้องถื่นบ้านคอนสวรรค์มีบ้านที่มีเครือข่ายที่สัมพันธ์กันเกินกว่าเขตทางการปกครองที่แบ่งขึ้นจากทางภาครัฐ ซึ่งในการศึกษาในครั้งนี้จะมีบ้าน(หรือหมู่บ้าน)ที่เกี่ยวข้องคือ บ้านคอนสวรรค์ บ้านหนองโก บ้านนาโจด บ้านโนนโพธิ์ บ้านหนองขุนทิพย์ บ้านหนองทอน บ้านนาเสียว โดยในรายละเอียดของการตั้งบ้านและการสร้างเครือข่ายของชุมชนภายในท้องถื่นนี้จะถูกสะท้อนให้เห็นทั้งในมิติของการจัดการพื้นที่ร่วมกัน พื้นที่ทางความเชื่อ และพื้นที่ทางกายภาพ เป็นต้น

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท้องถื่นคอนสวรรค์จะเป็นที่ราบลุ่มน้ำสลับกับโคกและเนินดิน โดยบ้านคอนสวรรค์จะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โนนที่เคยเป็นชุมชนที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในท้องถื่น เช่น¹ ลักษณะของเสมาที่มีการสลักเป็นรูปกสิกรรมที่ฐานบางหลัก มีรูปพระโพธิสัตว์ และมีจารึกลักษณะเป็นแบบศิลปะแบบทวารวดี ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดมได้กล่าวว่า “เป็นเสมาหินที่มีภาพสลักสวยงามกลุ่มหนึ่ง” นอกจากนี้ยังมีการพบพระพุทธรูปและโกลกนพระพุทธรูปสมัยทวารวดีอีกหลายองค์ บ้านคอนสวรรค์เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่บนที่โนนสูง(อาจจะสูงที่สุดในท้องถื่นที่ศึกษา) มีคูน้ำล้อมรอบและมีโนนสูงอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ที่ชาวบ้านเรียกว่า “โนนภู”

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม . 2546 . แอ่งอารยธรรมอีสาน(พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มติชน.กรุงเทพฯ. หน้า 319 - 320

ลักษณะของชุมชนในท้องถิ่นคอนสวรรค์สามารถแบ่งลักษณะของชุมชนตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ภายในท้องถิ่นได้เป็น 3 ลักษณะคือ **ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน** (หรือเนิน) สูง (เช่น บ้านคอนสวรรค์ บ้านโนนโพธิ์ เป็นต้น) **ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับบึงน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้กันภายในท้องถิ่น** (เช่น บ้านนาโจด และบ้านหนองทอน เป็นต้น) และ**ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา** (เช่น บ้านหนองโก บ้านโนนขุนทิพย์ และบ้านนาเสียว เป็นต้น)

ตารางที่ 2.1 แสดงลักษณะของชุมชนภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์โดยแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

ลักษณะของชุมชน	ชุมชน	คำอธิบาย
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน	บ้านคอนสวรรค์	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านบนโนนที่เคยเป็นชุมชนเก่าสมัยทวารวดี มีคูน้ำรูปวงกลมล้อมรอบ
	บ้านโนนโพธิ์	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านบนโนนที่มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุมมากมาย และมีต้นโพธิ์อยู่มาก อยู่ใกล้กับ "ห้วยหล้าน้อย"
ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับบึงน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้กันภายในท้องถิ่น	บ้านนาโจด	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่ทางเหนือของท้องถิ่น ใกล้กับหนองเปือย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "บึงนกง"
	บ้านหนองทอน	เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่า "หนองทอน"
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา	บ้านหนองโก	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มใกล้กับหนองน้ำขนาดเล็กที่ชาวบ้านเรียกว่า "หนองโก"
	บ้านโนนขุนทิพย์	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งบ้านอยู่บนที่ราบที่เป็นที่นา
	บ้านนาเสียว	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งบ้านอยู่บนที่ราบในที่นา

ในการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของชุมชนที่แยกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นพบว่า บ้านหรือชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นจะเป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่ตามที่โคกหรือโนน ส่วนชุมชนที่มีขนาดรองลงมา มักจะตั้งอยู่ใกล้กับบึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้ภายในท้องถิ่น และชุมชนที่มีขนาดเล็กมักตั้งอยู่ในที่ราบที่เป็นที่นา นอกจากนี้ยังพบว่า**ภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะไม่พบการตั้งถิ่นฐานที่ติดกับบริเวณของริมแม่น้ำชีโดยตรง** ชุมชนที่อยู่ใกล้กับลำน้ำชีมากที่สุดคือ ชุมชนบ้านนาโจดและบ้านโนนขุนทิพย์ ซึ่งอยู่ห่างจากลำน้ำชี 3 กิโลเมตร

และจากการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์เบื้องต้นของท้องถิ่นดังกล่าวทำให้สามารถสรุปได้ว่า แหล่งน้ำภายในท้องถิ่นจะแบ่งออกเป็น 5 ลักษณะคือ

1. แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นเองภายในชุมชน(เช่น คูน้ำล้อมรอบชุมชน)
2. บึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้ร่วมกันภายในท้องถิ่น
3. บึงหรือหนองน้ำขนาดเล็กที่ใช้เฉพาะในชุมชน
4. ลำน้ำในลำน้ำชี
5. แหล่งน้ำในลักษณะของซีหลง (ร่องน้ำที่เกิดจากเกิดจากทางน้ำ เดิมของแม่น้ำชี)

โดยการแบ่งพื้นที่แหล่งน้ำของท้องถิ่นเกิดขึ้นเนื่องจากข้อจำกัดในการใช้น้ำภายในท้องถิ่น ที่มีหลายชุมชน โดยวิธีการควบคุมการใช้น้ำของท้องถิ่นจะแบ่งไว้กับมิติบางอย่างเช่น บริเวณคูน้ำที่รอบเมืองแต่เดิมจะสงวนไว้เพื่อการดื่มกิน เช่นที่หนองอ้อ คูน้ำบริเวณวัดบ้านคอนสวรรค์ จะใช้เพื่อการดื่มกินเท่านั้นโดยชาวบ้านมีทัศนคติว่า น้ำจากหนองอ้อเป็นน้ำที่มีรสชาติอร่อยที่สุด และหากจะมีการหาปลาในหนองน้ำดังกล่าวจะทำได้เฉพาะในช่วงเวลาของงานบุญบ้าน หรืองานที่ต้องมีการเลี้ยงผู้คนจำนวนมากแต่เพียงเท่านั้น โดยชาวบ้านเล่าให้เราฟังว่า “ไผ่ชีเอาปลาหนองอ้อ บ่ได้เลย แต่งานบ้านงานบุญ ขอเพิ่มชีให้ ปลาขึ้นหลายโพด” นอกจากนี้การแบ่งลักษณะของแหล่งน้ำนอกจากจะเป็นกรอบของการใช้งานแล้วยังมีการแบ่งระดับของการใช้งานว่าเป็นระดับชุมชนหรือระดับท้องถิ่นอีกด้วย

พฤติกรรมและโครงข่ายของการใช้น้ำภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์ แทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตเมื่อเกือบ 100 ปีมาแล้ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่พบเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการใช้น้ำในการบริโภคและอุปโภคบางส่วนเท่านั้น คือ การเปลี่ยนแปลงจากการใช้น้ำตามหนองตามบึงมาใช้ น้ำในระบบประปาหมู่บ้านและ ระบบการรองน้ำฝน แต่เพียงเท่านั้น ส่วนระบบน้ำที่เกี่ยวข้องกับการกสิกรรมและการเกษตรจะเป็นการใช้ตามแบบวิถีตามธรรมชาติ คือ การใช้ระบบขุดบ่อรองรับน้ำฝนและระบบทดน้ำจากลำห้วยกล้ำเข้าสู่ที่นาของตนเอง โดยยังไม่มีระบบชลประทานในการจัดการน้ำ

รูปที่ 2.1 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษาและลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่นคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ

2.1.1 ตำนานภูแลนคา ตำราบทที่หนึ่งทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น

“ต่อมามีหมาตัวหนึ่งชื่อว่า “หมาบักทอก”
 รู้ว่าบ้านเมืองจะเกิดการสู้รบกัน
 จึงไปเตะให้ภูแยกออกจากกัน
 ทำให้ภูเขาที่เคยเป็นทะเลสาบอยู่ด้านใน
 น้ำที่อยู่ในทะเลสาบด้านในจึงไหลออกมา”

ต้นกำเนิดของลำน้ำสายวัฒนธรรม “ลำน้ำชี” ได้เริ่มต้น ณ ที่แห่งนี้ผืนดินที่กว้างขวางที่เรียกว่า “ภูแลนคา” เพื่อเขาแนวต่อระหว่างพื้นที่อำเภอเมือง อำเภอคอนสวรรค์ อำเภอแก้งคร้อ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ซึ่งในอดีตนั้นเป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่ามากมายหลายหลาก และมีพืชพันธุ์มากมาย นอกจากนี้ภูแลนคายังเป็นต้นกำเนิดลำน้ำสายสำคัญคือ “ลำปะทาว” ลำน้ำที่ไหลลงสู่ลำน้ำชีที่บ้านกุดโง้ง ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำชี

เรื่องราวที่ชาวบ้านเล่าขานต่อกันมาเกี่ยวกับ “ตำนานการเกิดภูแลนคา” นั้นสืบต่อกันมาแม้กระทั่งในท้องถิ่นคอนสวรรค์ โดยกลุ่มพ่อใหญ่แม่ใหญ่บ้านโนนโพธิ์² ได้เล่าเรื่องราวความเชื่อให้เราฟังว่า “ภูแลนคา หรือภูอีเฒ่า แต่เดิมนั้นเป็นแนวเดียวกันหมดเลยกับภูอื่น อย่างภูดั่งนี้ก็เป็นแนวเดียวกัน ต่อมามีหมาตัวหนึ่งชื่อว่า “หมาบักทอก” รู้ว่าบ้านเมืองจะเกิดการสู้รบกัน จึงไปเตะให้ภูแยกออกจากกัน ทำให้ภูเขาที่เคยเป็นทะเลสาบอยู่ด้านใน น้ำที่อยู่ในทะเลสาบด้านในจึงไหลออกมา “ท้าวภูผาแดง” ได้ยินเรื่องเข้าจึงพาเอา “เรือสำเภา” ขน “ภูเขา” มาเพื่อกันน้ำไว้ แต่มาไม่ทันจึงเกิดภูเขาที่เรียกว่า “ภูสำเภา” เกิดขึ้น และจากวันนั้นเป็นต้นมา ภูแลนคา ภูดั่งก็ขาดออกจากกัน และยังมีภูสำเภา เกิดขึ้นในท้องถิ่นอีกด้วย” เรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมานี้เป็นเรื่องราวทางความเชื่อหรือตำนานที่เชื่อมโยงกับสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น และสะท้อนให้เห็นถึงจินตนาการของท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นอีกด้วย

ระบบการสร้างสัญลักษณ์ของท้องถิ่นจะอาศัยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เด่นชัดสร้างสรรคขึ้นเป็นตำนานภายในท้องถิ่นขึ้น ตำนานของท้องถิ่นเหล่านี้เองที่สร้างให้เกิดเครือข่ายกันในระหว่างท้องถิ่นจนเกิดการร้อยเรียงกันเป็นตำนานพื้นบ้านต่อไป ตำนานเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดต่อพื้นที่ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น และยังแฝงไว้ด้วยคติสอนใจเกี่ยวกับความเลวร้ายของสงครามและความแตกความสามัคคี

ลักษณะการใช้จินตนาการของชาวบ้านเป็นอีกสิ่งที่น่าสนใจ เพราะโดยปกติแล้วผู้คนมักจะสร้างจินตนาการจากประสบการณ์หรือความเชื่อที่ตนเองเคยพบเห็นมาก่อน ในท้องถิ่นคอนสวรรค์

² พ่อเฒ่าได้เล่าให้เราฟังในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านโนนโพธิ์ ในศาลาวัดของบ้าน วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

มีประเด็นที่น่าสนใจว่า เหตุใดชาวบ้านถึงผูกเรื่องราวทางภูมิศาสตร์ของตนเองเข้ากับเรื่องราวที่มีการกล่าวถึง **“เรือสำเภา”** ในประเด็นดังกล่าวก่อให้เกิดความน่าสนใจว่า ชาวบ้านสร้างตำนานบทดังกล่าวขึ้นเมื่อใด และชาวบ้านเคยรู้จักเรือสำเภาหรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรือสำเภามาก่อนหรือไม่ แต่ในการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษามาสามารถทราบถึงที่มาเกี่ยวเรือสำเภาในตำนานดังกล่าวได้ ผู้ศึกษาจึงคิดว่าหากมีผู้ใดทำการค้นคว้าจนพบที่มาของเรื่องราวดังกล่าวแล้วบางครั้งอาจเป็นส่วนที่ทำให้เราทราบที่มาของกลุ่มคนเหล่านี้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2.1.2 ประวัติบ้านคอนสวรรค์

**“สำเนียงพูดของบ้านนี้มาจากลาวเวียงจันทร์
แต่ก็คล้ายกับทางโคราชอยู่เหมือนกัน
ปู่ย่าตายายก็มาถึงกันอยู่”**

บ้านคอนสวรรค์³ เป็นหมู่บ้านใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเนินสูง ล้อมรอบไปด้วยทุ่งนา ซึ่งจากการสำรวจทางโบราณคดีพบว่า บริเวณที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านคอนสวรรค์ในปัจจุบันเคยเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำล้อมรอบในลักษณะวงกลม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเมืองประมาณ 700 เมตร ตัวเมืองมีกำแพงเมืองที่ก่อด้วยดินจำนวน 1 ชั้น และมีคูเมือง 2 ชั้นล้อมรอบสันนิษฐานว่า บ้านคอนสวรรค์จะสร้างมาพร้อมกับเมืองโคราช (นครราชสีมา) ตามตำนานเล่าว่า ผู้ที่สร้างเมืองคอนสวรรค์ หรือเมืองกาหลง คือ พระยาขุนหาญ ซึ่งเป็นญาติกับเจ้าเมืองโคราช แต่จะสร้าง พ.ศ.ใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด นอกจากนี้พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี⁴ ยังเล่าให้คณะศึกษาฟังว่า **“พ่อแม่ของพ่อก็เป็นไทโคราชนี่แหละ ตระกูลประพันธ์ศรี ไทคอนสวรรค์นี้ส่วนมากก็ย้ายมาแต่โคราชนี่แหละมาแต่พ่อแต่แม่แล้ว พ่อก็มาเกิดอยู่ที่นี่แหละ”** แต่ตามที่มีผู้เล่าหลายต่อได้เล่าฟังว่า⁵ **“สำเนียงพูดของบ้านนี้มาจากลาวเวียงจันทร์ แต่ก็คล้ายกับทางโคราชอยู่เหมือนกัน ปู่ย่าตายายก็มาถึงกันอยู่”** ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากลุ่มคนที่เป็นบรรพบุรุษของบ้านอาจเป็น 2 กลุ่มคนที่ผสมปนเปกันไประหว่างคนลาวเวียงจันทร์ กับคนไทโคราช

สำหรับหลักฐานที่พอหลงเหลืออยู่บ้างคือ เสาประตูเข้าเมือง พระพุทธรูปโบราณ ใบเสมา ซึ่งขุดพบในวัดร้างโนนกู่ และหนองพระที่อยู่ทางทิศใต้ห่างออกจากบ้านคอนสวรรค์ประมาณ 1 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีคูเมืองล้อมรอบทั้ง 4 ด้านเป็นวงกลมให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ทางทิศตะวันตก

³ จากเอกสารของ สำนักงานการศึกษาธิการอำเภอคอนสวรรค์, 2539 หน้า 1

⁴ จากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี ได้เรียนของพ่อใหญ่ในบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 29 เมษายน 2545

⁵ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโหนด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

ของหมู่บ้านมีหนองน้ำยาวเหยียด ซึ่งชาวบ้านยังอาศัยมาจวนจวนทุกวันนี้ ทางทิศใต้มีคูหนองที่ชื่อว่า กุดแช่และหนองพระ ตามลำดับ ทางทิศตะวันออกมีหนองเขื่อนบ้าน ส่วนด้านอื่นของบ้านมีคูหนองที่กำลังตื้นเขินเนื่องจากการที่ชาวบ้านเข้าไปถือครองกรรมสิทธิ์และปรับเปลี่ยนไปเป็นที่นา

จากตำนานเล่าต่อกันมาว่า สาเหตุที่ได้ชื่อว่าเมืองกาหลงเพราะพระยาขุนหาญ ได้เดินทางมาพบเข้าเห็นว่าเป็นแหล่งเหมาะสมที่จะสร้างบ้านแปงเมือง มีห้วย หนอง คลอง บึงและที่ราบชายฝั่งลำชีอยู่เป็นจำนวนมาก อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณธัญญาหาร เมื่อนกกาบินเข้าหากินจะเพลิดเพลีนกับอาหารที่อุดมสมบูรณ์จนลืมหืมกลับรัง พอสร้างเมืองเสร็จพระยาขุนหาญก็ส่งส่วยและเครื่องบรรณาการไปให้เมืองแม่เป็นนิจ (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองทวารวดี) เพราะที่เมืองกาหลงมีตัวหนังสือสมัยทวารวดีที่จารึกอยู่ในแผ่นหินจำนวนมาก

นอกจากนี้พ่อเฒ่าแม่เฒ่ายังได้เราถึง คำกลอนผญาที่แต่งไว้เป็นประวัติเมืองว่า “เมืองกาหลงมีประตูทางเข้า 4 ทาง ทิศตะวันออกมีหลวงปราบและพระยาหัวโชนเป็นไทล้าตามประตู ทิศใต้มีหลวงจรัสและเจ้าได้เป็นผู้อารัก্ষประตู ทิศตะวันตกมีนายธรรมรงค์และเจ้าโคตรเป็นอารัก্ষประตู ทิศเหนือมีพระแสงกล้าและพระยาตาแดงเป็นอารัก্ষประตู” ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พ่อเฒ่าของตายายที่มาประชุมในวันนั้นเล่าต่อกันมาอีกที ครั้นพวกท่านก็ไม่เคยเห็นตัวเห็นตนของคนเหล่านี้เหมือนกัน แต่คำกลอนผญาดังกล่าวทำให้เราสันนิษฐานได้ว่า ลักษณะของเมืองกาหลงจะเป็นเมืองที่กำแพงเมืองล้อมรอบในด้านและมีคูน้ำรูปวงกลมล้อมอยู่ด้านนอกอีกชั้นหนึ่ง

ผู้ศึกษาได้พบทวนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพื้นที่จังหวัดชัยภูมิพบว่า พื้นที่ในบริเวณนี้ทั้งบริเวณเป็นเส้นทางที่สำคัญในการเคลื่อนทัพในการสู้รบระหว่างไทยกับลาวหลายครั้งหลายสมัย เช่น ปี พ.ศ. 2369⁶ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ยกทัพมากวาดต้อนชาวลาวในสระบุรีกลับไปยังกรุงเวียงจันทน์ และมีจุดหมายสุดท้ายคือการตีกรุงเทพฯ โดยได้ยกกองทัพลาวผ่านเมืองภูเขียว เมืองชัยภูมิ เมืองสีมูม (จตุรัส) และเมื่อพิจารณาเส้นทางเดินทัพเมื่อกองทัพไทยยกจากนครราชสีมาไปหนองบัวลำภู เพื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ กองทัพไทยต้องเดินผ่านดินแดนแถบชัยภูมิ คือ “...บ้านสามพัน บึงคล้า ลำชีลอง บ่อลูป ลำกะขาว หินดาษ หินลาศ ห้วยบง บ้านโสก **บ้านจอก**⁸ สามหมอ หนองวาเท่า บ้านเต่า บ้านบัว เข้างิณ บ้านข้า ลำเซลิน บ้านปอ ห้วยทราย ภูเวียง หนองบัวลำภู” และเมื่อเราได้นำข้อมูลทั้งที่ได้จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ภายในชุมชนมาวิเคราะห์ประกอบกับข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวพบว่า มีความสอดคล้องกันและอาจสรุปได้ว่า **กลุ่มคนที่เกิดการปะปนกันในห้องถิ่นบ้านคอนสวรรค์นั้นเป็นการผสมปนเป**

⁶ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

⁷ สุทธิ เหล่าฤทธิ์. 2545. ประวัติเมืองชัยภูมิ. ด้านสุทธาการพิมพ์. กรุงเทพฯ. หน้า 72 – 73

⁸ เป็นชื่อเดิมของอำเภอคอนสวรรค์

กันระหว่างชาวลาวและชาวไทโคราช ไม่น้อยกว่าช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีเหตุการณ์ การสู้รบระหว่างไทยกับเจ้าอนุวงศ์เป็นต้นมา

2.1.3 ประวัติบ้านหนองโก

“โคกนี้กะมีแต่เสือแต่่งหลายโพด เสือ
มันมาเอาวัวควายไปกินเมื่อละโตสองโต
हांผู้ได้ย่านเสือกะย้ายไปอยู่หม่องอื่น”

บ้านหนองโกเป็นบ้านที่อยู่ทางเหนือของบ้านคอนสวรรค์โดยห่างออกไปประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งลักษณะการตั้งบ้านหนองโกนั้นจะเป็นบ้านที่ขยายตัวออกมาจากบ้านคอนสวรรค์ โดยมี พ่อลี แม่พลอย ปลุกชาติ เป็นคนย้ายออกมาตั้งบ้านเป็นเรือนแรกของบ้าน ป้าสงวน⁹ เล่าให้เราฟังว่า “ตอนป้าเกิดพ่อบอกว่ามีชาวบ้านประมาณ 30 หลังคาเรือน ยังไม่มีผู้ใหญ่บ้าน ป้ามีญาติเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ชื่อผู้ใหญ่พัน นราพงษ์” นอกจากนี้พ่อฉัน เพิ่มศักดิ์ ได้เล่ารายละเอียดของบ้านหนองโกตามที่ได้ฟังมาแต่พ่อแต่แม่ให้ฟังว่า “สมัยก่อนมาเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย บ้านนี้แต่ก่อนยังเป็นโคกเป็นป่าอยู่ยัง บ่ มีบ้านคน มาอยู่กัน 3 - 4 คน มาอยู่นี้กะเลยตั้งบ้าน มี 2 - 3 หลังแต่ก่อน มาอยู่ร่วมกันกะมีพ่อใหญ่ ยิ้ม พ่อใหญ่ก้อน หลายพ่อใหญ่อยู่ ที่มานำกัน โคกนี้กะมีแต่เสือแต่่งหลายโพด เสือมันมาเอาวัวควายไปกินเมื่อละโตสองโต **हांผู้ได้ย่านเสือกะย้ายไปอยู่หม่องอื่น**¹⁰” ซึ่งจากคำบอกเล่าของพ่อเผ่าและแม่เผ่าทำให้ทราบว่า บ้านหนองโกเป็นบ้านที่ตั้งบ้านได้ประมาณ 60 ปีหรือประมาณ พ.ศ. 2485 โดยทางตะวันตกของบ้านจะมีหนองน้ำที่ใช้ในการดื่มกินชื่อว่า “หนองโก”¹¹ ชื่อบ้านเลยเป็นการเรียกขานตามชื่อหนองน้ำดังกล่าว ลักษณะการใช้น้ำในหนองน้ำดังกล่าวจะเป็นการใช้สอยในระดับชุมชนโดยเป็นการใช้ตามหนองบึงที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ

การตั้งบ้านหนองโกเป็นลักษณะการตั้งบ้านที่ออกมาโดยการมาทำนาและสร้างเถียงนา จนมีคนมากขึ้นเรื่อยจนกระทั่งกลายเป็นบ้านขึ้นมา แต่การตั้งบ้านที่เกิดขึ้นจะประมาณหนึ่งช่วงอายุคน ดังนั้นความสัมพันธ์บางอย่างกับบ้านใหญ่คือบ้านคอนสวรรค์จึงยังมีให้เห็นอยู่อีกหลายอย่าง เช่น การไปร่วมงานเลี้ยงปูตาที่บ้านคอนสวรรค์ หรือการใช้วัดร่วมกับบ้านคอนสวรรค์ เป็นต้น

⁹ การสัมภาษณ์ป้าสงวน อายุ 58 ปี บ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

¹⁰ คำบอกเล่าดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นที่มีป่ารกถึงขนาดที่มีเสืออาศัยอยู่ได้

¹¹ ปัจจุบันหนองน้ำดังกล่าวอยู่ใกล้กับโรงเรียนทางตะวันตกบ้าน แต่ทุกวันนี้ไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว เนื่องจากมีปะปาหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2543

2.1.4 ประวัติบ้านนาโจด

บ้านนาโจดเป็นบ้านที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านคอนสวรรค์และบ้านหนองโก โดยตั้งบ้านอยู่ใกล้กับหนองเปือยและหนองแขงกระเปาซึ่งทั้งสองแหล่งน้ำจะเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของท้องถิ่นคอนสวรรค์ ลักษณะของการตั้งบ้านนาโจดจะเป็นบ้านที่ออกมาจากบ้านใหญ่ คือบ้านคอนสวรรค์ เช่นกันแต่การออกมาตั้งบ้านนั้นคาดว่าจะออกมาในระยะก่อนบ้านหนองโก (คาดว่ามากกว่า 70 ปี)

เมื่อพิจารณาดำเนินที่ตั้งของชุมชนกับลักษณะทางภูมิศาสตร์พบว่า ชุมชนบ้านนาโจดเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของท้องถิ่น ซึ่งมีการแยกบ้านออกจากบ้านใหญ่ในระยะแรกๆของการแยกบ้าน ทำให้ผู้ศึกษาสามารถตั้งข้อสังเกตถึงแบบแผนการขยายตัวของท้องถิ่นคอนสวรรค์ได้ว่า **การแยกบ้านจากบ้านใหญ่ในระยะแรกมักแยกไปตามหนองหรือบึงน้ำขนาดใหญ่ที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าบ้านใหญ่**

2.1.5 ประวัติบ้านโนนขุนทิพย์

*“มีนายฮ้อยเดินทางมาจากกาฬสินธุ์ พาควายมาหลาย
มาถึงที่หนองน้ำนอกบ้านโนนไฮ ก็พักที่นั่น
ต่อมาเป็นโรคคหิวตายที่หนองน้ำดังกล่าว
ซึ่งชื่อของนายฮ้อยคนดังกล่าว มีชื่อว่า “ขุนทิพย์”*

บ้านโนนขุนทิพย์ตาที่ผู้เฒ่าเล่าให้ฟังนั้นเป็นบ้านที่ออกมาจากบ้านหนองทอน โดยผู้ตั้งบ้านจะมีอยู่ 5 เรือนคือ นายวี นายเอกอุ่น นายกอง นายมล นายอินทร์ ในแต่เดิมนั้นจะเรียกว่า **“บ้านโนนไฮ”** ต่อมาเมื่อมีเรื่องที่เราเล่ากันว่า *“มีนายฮ้อยเดินทางมาจากกาฬสินธุ์ พาควายมาหลาย มาถึงที่หนองน้ำนอกบ้านโนนไฮ ก็พักที่นั่น ต่อมาเป็นโรคคหิวตายที่หนองน้ำดังกล่าว ซึ่งชื่อของนายฮ้อยคนดังกล่าว มีชื่อว่า “ขุนทิพย์”* ต่อมาชาวบ้านเลยพากันเรียกบ้านนี้ว่า **“บ้านโนนขุนทิพย์”**

การเปลี่ยนชื่อของชุมชนของบ้านโนนไฮเป็นเครื่องชี้วัดให้เห็นถึง ทัศนคติของของชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับชื่อของผู้มีศรัทธาบรรพบุรุษเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนชื่อทางภูมิศาสตร์มาเป็นชื่อทางบรรพบุรุษของผู้คน แสดงให้เห็นว่าผู้คนคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของชื่อที่ใช้ในการสร้างจินตภาพร่วมกันในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงไป

2.1.6 ประวัติบ้านนาโพธิ์

“ทางตะวันออกบ้านโนนโพธิ์ ทางห้วยเกล้า
จะมีหินก้อนใหญ่จมอยู่ในที่นา ไม่มีใครเอาออกได้
ชาวบ้านเลยพากันทำพิธีรดน้ำของบ้าน
โดยเชื่อว่าจะทำให้บ้านได้ข้าวดี
หากปีใดก่อนลงนาไม่ได้เลี้ยง ปีนั้นก็จะได้ข้าวไม่ดี”

ประมาณปี พ.ศ. 2404 หรือเกือบร้อยสี่สิบปีมาแล้ว คนบ้านหนองจอกซึ่งเป็นบ้านใหญ่อีกบ้านภายในท้องถื่นคอนสวรรค์ได้ออกบ้านมาตั้งเรือนทางโนนที่อยู่ทางตะวันออกของบ้านจอก ซึ่งเป็นโนนใหญ่ที่ปกคลุมไปด้วยต้นโพธิ์ใหญ่หลายต้น ต่อมาเมื่อบ้านมีการมากเรือนเข้าจึงเรียกเป็น “บ้านโนนโพธิ์” ซึ่งพ่อเฒ่าหลายท่านได้ร่วมกัน¹²เล่าให้ฟังว่า “บ้านโนนโพธิ์” เป็นบ้านที่เคยมีต้นโพธิ์มากหลายต้น ทางตอนปลูก่อนนี้ก็มีต้นโพธิ์หลายอยู่ แต่เดี๋ยวนี้มีเหลืออยู่ต้นเดียวแล้ว” นอกจากนี้ผู้ใหญ่บ้านโนนโพธิ์ยังได้เล่าเรื่องราวทางความเชื่อของบ้านพร้อมทั้งพาพวกเราไปดูสถานที่เกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าวด้วย ซึ่งเนื้อหาของเรื่องราวทางความเชื่อนั้นมีอยู่ว่า “ทางตะวันออกบ้านโนนโพธิ์ ทางห้วยเกล้า จะมีหินก้อนใหญ่จมอยู่ในที่นา ไม่มีใครเอาออกได้ ชาวบ้านเลยพากันทำพิธีรดน้ำของบ้าน โดยเชื่อว่าจะทำให้บ้านได้ข้าวดี หากปีใดก่อนลงนาไม่ได้เลี้ยง ปีนั้นก็จะได้ข้าวไม่ดี” ซึ่งการทำพิธีรดน้ำก่อนหिनดังกล่าวนี้เป็นพิธีการเพื่อความมั่นใจในการทำนาในปีนั้นๆ ซึ่งการสร้างตำนานระดับชุมชนหรือบ้านดังกล่าวเป็นการสร้างสัญลักษณ์ขึ้นภายในชุมชน เพื่อให้เกิดอัตลักษณ์ของตนเองขึ้น การสร้างสัญลักษณ์ในลักษณะเช่นนี้เป็นการนำเอาองค์ประกอบทางกายภาพที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมาเรียงร้อยเข้ากับพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน อีกทั้งยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์ภายในชุมชนเกิดขึ้นมาด้วย

¹² พ่อเฒ่าได้เล่าให้เราฟังในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านโนนโพธิ์ ในศาลาวัดของบ้าน วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

รูปที่ 2.2 ภาพหินบ้านนาโพธิ์ที่ไม่มีใครเอาออกได้ และต้องทำพิธีรดน้ำก่อนลงนา
ส่วนภาพขวาคือผู้ใหญ่บ้านโนนโพธิ์ที่เล่าเรื่องให้เราฟังพร้อมทั้งพาเราไปดูสถานที่ดังกล่าว

นอกจากนี้ในบ้านโนนโพธิ์ยังมีความเชื่อบางอย่างเกี่ยวกับ ความสามัคคีของคนใน
บ้านว่า หากมีหมาหอนจะแสดงว่า บ้านอาจมีเรื่องไม่ดี ดังคำที่พ่อๆเล่าให้เราฟังในการประชุมในวัด
บ้านโนนโพธิ์ว่า¹³ “ลุงเล่าว่าประวัติความเป็นมาที่หมาหอน ให้สังเกต ถ้าบ้านเมืองสามัคคีกันเวลาตีฆ้อง
ตีกลองหมาจะไม่หอนในทางกลับกันเวลาตีฆ้องร้องป่าวแล้วหมาหอนแสดงว่าบ้าน เมืองไม่สามัคคี
กัน” ซึ่งแนวคิดดังกล่าว เป็นการเชื่อมโยงเหตุการณ์ทางธรรมชาติเข้ากับเหตุการณ์ในพื้นที่บ้าน เป็น
การระมัดระวังไม่ให้คนในบ้านทะเลาะกันหรือขัดแย้งกัน เนื่องจากเมื่อมีคนทะเลาะกันก็จะได้ยินเสียง
หมาหอน ซึ่งจะทำให้คนในบ้านจะต้องช่วยกัน

รูปที่ 2.3 รูปต้นไม้โพธิ์ที่เคยมีอยู่หลายต้นในบ้านโนนโพธิ์

¹³ พ่อเผ่าได้เล่าให้เราฟังในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านโนนโพธิ์ ในศาลาวัดของบ้าน วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา
13.00 – 15.00 น.

2.1.7 ประวัติบ้านนาเสียว

**“บ้านนาเสียวมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายเจริญ กอบกิจ
ตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2435 หรือหลังจากมีการรวมเป็นบ้านได้ 5 ปี”**

ในประมาณปี พ.ศ. 2430 ยี่สิบหกปีหลังบ้านโนนโพธิ์เริ่มเป็นบ้านขึ้น มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่เดินทางร้อนแรมมาจากบ้านโคกลำโรง จังหวัดลพบุรี พอเดินทางมาถึงลำห้วยเสียว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีต้นเสียวมากหลาย จึงเห็นว่าเป็นที่เหมาะเลยทำการตั้งเรือนและปักฐานกันอยู่ที่แห่งนั้น ต่อมาหลังจากนั้นประมาณปีเศษก็มีชาวบ้านจากอุบลราชธานี เดินทางมาเพิ่มเติมอีก 11 ครั้วเรือน **“บ้านนาเสียว”** จึงเริ่มเป็นบ้านขึ้นนับแต่นั้นมา โดยเรียกชื่อบ้านตามลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ที่มีต้นเสียวมากหลาย

ตามประวัติของบ้านนาเสียวตามที่พ่อใหญ่ได้เล่าให้เราฟัง¹⁴ เกี่ยวกับผู้นำหมู่บ้านพบว่า บ้านนาเสียวมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายเจริญ กอบกิจ ตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2435 หรือหลังจากมีการรวมเป็นบ้านได้ 5 ปี ต่อมาก็มีผู้ใหญ่บ้านครองบ้านต่อกันมา จนถึงปัจจุบันนี้ก็รวมทั้งสิ้น 12 คน ดังรายละเอียดดังนี้คือ นายเจริญ กอบกิจ(ปี พ.ศ.2435 –2450) นายสีหา วงศ์ชัย (ปี พ.ศ.2450 – 2470) นายดี กรอบเล็ก (ปี พ.ศ.2470-2474) นายสาม ทองพรหม(ปี พ.ศ. 2474 – 2484) นายประมาณ ทองพรหม (ปีพ.ศ.2484 – 2494) นายก้อน ทองพรหม (ปี พ.ศ. 2494 – 2502) นายทองอินทร์ (ปี พ.ศ. 2502) นายเสงี่ยม รักษาชล (ปี พ.ศ.2521 – 2544) นายนิมิต สุนันธรม (ปี พ.ศ. 2544 – 2545) และนายฉลอง น้ำคำ¹⁵ (ปี พ.ศ.2545 - ถึงปัจจุบัน)

การศึกษาข้อมูลของการตั้งบ้านนาเสียวพบว่า ท้องถิ่นคอนสวรรค์นอกจากจะมีการผสมปนเประหว่างคนลาวเวียงจันทน์และคนไทโคราชแล้ว ในระยะช่วง 115 ปีย้อนหลังไปนั้นก็มีกลุ่มคนจากทางภาคกลางเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนแถบนี้เช่นกัน ซึ่งเป็นข้อมูลที่น่าสนใจและทำให้เราพบว่า **ดินแดนทางตอนต้นลุ่มน้ำชีนั้น นอกจากจะมีอิทธิพลทางความคิดจากวัฒนธรรมลาวและไทโคราชแล้วยังได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบลุ่มน้ำภาคกลางเข้ามาอีกด้วย**

¹⁴ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโนนโพธิ์ บ้านนาเสียว บ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองทอน ในศาลาวัดบ้านโนนโพธิ์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

¹⁵ นามสกุลตั้งตามห้วยน้ำที่สำคัญของท้องถิ่น คือ ห้วยกล่ำ ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของท้องที่คอนสวรรค์ ก่อนถึงลำน้ำชี ซึ่งเป็นลักษณะคล้าย ชีหลง ของท้องถิ่นดังกล่าว

2.1.8 ประวัติบ้านหนองทอน

“หมู่บ้านนี้ก็ใช้ที่นา เป็นหมู่บ้านมีหนองน้ำและมี ‘ต้นสาทอน’
ก็เลยใช้ต้นสาทอนเป็นชื่อหมู่บ้าน เรียกว่า ‘บ้านหนองทอน’”

ตามที่พ่อใหญ่เกียง บุญเชื้อ เล่าถึงการตั้งบ้านตามที่ท่านพอที่จะจำได้ว่า¹⁶ “หมู่บ้านนี้
ก็ใช้ที่นา เป็นหมู่บ้านมีหนองน้ำและมี ‘ต้นสาทอน’ ก็เลยใช้ต้นสาทอนเป็นชื่อหมู่บ้าน เรียกว่า ‘บ้านหนอง
ทอน’ ต้นไม้ประเภทนี้เป็นต้นไม้เนื้อแข็ง ต่อมาก็มีการตั้งหมู่บ้านและสร้างวัด พ. ศ. 2478 ก่อนไม่
มีวัดก็ไปบวชบ้านจอก ปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้าน 12 คน ก่อนนี้หนองทอนมีคนมากกว่าหมู่บ้านโนน
โพธิ์ (ขณะนั้นบ้านโนนโพธิ์ มีประมาณ 10 หลังคาเรือน) แต่ปัจจุบันโนนโพธิ์เยอะกว่า สาเหตุ
หนึ่งที่ทำให้คนย้ายจากหนองทอนเพราะน้ำท่วมที่นาคนในหมู่บ้าน” ซึ่งในคำบอกเล่าของพ่อ
ใหญ่เกียงนี้ทำให้เราสามารถสรุปได้ว่า บ้านโนนโพธิ์ แต่เดิมเป็น “บ้านนา” ของบ้านหนองทอน แต่ด้วย
สาเหตุทางภูมิศาสตร์ที่มักจะมีน้ำท่วมบ้านหนองทอน ผู้คนเลยย้ายออกบ้านมาอยู่ที่โนนโพธิ์

2.1.9 สรุปการขยายตัวของบ้านในท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงของการตั้งบ้าน

ตามแต่ประวัติของแต่ละบ้านภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์ได้ชี้ให้เห็นถึงการย้ายถิ่นฐาน
และการเดินทางไปตั้งบ้านในที่แตกต่างทำให้เราสามารถเข้าใจการขยายตัวของท้องถิ่นได้มากยิ่งขึ้น
ในท้องถิ่นคอนสวรรค์แต่เดิมเคยเป็นชุมชนหรือเมืองมาก่อนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 คือเป็น
เมืองที่ชาวบ้านเรียกกันต่อกันมาว่า “เมืองกาหลง” ต่อมามีการย้ายถิ่นเข้ามาตั้งหลักปักฐานในดิน
แดนที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน โดยคาดว่าจะเป็นการย้ายเข้ามาของ “คนลาวเวียงจันทร์” และ “คนไท
โคราช” ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าว ตามที่ผู้เฒ่าหลายเฒ่าได้เล่าให้เล่าฟังว่า “สำเนียงพูด
ของบ้านนี้มาจากลาวเวียงจันทร์ แต่ก็คล้ายกับทางโคราชอยู่เหมือนกัน ญาติตายายก็มาถึงกันอยู่” ซึ่ง
อาจที่จะเป็นไปได้ว่ากลุ่มคนที่เดินทางมาลงหลักปักฐานในพื้นที่เมืองกาหลงนี้เป็นคน 2 กลุ่มที่มาผสม
ปะปนกันไป

ในช่วงประมาณก่อนปี พ.ศ. 2400 หรือเกือบร้อยสี่สิบห้าปีก่อนนี้ ในท้องถิ่นคอน
สวรรค์จะมีบ้านใหญ่อยู่สองบ้านคือ บ้านคอนสวรรค์และบ้านจอก ต่อมามีการออกบ้านไปตามที่นา
ต่างๆ เช่น บ้านคอนสวรรค์ออกไปเป็นบ้านนาใจดี บ้านหนองโก ส่วนบ้านจอกก็ออกไปเป็นบ้านหนอง
ทอน¹⁷ และบ้านนาโพธิ์ เป็นต้น สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับบ้านจอกนั้นไม่ทราบที่มาของกลุ่มคนที่แน

¹⁶ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ในพื้นที่ศึกษา วันที่ 15 มีนาคม 2545 ภายในบ้านของพ่อใหญ่เกียง บำรุงเชื้อ
(อายุ 77 ปี) บ้านหนองทอน

¹⁷ บ้านโนนขุนทิพย์ ออกจากบ้านหนองทอนอีกทีหนึ่ง

ชัด ตามที่พ่อเฒ่าเล่าฟัง¹⁸ นั้นพบว่า **“บ้านจอกก่อนนี้เป็นบ้านน้อยกว่าบ้านคอนสวรรค์ ชิบใช้คนมาจากบ้านเดียวกัน มาแต่ไสบ่มีไผ่อยู่”** ส่วนบ้านนาเสียวเป็นบ้านที่ร่อนแรมมาปักฐานจากนอกท้องถื่นโดยเดินทางมาจากลพบุรีและตามมาสมทบอีกจากอุบลราชธานี

จากการขยายตัวของท้องถื่นคอนสวรรค์นี้ทำให้เราสามารถจำแนกการออกบ้านและการรวมบ้านได้เป็นสองลักษณะคือ **ลักษณะแรกคือการออกบ้านไปตามที่นาหรือที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการหากิน ส่วนลักษณะที่สองคือการรวมบ้านจากผู้คนที่เดินทางมาแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ในการหากินจากพื้นที่อื่นๆนอกท้องถื่น**

นอกจากนี้การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งบ้านภายในท้องถื่นคอนสวรรค์ทำให้เราทราบว่า แบบแผนการขยายตัวของบ้านต่างๆจะมีลักษณะที่ชัดเจนว่า บ้านใหญ่ที่เกิดขึ้นคือบ้านคอนสวรรค์จะตั้งอยู่ในทำเลที่ดีคือเป็นที่โคกหรือโนนสูง ส่วนบ้านต่างๆทั้งที่แตกออกมาจากบ้านใหญ่และที่อพยพมาจากท้องถื่นอื่นจะไปตั้งถิ่นฐานในทำเลที่รองลงมาจากบ้านใหญ่เช่น การตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้กับหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้สอยกันในระดับท้องถื่น แต่พื้นดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีระดับต่ำกว่าบ้านใหญ่ในท้องถื่น ส่วนบ้านที่ตั้งในระยะที่สามหรือช่วงเวลาต่อมามักเป็นบ้านที่ตั้งถิ่นฐานในที่นาเหนือที่ราบลุ่มที่มีระดับต่ำกว่าการตั้งถิ่นฐานในระยะแรก และระยะที่สอง จากแบบแผนของการตั้งบ้านเรือนทั้งสามช่วงเวลานั้นทำให้เราทราบถึงการเข้าถึงทรัพยากรของผู้คนในลุ่มน้ำชีตอนบนในแทบท้องถื่นคอนสวรรค์ได้ว่า การตั้งถิ่นฐานในที่ที่น้ำท่วมไม่ถึงนั้นเป็นปัจจัยอันดับต้นๆของตัดสินใจในการตั้งบ้านเรือน แต่หากผู้คนที่มาในภายหลังหรือลูกหลานของบ้านใหญ่จะตั้งบ้านในภายหลังจะต้องไปตั้งในทำเลที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้ง่ายขึ้นแต่หากเป็นการตั้งบ้านเรือนในระยะที่สองนั้นจะเป็นทำเลที่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ส่วนในระยะที่สามนั้นทางเลือกของทำเลในการตั้งถิ่นฐานก็จะน้อยลงไปด้วยจึงทำให้ต้องไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ที่ต่ำกว่าและมีโอกาสที่น้ำท่วมถึงได้ง่ายขึ้น

¹⁸ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโนนโพธิ์ บ้านนาเสียว บ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองทอน ในศาลาวัดบ้านโนนโพธิ์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ตารางที่ 2.2 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของท้องถิ่นคอนสวรรค์

ชื่อบ้าน	ปีที่ตั้งบ้าน	ลักษณะการตั้งบ้าน
บ้านคอนสวรรค์ (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะแรก)	ก่อน พ.ศ. 2400	เป็นบ้านใหญ่ที่ตั้งบ้านในพื้นที่ที่เคยเป็นชุมชนเมืองสมัยทวารวดี มีระบบกักเก็บน้ำเดิมที่หลงเหลืออยู่แล้วกลุ่มคนปัจจุบันเข้าไปใช้สอยคือ คูที่ล้อมรอบชุมชน ทำเลที่ตั้งเป็นที่โคกสูงที่สุดภายในท้องถิ่น
บ้านนาโพธิ์ (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สอง)	พ.ศ. 2404	เป็นการตั้งบ้านในที่โนนที่มีต้นไม้รักครีမ် และติดกับห้วยกลำน้อย (ลำชีหลง) แต่ด้วยสาเหตุเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายจึงทำให้เกิดการย้ายถิ่นฐานออกไป จนกระทั่งเกิดการรวมกันกลับมาเป็นบ้านอีกครั้งโดยการรวมบ้านในระยะหลังเป็นการขยายบ้านออกมาจากบ้านหนองทอน
บ้านนาเสียว (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สอง)	พ.ศ. 2430	เป็นการตั้งบ้านอันเกิดจากการอพยพของคนจากท้องถิ่นอื่นๆคือ จากบ้านโคกลำโรง จ.ลพบุรี และจาก จ.อุบลราชธานี มาตั้งบ้านในทำเลที่เป็นที่ราบลุ่มที่น้ำสามารถท่วมถึงได้
บ้านนาใจด (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สาม)	ก่อน พ.ศ.2475	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ภายในท้องถิ่น ที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้
บ้านหนองทอน (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สาม)	พ.ศ. 2478	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ภายในท้องถิ่น ที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้
บ้านโนนขุนทิพย์ (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สาม)	ก่อน พ.ศ. 2485	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดเล็กที่ใช้ภายในชุมชน มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้
บ้านหนองโก (ชุมชนที่ก่อตั้งใน ระยะที่สาม)	พ.ศ. 2485	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดเล็กที่ใช้ภายในชุมชน มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้

2.2 ท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคอุดมการณ์ทางความเชื่อ และการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น¹

ในยุคดั้งเดิมของท้องถิ่นคอนสวรรค์เป็นยุคของการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กันกับกันในมิติทางเครือญาติ มิติทางความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี และความสัมพันธ์ในเชิงของการเกื้อหนุนโดยความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่น โดยช่วงเวลาดังกล่าวมักเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนและกลุ่มคนภายในท้องถิ่นเริ่มสร้าง “อัตลักษณ์” ภายในท้องถิ่นและชุมชนขึ้นเพื่อสร้างตำนานทางความเชื่อของกลุ่มคนของตนเองให้ผสานกับลักษณะทางกายภาพภายในพื้นที่ขึ้น กระบวนการการสร้างอัตลักษณ์เหล่านี้เป็นการสร้างทั้งที่เป็น “ตำนาน” “เรื่องเล่า” “ประเพณี” ตลอดจน “ระเบียบวิธีการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่น” ซึ่งกระบวนการสร้างสรรคเหล่านี้จะถูกถ่ายทอดผ่านรายละเอียดตามหัวข้อดังต่อไปนี้

2.2.1 ศาลาเก้าห้อง พื้นที่ที่หายไปกลายเป็น งานบุญศาลา

“เป็นศาลาที่มีไว้พักพิงที่เดินทางมาจากเวียงจันทร์”

ในอดีตในบ้านคอนสวรรค์ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบ้าน เคยมีศาลาที่มีช่วงเสากว้างถึง 9 ช่วงเสา ชาวบ้านเรียกขานศาลานี้ว่า “ศาลาเก้าห้อง” ศาลาดังกล่าวเป็นศาลาไม้ที่ตั้งอยู่กลางไม้ใหญ่ร่มครึ้ม ในพื้นที่นี้เป็นศาลาที่ชาวบ้านคาดว่ามีมาก่อนการตั้งบ้านคอนสวรรค์โดยเชื่อกันว่า “เป็นศาลาที่มีไว้พักพิงที่เดินทางมาจากเวียงจันทร์” ประกอบด้วยเรื่องราวที่เล่าขานต่อกันมาเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่อง “ผีสาว” ในพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงใต้บ้านคอนสวรรค์ ชาวบ้านจึงพากันจัด “งานบุญศาลาเก้าห้อง” หรือ “บุญศาลา” ขึ้น เพื่อเป็นการไหว้ผี ที่จะทำการจัดขึ้นในบุญเดือน 6 ของทุกปีหลังจากเลี้ยงดอนปู่ตาแล้ว ซึ่งยังมีมาจนถึงทุกวันนี้

การศึกษาเกี่ยวกับ “ศาลาเก้าห้อง” ทำให้เราสามารถเข้าใจเนื้อหาได้หลายอย่างเช่น ประการที่หนึ่งคือ การพัฒนาเอาความเชื่อเกี่ยวกับ “การเคารพพื้นที่ที่เคยมีคนอยู่มาเก่าก่อน” มาเป็น “พิธีกรรมของชุมชน” ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจมาก² ประการที่สองคือ เรื่องราวที่น่าสนใจในความเชื่อเรื่องราวเกี่ยวกับการเป็นศาลาที่พักของกองทัพที่เดินทางมาจากเวียงจันทร์ เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาเทียบกับข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์พบว่า ในปี พ.ศ.2369 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้ยกทัพมากวาด

¹ ช่วงของการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2460

² เป็นพื้นที่เดียวที่พัฒนาเอาความเชื่อเฉพาะชุมชนขึ้นมาเป็นพิธีกรรมของชุมชน โดยอีกสองท้องถิ่นที่ทำการศึกษาค้นคว้าไม่พบพิธีกรรมในลักษณะนี้เลย

ตอนราษฎรในภาคอีสานและสระบุรีกลับไปยังกรุงเวียงจันทน์ โดยการเดินทัพของเจ้าอนุวงศ์ในครั้งนั้น ได้เดินทัพผ่านมาทางเมืองภูเขียว เมืองชัยภูมิและเมืองสีมม(เมืองจัตุรัส)³ หลังจากนั้นกองทัพไทยจึงได้ ยกจากนครราชสีมาไปหนองบัวลำภู เพื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ กองทัพไทยต้องเดินทางผ่านดินแดนแถบ ชัยภูมิ คือ “...บ้านสามพัน บึงคล้า ลำชีลอง บ่ออุบ ลำกะขาว หินดาษ หินลาด ห้วยบง บ้านโสก **บ้าน จอก**⁴ สามหมอ หนองวาเท่า บ้านเต่า บ้านบัว เซ่งพิณ บ้านซำ ลำเซลีน บ้านปอ ห้วยทราย ภูเวียง หนองบัวลำภู” เมื่อพิจารณาทั้งจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในท้องถิ่นและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถสรุปได้ว่า ศาลาเก่าห้องที่ชาวบ้านเรียกขานกันในท้องถิ่นคอนสวรรค์นั้นอาจเป็น ศาลาทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเดินทัพของเจ้าอนุวงศ์และการเคลื่อนทัพของกองทัพไทย จากเมืองโคราช ฉะนั้นพื้นที่บ้านคอนสวรรค์จึงถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการเดินทัพจากเวียงจันทน์

สำหรับในปัจจุบันศาลาเก่าห้องไม่มีหลงเหลือเป็นรูปเป็นร่างให้เราได้พบเห็นได้แล้ว คงเหลือไว้แต่เพียง “**ศาลเจ้าที่**” ที่เสมือนไว้แทนศาลาเก่าห้องดังกล่าวและการประกอบประเพณี “**บุญ ศาลา**” แต่เรื่องราวเกี่ยวกับศาลาเก่าห้องและจินตนาการของผู้คนเกี่ยวกับสถานที่นี้ยังคงหลงเหลืออยู่ในชุมชนคอนสวรรค์มาถึงทุกวันนี้ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุเกินกว่า 70 ปีขึ้นไป

นอกจากนี้การสร้างศาลเจ้าที่(ซึ่งเป็นตัวแทนของศาลาเก่าห้อง) ถือเป็นการสร้าง **สัญลักษณ์ใหม่ของพื้นที่** หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการสร้างภาพตัวแทนที่ใช้อ้างอิงถึงพื้นที่ที่อยู่ในตำนานและความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นบ้านคอนสวรรค์ โดยการสะท้อนถึงพื้นที่ดังกล่าวจะกระทำผ่านพิธีกรรมหรือประเพณีของท้องถิ่นในเดือน 6⁵

รูปที่ 2.4 รูปภาพศาลที่ตั้งไว้เป็นเสมือนศาลาเก่าห้อง
บริเวณหน้าอนามัยบ้านคอนสวรรค์ในปัจจุบัน

³ สุทธิ เหล่าฤทธิ. 2545. ประวัติเมืองชัยภูมิ. ด้านสุทธาการพิมพ์. กรุงเทพฯ. หน้า 82

⁴ เป็นชื่อเดิมของอำเภอคอนสวรรค์

⁵ ซึ่งเป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจว่าเหตุใดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีระดับบรรพบุรุษนั้นมักกระทำกันในเดือน 6

บรรยากาศของงานบุญต่างๆในท้องถิ่นเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่ทำให้เราเห็นภาพความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นได้ชัดเจนมากขึ้น สำหรับงานบุญจะมีทั้งระดับบ้านและระดับท้องถิ่น ซึ่งพ่อใหญ่แม่ใหญ่เล่าให้เราฟังว่า⁶ “เวลามีบุญหรือมีงานประจำหมู่บ้านก็ไปมาหาสู่กันแต่ละเรือนก็มีขนมจิ้นกันทุกเรือนและก็ทำเหล้ากินกันตามสบาย ไม่มีการจับกุมซื้อแบ่งเพื่อทำเหล้าโทโดยมีคนมาขายเคยเดินไปเอาบุญบ้านอื่นใกล้ มีหนังสือมาที่วัด ไปเป็นกลุ่ม เขาก็มาบ้านเราเหมือนกัน ไม่มีการตีกัน มาสังสรรค์ ขึ้นเรือนไหนก็กินได้ ทำเหล้าโท ขนมจิ้นกันเองทุกบ้านเลย ทำเหล้าโทไม่มีใครมาจับ แบ่งเหล้าโทมีคนเอามาจากที่อื่นไม่ได้ทำเอง” นอกจากนี้แล้วป้าสงวน⁷ แห่งบ้านหนองโกก็เล่าให้ฟังเกี่ยวกับช่วงเวลาที่ท่านเป็นสาวนั้นการไปเอาบุญบ้านอื่นจะไม่บ่อยนักเนื่องจากท่านเป็นผู้หญิง “ป้า บ่ เคยไปอยู่แต่บ้าน แต่ถ้าเป็นงานบุญบ้านญาติ บ้านหนองโน บ้านหนองแอ ก็ไปอยู่ พ่อแม่เป็นคนหัวโบราณไม่อยากให้ไปไหนมาไหน มันอันตราย” ซึ่งคำบอกเล่าเหล่านี้ทำให้เราเห็นภาพว่า การเดินไปเอาบุญบ้านอื่นนั้นมักจะไปเอาในบ้านที่เป็นเครือญาติของตนเองก่อน ส่วนในบ้านที่ตนเองไม่มีญาติพี่น้องอยู่นั้นก็จะมี การไปเอาบุญเช่นกัน แต่จะเป็นคนที่มีหม้อมีเหล้าอยู่ในบ้านนั้น และการไปเอาบุญบ้านนั้นก็จะไปเป็นกลุ่มๆไป มากกว่าที่จะเดินไปเป็นเรือนๆ และลักษณะของการไปเอาบุญบ้านอื่นนั้นอาจสรุปได้ว่า ความเป็นเครือญาตินั้นไม่ได้เป็นปัจจัยที่สำคัญหรืออาจไม่ใช่ปัจจัยหลัก แต่ปัจจัยของการเป็นหม้อกันระหว่างบ้านและการตั้งใจที่จะรับบุญนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญของการเดินทางไปเอาบุญตามบ้านต่างๆ

2.2.2 วัดในยุคของความสัมพันธ์ของเครือข่ายพระใหญ่ใบเสมา

“ในตอนแรกเจอ 2 องค์ องค์หนึ่งคว่ำหน้า องค์หนึ่งหงายหน้า
คิดว่าเป็นชายองค์หนึ่ง หญิงองค์หนึ่ง ใครก็ยกไม่ขึ้นต่อให้ช่วยกันหลายคนก็ยกไม่ขึ้น
จึงพากันเผ่าคนแก่มาทำพิธีอัญเชิญเข้ามาอยู่ภายในบ้าน”

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2330 เครือข่ายความสัมพันธ์ของวัดในท้องถิ่นของบ้านคอนสวรรค์จะมีวัดที่เป็นศูนย์กลางเพียงวัดเดียวคือ “วัดหนองหงส์”⁸ (ปัจจุบันหลงเหลือให้เห็นเพียงหนองหงส์ทางเหนือของบ้าน) ที่อยู่ทางด้านทิศเหนือของบ้านคอนสวรรค์⁹ โดยในช่วงนั้นจะมีบ้านที่แตกออกจาก

⁶ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

⁷ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

⁸ คณะวิจัยไม่สามารถสรุปได้ว่าเหตุใดวัดหนองหงส์จึงหายไป

⁹ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 14 กันยายน 2544 ภายในกุฏิหลวงพ่อดวงพ่อบาล บัณฑิตโร (อายุ 77 ปี) ในวัดศรีวิชัย(วัดกลางบ้าน)

บ้านคอนสวรรค์มาใช้ร่วมกันอยู่คือ บ้านนาโจด และบ้านหนองทอน ต่อมาเมื่อมีการตั้งวัดใหญ่(วัดคอนสวรรค์ในปัจจุบัน) โดยพ่อบุญ บำรุงเชื้อ¹⁰ ได้เล่าให้ฟังว่า “ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าต่อกันมาว่าหนองหงส์แต่เดิมมีลิมเก๋ตั้งอยู่กลางหนองแต่จำรายละเอียดไม่ได้มากนักเพราะนานมากแล้ว แต่จำได้ว่าเวลามีงานสงกรานต์พระจะใช้ น้ำจากหนองหงส์ขึ้นมาสรงพระพุทธรูปภายในหมู่บ้าน” ซึ่งรายละเอียดในส่วนนี้ พ่อเฒ่าแม่เฒ่า¹¹ ก็ได้เล่าให้เราฟังว่า “หนองลิมก็มี หนองกระแสนี้แหละ หนองหงส์ หนองศาลา แต่ไม่มีลิม เกิดมาก็เห็นแต่ต่อแล้ว” จากคำบอกเล่าของพ่อเฒ่าแม่เฒ่าหลายแม่นั้นทำให้ทราบว่า หนองลิมที่เคยเป็นที่ตั้งของลิมน้ำนั้นได้หายไปเกินกว่า 90 ปีแล้วเนื่องจากพ่อใหญ่ที่เล่าเรื่องให้เราฟังนั้นที่อายุ 90 ปีก็ไม่เคยเห็นลิมดังกล่าวแล้ว

ต่อมาเมื่อในปี พ.ศ. 2330 หมู่บ้านคอนสวรรค์จึงตั้งวัดคอนสวรรค์ หรือวัดหนองอ้อขึ้นทางตะวันตกของบ้านใกล้กับหนองอ้อ โดยภายในวัดจะมี **“หลวงพ่อดาแดง”** อยู่ภายในลิมเก๋ (ในปัจจุบันยังคงมีพระองค์ดังกล่าวอยู่ที่ลิมเก๋ที่ปิดไว้ไม่ให้ใช้งาน) โดยชาวบ้าน¹² เล่าให้ฟังว่า “หลวงพ่อดาแดง เป็นหลวงพ่ที่เป็นดินหรือปูนนี้แหละ แต่จะมีตาเป็นสีแดง เด็กๆในหมู่บ้านจะไม่กล้ามองเลย ตาสีแดงนั้นไม่แน่ใจว่าทำมาจากอะไรว่าพลอย หรืออะไร แต่เขาฟังมาขโมยออกไปเมื่อ 2-3 ปีนี้เอง ชาวบ้านเลยปิดลิมเก๋เอาไว้ไม่ให้ใครเข้า” และพ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่มาช่วยเล่าเรื่องให้เราฟังที่ศาลาวัดบ้านได้เล่ารายละเอียดในการปั้นหลวงพ่อดาแดงให้เราฟังว่า “เมื่อกี้พ่อเด็ก ๆ ยังทันอยู่ ตอนปั้นหลวงพ่ ช่างบ้านนี้ปั้นเองแหละ เอาหอยกาบปี มาฝนทำตา เอามาทำเพราะมันใส ตอนเด็กยังเห็นข้างเพิ่นทำอยู่ ปั้นเสร็จก็นิมนต์พระ 9 วัดมาสวดใหญ่ให้ศักดิ์ เอาไว้ในโบสถ์ให้เคารพ” ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปของท้องถิ่นคอนสวรรค์เป็นการสร้างสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่ไว้ยึดเหนี่ยวกันในชุมชน **วิธีการสร้างสัญลักษณ์ในลักษณะนี้จะเป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่ผนวกไว้กับมิติทางพิธีกรรมทางศาสนา**

เมื่อมีการพบ **“พระใหญ่”** หรือ **“หลวงพ่ใหญ่”** ซึ่งในการพบพระใหญ่ในบริเวณของ **“โนนพระนอน”** นั้น อ.วีรศักดิ์ ภูมิพิศฐานนท์¹³ ได้เล่าให้ฟังว่า “ในวันที่มีคนพบพระใหญ่นั้น ในตอนแรกเจอ 2 องค์ องค์หนึ่งคว่ำหน้า องค์หนึ่งหงายหน้า คิดว่าเป็นชายของค์หนึ่ง หญิงของค์หนึ่ง ใครก็ยกไม่ขึ้นต่อให้ช่วยกันหลายคนก็ยังยกไม่ขึ้น จึงพาคนเฒ่าคนแก่มาทำพิธีอัญเชิญเข้ามาอยู่ภายในบ้าน”

¹⁰ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 22 ธันวาคม 2544 ภายในบ้านพ่อบุญ บำรุงเชื้อ (อายุ 70 ปี) ปัจจุบันเป็นมัคคทายกวัดศรีวิสัย

¹¹ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

¹² จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 15 มีนาคม 2545 ภายในบริเวณหน้าบ้าน ยายแพง ปราณีชล (อายุ 60 ปี) และยายทองผ่าน นราพงษ์ (อายุ 53 ปี)

¹³ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 16 มีนาคม 2545 ภายในบ้าน อ.วีรศักดิ์ ภูมิพิศฐานนท์ ผู้ที่เคยศึกษาประวัติหมู่บ้านจากผู้เฒ่าผู้แก่ในปี พ.ศ. 2520

นอกจากนี้พ่อใหญ่ ยังได้เล่าว่า “ก่อนนี้ตอนพบพระ พ่อชันทนอยู่ ชิบได้ขุดพบ ท่านนอนอยู่ในโนนโพน อยู่
ในดิน พอเอามาบ้านก็นำวัดทางใกล้หนองอ้อ มันมีคนมาลักเอาองค์เล็กไปหมด เหลือแต่องค์ใหญ่
เอาไปบ่ได้ ชาวบ้านเลยเอาท่านมาไว้ในวัดนี้” นับแต่นั้นพระใหญ่โบสถ์มาจึงมาตั้งในวัดหนองอ้อ และ
หลังจากที่ หลวงพ่อใหญ่ เข้ามาในวัดแล้วก็ยังมีความเชื่ออีกหลายเรื่องของชาวบ้านที่มีต่อความศักดิ์
สิทธิ์ของหลวงพ่อกุญแจ เช่นที่พ่อใหญ่หลายพ่อ¹⁴เล่าให้เราฟังว่า “หลวงพ่อกุญแจศักดิ์สิทธิ์มาก แต่ที่ผู้
หญิงเข้าใกล้ บ่ได้เลย ไผ่เข้าใกล้ไม่สบายหมด”

และด้วยความเชื่อของชาวบ้านในเรื่องของปาฏิหาริย์ที่ไม่สามารถยกพระนอนขึ้นมา
ได้โดยง่าย และความเชื่ออีกหลายเรื่องที่มีต่อหลวงพ่อกุญแจ ต่อมาจึงเกิด **“พิธีกรรมการสงฆ์น้ำพระ
ใหญ่”** เกิดขึ้นซึ่งเป็นงานพิธีกรรมใหญ่ ที่สร้างความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นขึ้นในเดือน 4 โดยชาวบ้าน
จะใช้น้ำจากหนองหัวมาสงฆ์น้ำพระใหญ่ โดยมีชาวบ้านจากหลายบ้านมาร่วมงาน ซึ่งชี้ให้เห็นถึง
เครือข่ายความสัมพันธ์ในท้องถิ่นที่มีองค์พระใหญ่เป็นสื่อกลาง โดยการจัดพิธีกรรมดังกล่าวใน
ระยะแรกคือ ประมาณปี พ.ศ. 2460 กระทั่งถึงปี พ.ศ. 2541 การจัดงานพิธีกรรมดังกล่าวจะใหญ่เล็ก
กันไปตามแต่ละปี แต่ลูกบ้านอื่นก็มาสักการะพระใหญ่อาจไม่มีช่วงเวลาตรงกัน ยามลูกหลานจะทำ
อะไรก็ต้องมาบอกกล่าวหลวงพ่อกุญแจ บ้านอื่นก็มีความรู้สึกร่วมในการเป็นลูกหลานหลวงพ่อกุญแจเช่น
เดียวกัน พ่อใหญ่เล่าให้เราฟังว่า “มาช่วง 2 ปีหลังมานี้แหละที่จัดเป็นงานใหญ่เป็นรูปธรรม หลังจากปี
พ.ศ. 2535 หลังจากพระเทพฯเสด็จมา **นักท่องเที่ยวก็น่ามาขึ้น** หลังจากนั้นพระพี่นางฯก็เสด็จปี
พ.ศ. 2537”

ทัศนคติของลูกหลานในท้องถิ่นคอนสวรรค์และนอกท้องถิ่น นี้จะเคารพและศรัทธา
หลวงพ่อกุญแจเป็นอย่างมาก ดังที่พ่อเฒ่าเล่าฟังว่า “ลูกหลานทำงานต่างจังหวัดก็มา ได้เงิน 4-5 หมื่น
ก็ถือว่าเป็นบุญประจำปีละ ลูกหลานจะทำอะไรก็มาบอกกล่าว หมู่บ้านอื่นก็รู้สึกเป็นลูกหลานหลวง
พ่อกุญแจเหมือนกัน” ประกอบกับคำบอกเล่าของพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรีได้แสดงความคิดเห็นว่า “เป็น
การเคารพบูชาเป็นเจ้าเมือง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้านจะทำอะไรก็ต้องบอกกล่าวท่านเสียก่อน เพื่อไม่
ให้เกิดอันตราย มีการทำบุญสะเดาะเคราะห์แก้เคล็ด” ซึ่งคำบอกเล่านี้ทำให้เราทราบว่า หลวงพ่อกุญแจ
จะเป็นศูนย์รวมของความศรัทธาของท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นอีกด้วย

ในภายหลังมานี้ทัศนคติของท้องถิ่นในการจัดงานประเพณีสงฆ์น้ำพระใหญ่ ชาวบ้าน
ได้แบ่งความคาดหวังทางพิธีกรรมในสองส่วนคือ **ส่วนที่หนึ่งเป็นความคาดหวังทางพิธีกรรมอันก่อให้เกิดความสุขทางใจ**
โดยชาวบ้านเชื่อกันว่าหากได้รดน้ำหลวงพ่อกุญแจแล้วจะเป็นสิริมงคลแก่ตน
เองและหากได้ขอพรแก่พระใหญ่แล้วก็จะอาจจะได้ดังที่ตนเองปรารถนาไว้ **ส่วนที่สองเป็นความคาดหวัง
ในเชิงของผลกำไรที่จะก่อเกิดจากการเข้ามาของเหล่านักท่องเที่ยว** เพราะงานบุญดังกล่าวเป็น

¹⁴ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา
10.00 – 12.00 น.

งานบุญที่มีผู้คนหลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่ดังนั้นก็โอกาสทางการค้าจึงมีมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของท้องถิ่นที่มีต่อการจัดงานประเพณีดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่า **การสร้างเครือข่ายของท้องถิ่นผ่านงานประเพณีดังกล่าวค่อยลดบทบาทลง และที่ปรากฏเด่นชัดมากขึ้นคือทัศนคติที่เป็นการหวังผลกำไรอันเกิดจากการท่องเที่ยว ทัศนคติเช่นนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการคิดแบบทุนนิยม**

รูปที่ 2.5 ลิ้มเก้าที่มีหลังพอดาแดงอยู่ภายใน ปัจจุบันปิดไว้

รูปที่ 2.6 รูปโบสถ์ที่พบในท้องถิ่นคอนสวรรค์

การใช้พื้นที่วัดภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีวัดในระดับบ้านและในระดับท้องถิ่น วัดหนองอ้อในบ้านคอนสวรรค์จะเป็นวัดที่มีการใช้งานทั้งสองระดับ ตามคำบอกเล่าถึงเรื่องราวดังกล่าวของเหล่าพ่อเฒ่าแม่เฒ่าในบ้านคอนสวรรค์เล่าว่า “**บวชที่ลิ้ม แต่ไม่ได้เรียกลิ้ม เป็นโบสถ์มาแต่เก่าตั้งแต่ตั้งวัดเลย มีชาวบ้านในเขตตำบลคอนสวรรค์มาบวช โนนโพธิ์ นาใจด หนองโก ตำบลคอนสวรรค์มาหมด ทางอำเภอก็มาบวชที่นี่แหละ**”

รูปที่ 2.7 รูปภาพลมน้ำที่บ้านโนนโพธิ์ พื้นที่ทางศาสนาของบ้านโนนโพธิ์

ผู้ศึกษาสามารถสรุปการใช้พื้นที่ทางศาสนาแบบวัดภายในท้องถิ่นได้ว่า ในช่วง 80 ปีก่อนหน้านี้จะมีวัดที่สำคัญภายในท้องถิ่นคือ วัดหนองอ้อ โดยมีเครือข่ายทางความเชื่อทางศาสนาผ่าน

หลวงพ่อบุญโอบโอบมา ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ร่วมกันของท้องถิ่น แต่ในแต่ละชุมชนก็จะมีพื้นที่ทางศาสนาที่มีระดับการใช้งานระดับชุมชนอีก เช่น สิมน้ำที่บ้านโนนโพธิ์ เป็นต้น **ดังนั้นการใช้งานของพื้นที่ทางศาสนาจะประกอบด้วย สิมที่มีการใช้งานระดับชุมชน และพระพุทธรูป ระดับท้องถิ่นที่ประดิษฐานอยู่ในวัดที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่น โดยการใช้สอยของผู้คนในท้องถิ่นจะเป็นไปโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสำคัญ**

2.2.3 ป่าช้าในเครือข่ายของท้องถิ่นกับจินตนาการในเรื่องผี

“เวลาเอาศพไปเผาจะเอาไม้คานแล้วหามไป
โดยเรียกไม่ว่าคานหามเป็นไม้ไผ่
พอจุดไฟเสร็จญาติก็จะเข้ามา
แต่ญาติสนิทจะรอจนศพไหม้จนหมดและต้องรออีก 3 วัน
จึงจะเก็บกระดูกมาไว้ที่หิ้งที่บ้าน”

จินตนาการในเรื่องของ “ผี” ของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาจะแบ่งประเภทของการตายออกเป็น 3 ประเภทคือ ตายโหง (รวมถึงตายหามาหรือตายท้องกลม) ตายเด็ก และตายแบบธรรมดา โดยการตายในแบบของการตายโหงและตายเด็ก จะต้องนำศพที่ตายไปทำพิธีฝังที่ป่าช้า ซึ่งจะต้องให้ญาติมาทำการเสี่ยงทายพื้นที่ที่จะฝังศพด้วยการโยนไข่ลงบนดิน ถ้าไข่แตกแสดงว่าศพต้องการจะถูกฝังที่นี่ แต่ถ้าไข่ไม่แตกแสดงว่าศพไม่ต้องการจะถูกฝังที่นี่ โดยศพที่ถูกฝังหากญาติมีเงินมีทอง 3 ปีก็จะขุดขึ้นมาประกอบพิธีกรรมการเผาศพอีกที ฉะนั้นญาติจะต้องทำเครื่องหมายไว้ที่หลุมที่ฝังศพว่าอยู่บริเวณใดโดยเอาไม้ก่อนที่ปลวกไม่กินหรือหินมาวางไว้ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าการฝังศพทั้งสองประเภทไว้จะป้องกันไม่ให้เกิด “ผีเฮี้ยน” และความเย็นของดินจะทำให้ศพเย็นลง (สำหรับการตั้งศพเพื่อทำการสวดก่อนที่จะนำมาฝังนั้นยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าจะตั้งศพไว้ที่ใด บ้างว่าตั้งไว้ที่ป่าช้า บ้างว่าตั้งไว้ที่นา แต่ที่มีข้อมูลคือ การแห่ศพออกไปฝังที่ป่าช้าจะไม่แห่ขบวนผ่านบ้านออกไปเพราะเชื่อว่าจะทำให้ศพคิดถึงบ้านและไม่อยากจากไปจากบ้าน จะยังคงวนเวียนอยู่ในบ้าน) สำหรับในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีการนำศพประเภทดังกล่าวมาฝังไว้รวมกันที่ปลาย “โนนภู” ซึ่งพ่อบุญโอบโอบ บำรุงเชื้อ¹⁵ (อาศัยอยู่บ้านหนองทอน) ได้เรียกโนนดังกล่าวว่า “โนนผีดิบ”

สำหรับการประกอบพิธีของผีประเภทตายแบบธรรมดา ชาวบ้านจะนำศพมาเผาที่ป่าช้าในแบบเชิงพนอน หรือเชิงตะกอน โดยชาวบ้านที่มาร่วมงานจะนำพ่อนไม้มาใช้เป็นพื้นในการเผาผี

¹⁵ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ในพื้นที่ศึกษา วันที่ 15 มีนาคม 2545 ภายในบ้านของพ่อบุญโอบโอบ บำรุงเชื้อ (อายุ 77 ปี) บ้านหนองทอน

คนละท่อน และจากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่ห้วยไหว่ นราพงษ์¹⁶ ท่านได้เล่าให้ฟังว่า “ในวันที่จะม้างานศพ จะมีคนเดินบอกว่าวันนี้จะมีการเผาศพให้เอาพินมาคนละท่อน แต่ก่อนตั้งสวด 3 วันที่บ้านแล้วจึงเอาไปเผา เวลาเอาศพไปเผาจะเอาไม้คานแล้วหามไปโดยเรียกไม่ห้ามว่าคันทามเป็นไม้ไฟ พอจุดไฟเสร็จญาติก็จะเข้ามา แต่ญาติสนิทจะรอจนศพไหม้จนหมดและต้องรออีก 3 วันจึงจะเก็บกระดูกมาไว้ที่หิ้งที่บ้าน” นอกจากนี้แล้วจะมีการนำเอาใบตองมาวางทับศพไว้ และมีการใส่หินชนวนไปในโลงศพ เพื่อป้องกันไม่ให้ผีลุกขึ้นมา ซึ่งลักษณะการประกอบพิธีกรรมแบบนี้จะเป็นการใช้พื้นที่ในลักษณะของชุมชน โดยมักไม่มีการนำศพข้ามไปเผาในอีกชุมชนหนึ่ง

การใช้พื้นที่ร่วมกันของพื้นที่สงฆ์นั้นในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีบ้านที่มาใช้ป่าช้าโนนภูรวมกันอยู่ 3 บ้านคือ บ้านคอนสวรรค์ บ้านหนองโกและบ้านโนนขุนทิพย์ นอกจากนี้ในบ้านอื่นๆจะมีป่าช้าในบริเวณรอบบ้าน เช่น บ้านนาใจด บ้านโนนโพธิ์ เป็นต้น **สำหรับการใช้พื้นที่ร่วมกันของบ้านสามบ้านดังกล่าวนี้มีเหตุผลเกี่ยวกับระยะทางเป็นปัจจัยที่สำคัญ** และนอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่า **บ้านที่มีขนาดเล็กมักไม่ฝังผีไว้รอบบ้านแต่จะเอาไปฝังรวมกับพื้นที่ป่าช้าที่อยู่ในบ้านใหญ่** ซึ่งก็จะเห็นได้จากตัวอย่างในบ้านนาใจดและบ้านโนนขุนทิพย์

ซึ่งจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบว่ามีความสอดคล้องกับที่ สมจิตต์ วงษ์เทศ ได้เขียนเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีปลงศพของชาวอีสานไว้ในหนังสือ **“เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน”**¹⁷ ว่า พิธีปลงศพของคนอีสานโบราณบางกลุ่มเมื่อฝังได้ระยะเวลานานพอสมควรก็ขุดกระดูกขึ้นมาใหม่ เรียงใส่ไหดินเผาให้มีรูปร่างเหมือนเดิม แล้วยกไ้ไปฝังอีกครั้งเรียกว่า **“พิธีปลงศพครั้งที่สอง”**

เราสามารถสรุปได้ว่า พื้นที่ที่ใช้เกี่ยวกับพิธีกรรมการส่งวิญญาณผู้ตายหรือพิธีศพนั้นท้องถิ่นทางตอนต้นน้ำชีจะมีลักษณะทางความเชื่อที่คล้ายคลึงกันกับท้องถิ่นอื่นๆในลุ่มน้ำชี คือ การแยกพื้นที่การส่งวิญญาณตามแต่ประเภทของการตายและวัยของการเสียชีวิต ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าคนในแถบลุ่มน้ำชี มีการผสมผสานจินตนาการและความเชื่อที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับผีแต่ละประเภทกับลักษณะการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ตลอดจนจินตนาการและความเชื่อเหล่านี้ยังถูกสะท้อนออกมาในลักษณะของพิธีกรรมอีกด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่า **พื้นที่แต่ละพื้นที่จะสัมพันธ์กับลักษณะของจินตนาการและความเชื่อที่มีต่อวิญญาณของผู้คนภายในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย**

¹⁶ พ่อใหญ่ห้วยไหว่ นราพงษ์ อายุ 52 ปี ปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้านคอนสวรรค์ หมู่ที่ 8

¹⁷ สมจิตต์ วงษ์เทศ. 2543. **เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน**. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ. หน้า 41

2.2.4 ดอนปู่ตากับการขยายตัวออกไปตั้งบ้านใหม่

“แต่พ่อแต่แม่เล่ากันว่าพ่อปู่เป็นเจ้าราชวงศ์มาจากเวียงจันทร์
แต่สมัยอนุวงศ์กับราชวงศ์รบกัน ราชวงศ์มาตั้งที่นี่
พ่อปู่จะมีเมียสองคนชื่อ “สุมณฑา” กับ “แม่ศรีประไพ”

ในระยะแรกของการแยกออกไปตั้งบ้านภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีบ้านที่แตกออกจากบ้านคอนสวรรค์คือ บ้านนาโจด กับบ้านหนองโก ในช่วงแรกของการแยกออกไปตั้งบ้านนั้น ในบ้านที่ตั้งใหม่ในระยะแรกเริ่มมักเลือกทำเลที่ตั้งของดอนปู่ตาเลย โดยการเลือกทำเลที่มีต้นไม้ใหญ่ๆ หรือที่ที่เป็นที่เนินน้ำท่วมไม่ถึง แต่ในช่วงแรกๆยังคงต้องอาศัย **“เฒ่าชะง้า หรือเฒ่าจ้ำ”** ในการประกอบพิธีซึ่งในช่วงแรกเริ่มของการทำพิธีนั้นยังคงต้องอาศัยเฒ่าจ้ำจากบ้านคอนสวรรค์อยู่ ต่อมาเมื่อบ้านนาโจดและบ้านหนองโกเริ่มมีคนมากขึ้นจึงมีการทำพิธีเลือกเฒ่ากระจ้ำของบ้านตนเองขึ้น¹⁸ สำหรับการเลี้ยงพ่อปู่จะเริ่มในเดือน 6 ซึ่งเป็นเดือนเริ่มต้นของการลงนากันถ้าไม่ได้เลี้ยงบ้านจะอยู่ไม่เป็นสุข โดยบ้านแต่ละบ้านจะนำของออกมาเซ่นไหว้ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านมักจะนำไก่ออกมาไหว้เรือนละหนึ่งตัว สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับ **“กระจ้ำ”** ของบ้านคอนสวรรค์จะมีความเชื่อว่า¹⁹ **“เจ้าปู่มีเมียอยู่สองคน และผู้ที่ติดต่อกับท่านได้จะต้องเป็นผู้หญิง ฉะนั้นกระจ้ำของบ้านคอนสวรรค์จะเป็นผู้หญิงมาตลอด”** นอกจากนี้พ่อใหญ่แม่ใหญ่²⁰ เล่ารายละเอียดให้เราฟังว่า **“แต่พ่อแต่แม่เล่ากันว่าพ่อปู่เป็นเจ้าราชวงศ์มาจากเวียงจันทร์ แต่สมัยอนุวงศ์กับราชวงศ์รบกัน ราชวงศ์มาตั้งที่นี่ พ่อปู่จะมีเมียสองคนชื่อ “สุมณฑา” กับ “แม่ศรีประไพ” และเรื่องราวที่เราได้ฟังจากพ่อใหญ่แม่ใหญ่นี้ทำให้เราทราบว่า บรรพบุรุษ** ของบ้านคอนสวรรค์ส่วนหนึ่งคาดว่าจะมาจากลาวเวียงจันทร์ดังที่กล่าวไว้ในประวัติของการตั้งบ้าน

รูปที่ 2.8 รูปศาลปู่ตาที่บ้านคอนสวรรค์ ที่เหลือแต่ศาลส่วนปายหายไปหมดแล้ว

¹⁸ คณะวิจัยยังไม่สามารถสรุปได้ว่า การแยกไปตั้งเฒ่าจ้ำเองในแต่ละบ้านเกิดขึ้นเมื่อใด

¹⁹ จากการสัมภาษณ์ อ.วีรศักดิ์ ภูมิพิศิษฐานนท์ วันที่ 12 มีนาคม 2545

²⁰ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

ภายหลังจากบ้านต่างๆได้ออกบ้านไปจากบ้านคอนสวรรค์และบ้านจอกในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2400 นั้น เมื่อบ้านต่างๆมีหลายเรือนมากขึ้นก็มักจะมีการตั้งดอนปู่บ้านขึ้น ซึ่งในท้องถิ่นคอนสวรรค์นี้พบว่า บ้านที่ออกบ้านไปในช่วงหลังเช่น บ้านหนองโก มักจะมีการกลับมาร่วมงานที่บ้านใหญ่ คือ บ้านคอนสวรรค์อยู่บ้าง แต่พบว่ามักจะเป็นคนในรุ่นอายุที่มากกว่า 70 ปีขึ้นไป ส่วนลูกหลานในปัจจุบันนั้นจะมีการเลี้ยงพ่อปู่เฉพาะในบ้านของตนเองเท่านั้น จะไม่มีการเข้าไปร่วมงานเลี้ยงของต่างบ้านแล้ว ดังคำบอกเล่าของพ่อเฒ่าบ้านโนนโพธิ์ หนองทอน นาเสียวและโนนขุนทิพย์ว่า²¹ **“เคยไปเลี้ยงปู่ตาที่บ้านคอนสวรรค์ร่วมกัน แต่สู้มือนี้ บ่ ไปแล้ว เลี้ยงนำบ้านอย่างเดียว”** และจากคำกล่าวข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ทักษะคติของผู้คนภายในท้องถิ่นมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ร่วมกันทางความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษภายในท้องถิ่น ไปสู่ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ที่มีการใช้สอยระดับชุมชน

สำหรับดอนปู่ตาในบ้านโนนโพธิ์นั้นเป็นอีกพื้นที่ที่คาดว่าเคยเป็นชุมชนมาก่อนเนื่องจากชาวบ้านเล่าว่า **“ดอนปู่บ้านโพธิ์เคยเจของเก่า เช่น หม้อ, กระดุก, ที่โนนไผ่ (หรือชาวบ้านเรียกว่าโนนสาธารณะ)”** ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ทำให้เราทราบว่ นอกจากพื้นที่บ้านคอนสวรรค์ที่เป็นเมืองที่มีรูปร่างชัดเจนและเป็นหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานมาช้านานแล้วยังมีพื้นที่อื่นๆอีกโดยรอบที่มีหลักฐานของการตั้งถิ่นฐาน เช่นที่บ้านโนนโพธิ์

2.2.5 ทามห้วยกล่ำ บึงนกโง่ หนองแซงกระเปา หนองทอน พื้นที่หาอยู่หากิน

“ถ้าน้ำท่วมนาทามก็ได้กินนาทุ่งนาโคกแทน
นาทุ่งโคกมันมีไผ่ยามนาทุ่งบ้านน้ำท่วม
ถ้าน้ำท่วมนาทุ่งบ้านก็ได้กินนาทุกโคกแทน
อย่างบ้านนาโคกก็ท่วมบ่อย ยามน้ำท่วมนา
แต่ก็กินหาปูหาปลาไปแลกข้าวเอา”

ลักษณะ **“การหาอยู่หากิน”** ในท้องถิ่นคอนสวรรค์นั้นจะคล้ายคลึงกับการหาอยู่หากินในแถบลุ่มน้ำชีตอนกลางและตอนล่างคือ จะมีแหล่งหาอยู่หากินไปตามภูมิประเทศ อันได้แก่ ทามบึง หนอง และดงต่างๆในท้องถิ่น ซึ่งพื้นที่เหล่านี้จะกระจายอยู่ล้อมรอบบ้าน หากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ใหญ่ก็มักจะเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันในท้องถิ่น หากมีพื้นที่เล็กหน่อยก็อาจเป็นพื้นที่ใช้

²¹ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโนนโพธิ์ นาเสียว หนองทอน โนนขุนทิพย์ ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น

ประโยชน์ในระดับบ้าน โดยส่วนใหญ่แล้วพื้นที่หาอยู่หากินเหล่านี้มักไม่มีการจับจองเป็นเจ้าของของบ้านใดบ้านหนึ่ง ซึ่งหากคนบ้านใดต้องการเข้าไปหากินหาอยู่ก็ทำได้โดยไม่ต้องขอผู้ใด แม้กระทั่งเจ้าที่ที่คุ้มครองพื้นที่เหล่านั้นก็ยังไม่

พื้นที่ทามที่สำคัญของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะเป็นพื้นที่ทางตะวันออก ในทางลงไปสู่ลำชี และกุดชีหลงที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ห้วยกล่ำ” พ่อเฒ่าเล่าให้เราฟังว่า²² “แต่ก็ยามอยากเอาปลา เอาเห็ด เห็ดเกีย เห็ดหยังนี้ ลงทามเลย ทางออกบ้านนี้ บ่มีอดเลย หนองหลายหนองเลย ปลูกปลามืออด” นอกจากคำบอกเล่าของเหล่าพ่อใหญ่แม่ใหญ่ทั้งหลายจะทำให้เราทราบถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทามดังกล่าวแล้ว ยังมีเนื้อหาบางส่วนที่ทำให้เราทราบถึงทัศนคติที่แตกต่างของปลาที่ได้จากลำน้ำกล่ำกับลำน้ำชีว่า “ปลาที่ได้จากลำชีจะแซบกว่าปลาห้วยกล่ำ มันมันกว่า ปลาแซบก็มีปลาค้าว ปลาตะโพยนี้แหละ ปลาช่อนนี้ก็หลายอยู่”

นอกจากพื้นที่ทามทางทิศตะวันออกของท้องถิ่นดังกล่าวแล้ว ในท้องถิ่นนี้ยังมีแหล่งน้ำที่มีขนาดใหญ่อยู่มากมายเช่น “บึงนกไ้” หรือ “หนองเบญญ์” ซึ่งเป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก โดยเป็นพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นไปของท้องถิ่น เป็นแหล่งน้ำที่มีปลาอุดมสมบูรณ์มากดังที่พ่อเฒ่าบ้านโนนโพธิ์²³ ได้เล่าให้เราฟังว่า “บึงนกไ้วันหนึ่งๆ มีคนไปหาปลาวันละ 200 – 300 คนเลย ยามไปก็บ่ต้องขอไ้ เจ้าที่ก็บ่ต้องขอ เเฮ็ดเอาโลด เเฮ็ดมากไ้มาก” นอกจากนี้แม่ใหญ่สงวนแห่งบ้านหนองโกยังได้ให้ตัวอย่างที่แสดงถึงความสมบูรณ์ของหนองเบญญ์ว่า “ข้างบ้านหนองปลาบึง ฟากบ้านหนองโจดหนองเบญญ์ บ้านอื่นกะมาหากินอยู่แก่งคือกัน ขนาดแก่งประมาณ 5000 – 6000 ไร่ หนำนไ้เขาเก็บบัวขายกัน บัวมันหลาย” ซึ่งคำบอกเล่าของพ่อใหญ่และแม่ใหญ่สงวนนั้นเป็นเครื่องบ่งบอกได้เป็นอย่างดีถึงความสมบูรณ์ของพื้นที่ และนอกจากนี้ชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “บึงนกไ้” นั้นมีที่มาจากความมากมายของปลาในบึงดังกล่าว โดยชาวบ้านมักบอกว่า “หนองนี้มันปลาหลาย ขนาด นกมันมากินมันกิน บไ้หว มันเลยหยุด พอหยุดชาวบ้านไปเห็นเข้าจึง เรียกว่า “นกไ้” ไม่ยอมกินปลา ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วมันกินบไ้หวต่างหาก ต่อมาชาวบ้านจึงเรียกขานพื้นที่ดังกล่าวว่า “บึงนกไ้”

ในบริเวณใกล้เคียงกับ “บึงนกไ้” นี้ยังมีพื้นที่หาอยู่หากินอีกที่ที่มีความสำคัญของท้องถิ่นคือ “หนองแซงกระเปา”²⁴ ซึ่งหนองดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีต้นแขงขึ้นอยู่มากมาย โดยประโยชน์ของต้นแขงนั้นชาวบ้านจะนำมาใช้ทำเล้าข้าว สำหรับการนำเล้าข้าวนั้นจะใช้ต้นแขงลำแก่ๆมาถักแล้วเอา

²² การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

²³ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างพ่อใหญ่ทิน เพิ่มศักดิ์ อายุ 75 ปี บ้านหนองโก อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ วันที่

²⁴ ป้าสงวน (อายุ 58 ปี) บ้านหนองโก เล่าว่า หนองแซงกระเปาในปัจจุบันใช้เป็นแหล่งที่ใช้ทำปะปาหมู่บ้านนาโจด และบ้านหนองโก

ชี้ควายมาทา จากนั้นนำไปตากให้แห้งก็จะได้เส้นข้าวที่ใช้งานได้เป็นสิบปี สำหรับในท้องถิ่นคอนสวรรค์ นั้นนอกจากต้นแขวงจะขึ้นมากในพื้นที่หนองแขวงกระเปาแล้วยังพบว่า โดยรอบบ้านในทามทางตะวันออกทางลงชันนั้นก็มีต้นแขวงขึ้นมากเช่นเดียวกัน ถึงขนาดที่คนบ้านโนนโพธิ์ บ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองทอน เรียกว่า²⁵ “ป่าแขวง” เลยทีเดียว

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่หาอยู่หากินของท้องถิ่นในทาม หนองและบึง ในท้องถิ่นนั้น นอกจากจะทำให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่แล้วยังทำให้เราสามารถเข้าใจเกี่ยวกับทัศนคติของบ้านต่างๆในท้องถิ่นว่าในความรู้สึกของความเป็นเจ้าของนั้น ชุมชนต่างๆจะรู้สึกแต่พื้นที่บ้านของตนเองเท่านั้น พื้นที่ต่างๆที่ล้อมโดยรอบบ้านจะเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของใครอยากหาอยู่ก็หาอยากหากินก็หา และนอกจากจะทำให้เราทราบถึงทัศนคติของบ้านต่อพื้นที่รอบบ้านแล้ว ยังทำให้ทราบถึงการเกื้อหนุนของและการปรับตัวตามฤดูกาลของชาวบ้าน ดังที่พ่อเฒ่าบ้านโนนม่วงเล่าให้เราฟังว่า “ถ้าน้ำท่วมนาทามก็ได้กินนาทุ่งโคกแทน นาทุ่งโคกมันมีไผ่ยามนาทุ่งบ้านน้ำท่วม²⁶ ถ้าน้ำท่วมนาทุ่งบ้านก็ได้นาทุ่งโคกแทน อย่างบ้านนาใจก็ได้ท่วมบ่อ ยามน้ำท่วมนา แต่ก็ก็หาปูหาปลาไปแลกข้าวเอา” ซึ่งจากคำบอกเล่านี้ชี้ให้เราเห็นว่า **ชาวบ้านจะมีระบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีระบบการสร้างหลักประกันทางการหากิน โดยมีการทำนาในทั้งทางโคกและทางทามเพื่อเป็นหลักประกันของท้องถิ่นว่าจะมีข้าวกินแม้ในยามน้ำท่วมก็ตาม**

นอกจากเรื่องราวของพื้นที่หาอยู่หากินของท้องถิ่นแล้วยังมีพื้นที่บางส่วนในแต่ละบ้านที่เป็นพื้นที่หาอยู่หากินในระดับบ้านนั้น ตามคำบอกของพ่อเฒ่าแม่เฒ่าในบ้านคอนสวรรค์พบว่า “สมัยก่อนอุดมสมบูรณ์จับแต่ปลาตัวโตๆ หนองไม้ก็เยอะ **บ้านนี้กินน้ำอยู่หนองเดียวคือหนองอ้อ** เพราะหนองนี้สะอาดมีต้นอ้อและต้นอื่นๆเยอะของสกปรกลงไม่ได้ เป็นหนองประเภทที่ 1 ที่เขารักษาไว้จนนั้นเป็นหนองประเภทที่ 2”

พื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการหาอยู่หากินของท้องถิ่นจะมีกระจายตัวกันออกไปทั่วบริเวณ โดยไม่ได้มีสิทธิในการครอบครอง จะเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ **แต่ในพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการหาอยู่หากินนี้ มีบางพื้นที่เหมือนกันที่สามารถสร้างขึ้นเป็นอัตลักษณ์ในระดับชุมชนได้** ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของบ้านคอนสวรรค์ที่มีการกินน้ำจากบ่อเดียวกัน

²⁵ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโนนโพธิ์ นาเสียว หนองทอน โนนขุนทิพย์ ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น

²⁶ นาทุ่งบ้านโนนนี้ก็คือนาทามนั่นเอง

รูปที่ 2.9 ภาพชาวบ้านพายบน พื้นที่ลำน้ำชี แหล่งหาอยู่หากิน
ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ ส่วนภาพซ้ายล่างนั้นเป็นรูปภาพเรือที่
ทำจากต้นมะพร้าว

2.3 ยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐ¹

ในยุคของอิทธิพลจากรัฐแบบส่วนกลางที่เริ่มเข้ามาบดบดทับในท้องถิ่นโดยแรกเริ่มโดยการเข้ามาของระบบนามสกุลกับการสร้างเครือข่ายตามผู้นำท้องถิ่น และการจัดโครงสร้างทางสังคมใหม่แต่ผลกระทบในช่วงแรกจะไม่ใช่ไปเป็นลักษณะของรัฐแต่จะยังคงมีบทบาทขึ้นอยู่กับท้องถิ่นและผู้นำเพียงบางส่วนแต่เพียงเท่านั้น ซึ่งในช่วงของการใช้พื้นที่ในช่วงของปี พ.ศ. 2460 – 2500 จะมีรายละเอียดดังนี้

2.3.1 นามสกุล²กับการสร้างเครือข่ายตามผู้นำบ้าน

"ยามเลือกน้าบ้าน ก็ว่าเลย
มารวมกันตามใต้ไม้ ญาติมากก็ได้ คนดึกก็ได้
เอ็นกันชื่อว่าเอาบ่ ถ้าบ่คนลงสู้ก็ได้เลย บางทีก็ยกมือเลือกเอา
แต่ก็เป็นจนตายเลยได้เลือกใหม่"

ก่อนหน้าที่จะมีการใช้ระบบนามสกุลภายในท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นจะเป็นความสัมพันธ์แบบสายเลือดปะปนไปกับความสัมพันธ์แบบการนับพี่น้องกัน ชาวบ้านอาจมีการนับญาติกันโดยไม่ถือสายเลือดก็ได้ แต่ภายหลังจากการเข้ามาของระบบนามสกุลในปี พ.ศ. 2460³ โครงข่ายของนามสกุลจึงเกิดขึ้นโดยในช่วงแรกของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีการตั้งนามสกุลกันตามผู้นำในสมัยนั้น สำหรับท้องถิ่นคอนสวรรค์ในสมัยนั้นจะมีขุนที่ปกครองหมู่บ้านคือ "ขุนนรา" ในช่วงแรกของบ้านที่มีนามสกุลจึงมีการตั้งตามขุนนราว่า "นราพงษ์"⁴ ซึ่งชาวบ้านในสมัยนั้นจะมีความสัมพันธ์และเคารพเกรงกลัวผู้นำในช่วงนั้น ถึงขนาดที่ว่าใต้อาตามกัน ส่วนชาวบ้านคนอื่นๆ ที่ยังไม่มีนามสกุลในช่วงนั้นจะถูกผู้นำชุมชนขู่ ว่า ถ้าไม่มีนามสกุลหลวงเขาจะไม่มาแจกของให้ คนในชุมชนจึงต้องเดินทางไปตั้งนามสกุลกันโดยเดินออกจากบ้านไปโดยไม่มีนามสกุล บ้างก็ไปคิดเอากลางทาง พ่อใหญ่แก้ว ปลุกชาติเล่าให้ฟังว่า "ชาวบ้านเดินไปตั้งนามสกุลกันก็ไม่ได้คิดมาก่อนว่าจะตั้งว่าอะไร เดินไปคิดไป ไม่รู้เอาอะไรมาตั้งเป็นนามสกุล พอเดินไปปวดท้องเบากกลางทางก็เข้าไปทำธุระ พอเดินออกมาก็บอกว่าได้แล้ว "บังโพนล่า" ก็เอามาตั้งนามสกุลกันได้" ซึ่งจากคำบอกกล่าวของพ่อใหญ่แก้วนั้นอาจชี้ให้เห็นถึง **อุดมการณ์ที่ชุมชนมี**

¹ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2500

² นามสกุลเป็นอีกเรื่องที่มีความน่าสนใจในการศึกษา ซึ่งถ้ามีการศึกษาในรายละเอียดแล้วจะทำให้สามารถเข้าใจถึงเรื่องราวอีกหลายหลากในท้องถิ่น

³ พระราชบัญญัตินามสกุลเริ่มใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 แต่คาดว่าส่งผลต่อท้องถิ่นนี้เมื่อ พ.ศ. 2460 หรือ 4 ปีหลังจากนั้น

⁴ เป็นนามสกุลที่พบมากในบ้านคอนสวรรค์ บ้านหนองโก

ต่อรัฐในรูปแบบของการขอความช่วยเหลือ เพราะชาวบ้านไม่ได้ใส่ใจกับนามสกุลแต่ใส่ใจกับการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ และความเกรงกลัวต่อผู้นำชุมชน

ลักษณะของการตั้งนามสกุลที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นคอนสวรรค์นั้นเป็นการตั้งตามผู้นำ และไม่ได้สะท้อนความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะใดๆออกมาเลยอย่างเช่น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ลักษณะอัตลักษณ์เฉพาะตัวเองและบ้าน เป็นต้น ทำให้นามสกุลที่พ้องกันในท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2460 จะเป็นเพียงการพ้องกันในนามเท่านั้น แต่อาจไม่ได้สะท้อนความสัมพันธ์ของสายโลหิตเดียวกันก็ได้ แต่ระบบนามสกุลนี้เองที่ทำให้เกิด **“พื้นที่ในจินตนาการ”** แบบใหม่ให้แก่ชาวบ้าน หรือเรียกอีกอย่างว่า **“พื้นที่ในความคิด”** การเรียกขานของชาวบ้านนี้สามารถระบุได้นามสกุลนี้เป็นของคนท้องถิ่นหรือชุมชนใดคือสิ่งที่บ่งบอกได้ว่าชาวบ้านได้ถูกสร้างพื้นที่แบบใหม่ขึ้นในจินตนาการ โดยพื้นที่ดังกล่าวนอกจากการสร้างระบบนามสกุลยังเป็นการสร้างระบบควบคุมผู้คนของรัฐให้ง่ายแก่การติดตามและสืบหาได้สะดวกยิ่งขึ้น **การผนวกเอาระบบการควบคุมคนโดยใช้นามสกุลกับพื้นที่จึงเกิดขึ้น**

การใช้นามสกุล เป็นการสร้างระบบการควบคุมผู้คนของภาครัฐที่ทำให้ผู้คนมี **ชื่อที่สามารถสืบค้นได้สะดวกขึ้นในแต่ละพื้นที่** เช่น แต่เดิมมีชื่อนายมี หลายคนในท้องถิ่น ซึ่งแต่ละคนก็อาจมีชื่อต่อท้ายหลายชื่อตามแต่ชาวบ้านจะเรียกขาน เมื่อเปลี่ยนเป็นระบบนามสกุลการติดตามก็จะง่ายขึ้น **อีกทั้งนามสกุลที่ตั้งในช่วงแรกนั้นมักบ่งบอกถิ่นที่อยู่อาศัยว่าอยู่แถบใด** เช่น นราพงษ์ เป็นนามสกุลของท้องถิ่นคอนสวรรค์ เป็นต้น ดังนั้นเราสามารถสรุปได้ว่า **พื้นที่ที่เกิดจากระบบการใช้นามสกุลเป็นพื้นที่แบบใหม่ที่รัฐสร้างขึ้น เพื่อควบคุมผู้คนให้อยู่ในกฎหมายเดียวกัน และเป็นพื้นที่พิเศษที่เกิดจินตนาการร่วมกันของผู้คนในท้องถิ่นอีกด้วย**

นอกจากนี้ยังพบประเด็นเกี่ยวกับ ความเกรงกลัวต่อผู้นำในอดีตมีให้เราพบเห็นมากมายหลายพื้นที่ ท้องถิ่นคอนสวรรค์ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งเช่นกันที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับความเกรงกลัวต่อผู้นำบ้าน โดยผู้นำบ้านเวลาว่าอะไรต้องตามเป็นหลัก แต่บ้านก็มักมีผู้เฒ่าผู้แก่เป็นที่ปรึกษาของบ้าน ก่อนนี้การเลือกผู้นำก็เป็นไปอย่างง่าย ๆ ซึ่งพ่อใหญ่หลายท่านได้เล่าให้เราฟังว่า “ยามเลือกนำบ้าน ก็ว่าเลยมารวมกันตามได้ไม้ ญาติมากก็ได้ คนดีก็ได้ เอ็นกันชื่อว่าเอาบ่ ถ้าบ่คนลงสู้ก็ได้เลย บางทีก็ยกมือเลือกเอา แต่ก็เป็นจนตายเลยได้เลือกใหม่” ซึ่งแม้ว่าจากคำบอกเล่าที่ได้จากหลายพ่อจะทำให้เราทราบว่าการเลือกผู้นำบ้านนั้นจะใช้วิธีการที่เรียบง่าย แต่ในความเป็นจริงแล้ว การเลือกที่ง่ายเหล่านั้นไม่ใช่เรื่องง่ายอย่างที่คิดเพราะ **บารมีของผู้นำต่างหากที่ทำให้การเลือกผู้นำเป็นไปโดยง่าย**

⁵ พ่อทิน เพิ่มศักดิ์(อายุ 75 ปี)บ้านหนองโก พ่อใหญ่พล เพิ่มยีนดี(อายุ 65 ปี) บ้านนาโจด พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี (อายุ 79ปี) บ้านคอนสวรรค์

สำหรับในยามที่บ้านหรือท้องถิ่นมีเหตุการณ์ไม่ดีชาวบ้านก็จะเรียกว่ารวมกันเพื่อปรึกษา ดังที่พ่อผมหอม ประพันธ์ศรี⁶ ได้เล่าให้ฟังว่า “ยามมีเรื่องมีราว แจ้งผู้ใหญ่บ้านนั้นแหละ เอ็นมาประชุม กะตีเกราะเคาะไม้ โดยถือผู้บ้านเป็นเกณฑ์ก่อน แล้งเรื่องจั่งไปฮอดहुกันัน ปลัด นายอำเภอต่อไป” ซึ่งชี้ให้เราเห็นเกี่ยวกับ การดูแลบ้านนั้นหากมีการจัดการได้ในระดับบ้านก็จัดการกันไปก่อน แต่หากเรื่องราวยังไม่สามารถจัดการได้ในบ้านก็จะให้ผู้นำท้องถิ่นหรือผู้ปกครองของภาครัฐบาลเข้ามาจัดการ

2.3.2 การขึ้นของเกลือที่หนองละเมียดกับการสร้างความสัมพันธ์ของเครือเกลือ

“ต้มแล้วกะเอาไปขาย หรือว่าเอาไปแลกข้าว
เกลือ 1 กระสอบ ต่อข้าว 3 กระสอบ”

ท้องถิ่นคอนสวรรค์มีพื้นที่ที่ใช้ในการทำเกลือได้หลายพื้นที่ ซึ่งรายละเอียดของ “การทำเกลือ” หรือ “การต้มเกลือ” นั้นมีเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในหลายๆอย่างในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่น ในพื้นที่ต้มเกลือของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีพื้นที่ใหญ่ที่ “หนองละเมียด” ซึ่งอยู่ใกล้กับบ้านหนองโกทางตอนเหนือของท้องถิ่น และนอกจากพื้นที่ดังกล่าวแล้วยังมีพื้นที่ต้มเกลือในอีกหลายพื้นที่เช่นที่ บ้านหนองทอนและบ้านจอกที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “นาลาน”

ในท้องถิ่นคอนสวรรค์แต่เดิมไม่มีบ่อน้ำที่ใช้ต้มเกลือได้ การต้มเกลือจะไปตามหัวไร่ปลายนา ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าบ้านโนนโพธิ์เล่าว่า “แต่ก่อนใช้เกลือตามหัวไร่ปลายนาตอนเป็นเกลือเรียกว่า”ซีก้อ“ แต่ก่อนไปทำเกลือที่นาใครก็ได้ สมัยก่อนใช้ต้มกินและใช้หมักปลาร้า” ต่อมาการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติก็เกิดขึ้น โดยชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ที่ดินบริเวณ “หนองละเมียด” แต่เดิมเป็นที่ทำนาโดยมีเจ้าของที่ดินคือ ยายละเมียด⁷ ซึ่งที่ดินเป็นดินที่ใช้ทำนาได้ ต่อมาเกิดเกลือขึ้นอย่างปาฏิหาริย์ เมื่อประมาณ 60 ปีมาแล้ว ดังคำบอกเล่าของพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี⁸ ที่ว่า “ดินแถวนี้มีแต่เชื้อเกลืออยู่แล้ว ปูกลข้าวปลูกน้ำกะปลูก บ่ ได้ เค็มไปหมดเลย ตายหมด บ่ เหลือ ถ้าเกลือจากนั้นกะปลูกได้อยู่” หลังจากนั้นชาวบ้านจึงพากันไปต้มเกลือกันบริเวณดังกล่าว โดยชาวบ้านในท้องถิ่นคอนสวรรค์ไม่ว่าจะเป็นบ้านคอนสวรรค์ บ้านหนองโก บ้านนาโจด ฯลฯ ในการต้มเกลือนั้นป่าสงวน แห่งบ้านหนอง

⁶ การนึ่งคุยกับพ่อใหญ่ผมหอม ประพันธ์ศรี อายุ 79 ปี บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 27 เมษายน 2545

⁷ จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าบ้านโนนโพธิ์ อายุ 60 ปี บ้านหนองโกที่อยู่ใกล้กับหนองละเมียด

⁸ การนึ่งคุยกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อายุ 65 ปี บ้านนาโจด อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 28 เมษายน 2545

โก⁹ ได้อธิบายถึงลักษณะการต้มเกลือในสมัยนั้นให้เราฟังว่า “เกลือแต่ก่อน เฝ็นกะต้มเอา ทำอ่างต้มเกลือขึ้นมา เดี๋ยลงน้ำ เอาดินเหนียวทา เอาดินเค็มมาใส่ ชูตเอาดินเค็มมาต้ม ใส่ปี๊บสี่เหลี่ยมต้ม ถ้าเกิดมือฝนตก กะต้มได้แค่ถึงเดียว” หรือจากคำบอกเล่าของพ่อใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก¹⁰ที่เราให้ฟังเช่นกันเกี่ยวกับการต้มเกลือในสมัยนั้นว่า “เด้ดอยู่ ไปชูดบ่อเอาทอลง แล้วปล่อยน้ำลงไปละลายเกลือที่อยู่ใต้ดิน แล้วเอาขึ้นมาต้ม จนเหลือเป็นเกลือเม็ด แต่ก่อนนี่กะมีหลายบ้านที่ต้มเกลือ ตอนหน้าแล้งกะไปชูด “**ขี้เกลือ**” มาต้ม แต่ตอนนี้เขาไปแล้ว แต่บ้านหนองโจดกะยังเด้ดอยู่ บ่ เขา”

นอกจากเครื่องเกลือใหญ่ที่หนองละเมียดแล้วภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์ยังมีเครื่องเกลือขนาดเล็กที่ใช้กันในท้องถิ่นอีกเช่นกันคือ **“บริเวณนาลาน”** ซึ่งเป็นแหล่งเกลือที่บ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองทอน บ้านหนองจอก และเครื่องของท้องถิ่นคอนสวรรค์ทางด้านใต้ใช้ทำเกลือ¹¹ ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเองท้องถิ่นคอนสวรรค์ได้เกิดเครือข่ายของเกลือขึ้นสองระดับคือ ระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่นกับระดับที่ใช้ภายในท้องถิ่นบางส่วน

ในการต้มเกลือของท้องถิ่นจะมีความเชื่อว่าจะไม่เอาดินเกลือที่ชูดมาได้ไปต้มที่บ้านตนเอง จะต้องต้มที่หนองน้ำแห่งนี้ เพราะถ้าเอาไปต้มที่บ้านอาจทำให้ดินที่บ้านเค็มขึ้นมาได้ และเครื่องเกลือบริเวณดังกล่าวก็มีเครื่องที่ใหญ่มากขึ้น โดยชาวบ้านจาก **“บ้านแจ้งคร้อ”** ที่อยู่ห่างไปอีกประมาณ 15 กิโลเมตร ยังเดินทางมาต้มเกลือที่หนองน้ำแห่งนี้ โดยในช่วงสมัยหลังที่เริ่มมีเครื่องเกลือที่ใหญ่ขึ้นความสัมพันธ์ของเครื่องเกลือจึงเกิดขึ้น โดยชาวบ้านที่เดินทางมาจากท้องถิ่นอื่นจะเป็นผู้เข้ามาต้มเกลือภายในพื้นที่หนองละเมียด โดยให้ชาวบ้านภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์เอาขนไม้ที่จะใช้ต้มเกลือมาแลกเกลือบ้างก็เอาข้าวมาแลกเกลือบ้าง เอามันมาแลกเกลือบ้าง แต่ชาวบ้านในท้องถิ่นจะไม่นิยมต้มเกลือเอง จากข้อมูลข้างต้นนี้ทำให้เราสามารถเข้าใจถึง **วิถีคิดของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงทรัพยากรของคนนอกท้องถิ่นที่เปิดโอกาสแบบเสรี (Open Access) โดยผู้คนในท้องถิ่นไม่ได้มองกรรมสิทธิ์บนเนื้อที่หรือพื้นที่เป็นสาระสำคัญ แต่การที่มีทรัพยากรบนพื้นที่ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการต่อรองและแลกเปลี่ยนทรัพยากรกับท้องถิ่นอื่นได้มากยิ่งขึ้น** ความคิดดังกล่าวทำให้เห็นภาพว่า แหล่งทรัพยากรในช่วงเวลานั้นไม่ได้ถูกจำกัดไว้เพื่อความเป็นเจ้าของของใครคนใดคนหนึ่ง ความคาดหวังของผู้คนก่อนที่จะมีตลาด จะมอง**การแลกเปลี่ยนทรัพยากรเป็นเรื่องสำคัญมากกว่าสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร**

⁹ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

¹⁰ คำบอกเล่าจากพ่อใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

¹¹ หลายคำบอกเล่าจากพ่อเฒ่าบ้านโนนโพธิ์ บ้านหนองทอน ในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในศาลาวัดบ้านโนนโพธิ์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเกลือที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นจะมีหลายระดับทั้งระดับภายในท้องถิ่นและระดับระหว่างท้องถิ่น ป้าสงวน บ้านหนองโก¹² ได้เล่าถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการต้มเกลือกับการทำนาว่า “ตอนนั้นก็ต้ม แต่เขาต้มไปแลกเอาข้าวเอน้ำ สำหรับผู้ บมีไร่มีนา บ้านนั้นกะต้ม บ้านนี้กะต้ม ชาวบ้านจะนิยมเกลือดิบเอาไว้แลกข้าว” ซึ่งอัตราในการแลกข้าวเมื่อกว่า 50 ปีมาแล้วนั้นพอใหญ่กวาด บ้านหนองโก¹³ เช่นเดียวกับป้าสงวนได้เล่าว่า “ต้มแล้วกะเอาไปขาย หรือว่าเอาไปแลกข้าว เกลือ 1 กระสอบ ต่อข้าว 3 กระสอบ” ในคำบอกเล่าของพ่อๆแม่ๆ นั้นทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นระหว่างผู้ที่มีที่นากับผู้ไร่ที่นา (ซึ่งคาดว่าน่าจะเดินทางร่อนเร่มาจากท้องถิ่นอื่น) **การแลกเกลือกับข้าวจึงถือเป็นตัวแทนการแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยมองความสำคัญทางการผลิตและความเอื้อเฟื้อระหว่างกัน มากกว่ามูลค่าของสินค้าดังเช่นที่เป็นในทุกวันนี้** ในท้ายที่สุดนี้ผู้ศึกษานำมาบอกกล่าวจากคำกล่าวของพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดีว่า “ถ้าฝนฟ้า บ่ ตกกะเฮ็จอยู่ ต้มมากินซื้อๆ ดอกแต่ก่อนต้มไว้แลกข้าว เอามาต้มโฮมกัน” เพื่อเป็นการตอกย้ำถึงอุดมการณ์ในเรื่องดังกล่าว

ภายหลังจากมีการตลาดเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ ชาวบ้านเริ่มมีการเอาเกลือที่ได้ไปขายเพื่อแปลงเป็นมูลค่าทางเงินทอง และอีกครั้งที่พ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อาจารย์ของพวกเราเล่าให้เราฟังว่า “ต้มแล้วเอาไปขายในเมืองชัยภูมิแน่ แจ้งคร้อแน่ เอาใส่เกวียนไป ตอนนั้นก็เอาไปแล้วแหละเพราะเกลือทางสารคามมันหลาย เลยซื้อค้ำต้ม” และการเข้ามาของตลาดนี้เองที่ทำให้การต้มเกลือในท้องถิ่นเริ่มที่จะลดน้อยลง เนื่องจากสามารถหาซื้อได้ง่ายขึ้นตามสถานที่ต่าง แม่ครูของเราอีกท่านคือแม่สงวน บ้านหนองโก เล่าว่า “เลิกมาตั้งแต่สมัยป้าเป็นสาวน้อยๆ¹⁴ แต่กะ บ่ ได้เขาไปเลย เวลาหลังเกี่ยวข้าวกะได้ต้มอยู่ ปีกลายนี้ เกี่ยวข้าวแล้วเขากะยังต้มอยู่ 2-3 เจ้า เขา บ่ มีงานกะเลยต้มขาย”

หลังจากที่มีระบบการค้าขายผ่านพื้นที่แบบตลาดเกิดขึ้นในท้องถิ่นแล้ว บทบาทของเกลือในการเป็นตัวแทนในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เกลือถูกใช้เป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่แลกเปลี่ยนผ่านระบบเงินตราและมีการกำหนดราคาจากระบบความต้องการของสินค้า และระบบการลงทุนในการผลิต จนกระทั่งมูลค่าของเกลือทางระบบตลาดได้ลดมูลค่างลง แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วพฤติกรรมในการใช้เกลือของชาวบ้านก็ยังคงมีอยู่ เช่น การใช้เกลือในการหมักปลาร้า เป็นต้น การลดบทบาทของเกลือลงไปนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนทัศนคติของผู้คนที่มีต่อพื้นที่ของเกลือว่า เป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร หรือผู้ที่ไม่มั่งคั่ง (อาจจะเป็นในหมู่บ้านหรือนอกหมู่บ้าน) ได้มีโอกาสในการทำเกลือแม้ว่าที่นาดังกล่าวหรือพื้นที่ดังกล่าวจะมีเจ้าของที่มีกรรมสิทธิ์ก็ตาม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า **การเข้าถึงทรัพยากรเกลือหรือพื้นที่เกลือยังคงเปิดการเปิดเสรี (Open**

¹² คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

¹³ คำบอกเล่าจากพ่อใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

¹⁴ เกือบ 40 ปีมาแล้ว หรือประมาณปี พ.ศ. 2505

Access) ในการเข้าถึงของผู้คนที่ไม่ได้มีกรรมสิทธิ์เพียงแต่ว่า **ผู้คนที่เข้ามาทำเกื่อนั้นต้องเป็นผู้ด้อยโอกาสทางทรัพยากรเท่านั้นเอง** ความสัมพันธ์เหล่านี้ยังคงอยู่ภายในท้องถิ่นเพียงแต่ว่าเป็นความพึงพิงกันเชิงของการเอื้อให้เกิดผลประโยชน์กับเจ้าของที่ดินนั้นๆ **ถือได้ว่าเป็นการจัดการพื้นที่ผ่านกลไกการแลกเปลี่ยนแรงงานกับทรัพยากร** คือ เจ้าของที่ดินไม่ต้องลงแรงในการทำเกื่อนแต่เพียงเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้ามาใช้แรงงานในฐานทรัพยากรของตนเอง และเมื่อได้ทรัพยากรที่ได้ออกมาผู้ที่ใช้แรงงานก็ต้องแบ่งปันผลที่ได้นั้นให้เจ้าของที่ดินเท่านั้นเอง

2.3.3 จากนายฮ้อย เป็นตลาดเจ็กบ้านจอก สู่อำเภอบ้านจอก

**“พ่อก็เคยล่องเรือไปขายข้าวที่อุบลตอนนั้นอายุประมาณ 25 ปี
โดยรับจ้างเขาไปโดยที่เฒ่าแก่ ก็ไปด้วยพ่อถึงอุบล
ก็ซื้อของกลับมาเพื่อขายเช่น น้ำมันก๊าด,ผ้า,น้ำตาลค่าจ้างไปกลับ 4 บาท”**

ท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงก่อนการเปลี่ยนจากบ้านจอกเป็นอำเภอคอนสวรรค์ (เดิมที่ตั้งอำเภอคอนสวรรค์ในปัจจุบันนี้เป็นบ้านจอก แต่นำเอาชื่อบ้านคอนสวรรค์มาเป็นชื่ออำเภอ) แต่เดิมนั้นทางบ้านจอกเป็นเพียงทางเกวียนเล็กๆเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการตัดทางและยกขึ้นเป็นอำเภอ บ้านจอกเลยมีขนาดใหญ่ขึ้นและเกิดตลาดที่เข้ามามีบทบาทโดยชาวจีนขึ้น ตลาดจึงเข้ามามีบทบาทในการแลกเปลี่ยนสินค้าในท้องถิ่นนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

แต่เดิมนั้นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างท้องถิ่นจะเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนกันตามความพึงพอใจและมองไปที่คุณค่าของทรัพยากรมากกว่ามูลค่าของทรัพยากร เช่น การแลกเปลี่ยน 1 กระสอบกับ ข้าว 3 กระสอบ เป็นต้น ส่วนการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างท้องถิ่นนั้นจะผ่านคนกลางในท้องถิ่นที่ชาวบ้านเรียกว่า **“นายฮ้อย”** บทบาทของนายฮ้อยก่อนที่จะมีตลาดบ้านจอกนั้นจะมีความสำคัญมาก พ่อเฒ่าผู้หนึ่งที่เป็นอดีตนายฮ้อยของบ้านคอนสวรรค์เล่าให้ฟังว่า¹⁵ “เคยไปขายวัวควายที่เมืองล่าง สระบุรี เดินไป 3 เดือน รวบรวมวัวควายแล้วเอาไปตีพิมพ์ทะเบียนกับปลัดอำเภอ แล้วขอใบเบิกร่อง ไล่ไปเป็นฝูงผ่านตัวอำเภอ เทพประดิษฐ์ โคกสำโรง ต่อกิ่งลพบุรีไปไหนก็ได้มีลูกหลาน ลูกมือ นายทุน 2-3 คนไปด้วย มีวัวควายไป 100 ตัว เวลาค้างแรมก็เอาสัตว์ไว้ลานวัด คนนอนรอบๆ มีโจรจะมาขโมยก็ตะโกนให้พวกเรา รู้ มีคาถาท่องในการทำงานด้วย ได้มาจากพ่อตาแม่ยาย โดนสัตว์กัดต่อยก็มีคาถาท่องให้หาย” **สำหรับบทบาทของนายฮ้อยในสมัย**

¹⁵ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

นั่นจะเป็นผู้ที่เดินทางเอาวัวควายของบ้านออกไปค้าขายกับคนต่างท้องถิ่น ซึ่งเสมือนกับเป็น “พ่อค้าคนกลาง” ของท้องถิ่น ซึ่งเปรียบได้กับตลาดเคลื่อนที่ของชาวบ้านภายในท้องถิ่น

ภายหลังจากตลาดที่มีบทบาทโดยชาวจีนเข้ามาในอำเภอคอนสวรรค์¹⁶ นายฮ้อยก็เริ่มลดบทบาทของตนเองต่อท้องถิ่นลง การแลกเปลี่ยนทรัพยากรจึงไปเกิดขึ้นในพื้นที่ที่เรียกว่า “ตลาด” แทน “ตลาดที่เคลื่อนที่ได้” การเดินทางจากบ้านไปตลาดในสมัยนั้นแม่เฒ่าเล่าฟังว่า¹⁷ “ยามไปตลาดนี้ ลูกแต่ดีสามเลย มารวมหมู่กัน พวกมันเดินไป ใช้ได้กระบองจุดไป ไปฮอดตลาดก็เข้าเลย เดินไปที่ตลาดบ้านจอบ เดินเป็นฝูงไป มีผักมีปลาอะไรก็เอาไป ไม่มีมาก็เดิน หนังกูก็เกวียน หมู่บ้านอื่นบ้านหนองโก ก็ไปเองของเขาแต่เดินผ่านบ้านเรา ทางเกวียนมันโค้ง ต้องไปซื้อกระดาดที่โน้น” และพ่อใหญ่กวาด บ้านหนองโกเล่าให้ลูกหลานฟังว่า “สมัยก่อนซิมักเดินกัน บ่ ค่อยมีดอกซี้รด อย่างหลายกะซี้ม้า ซืออยู่ไกลอยู่ใกล้กะเดินเอา รองเท้ากะใช้หนังยางแทนรองเท้า หรือว่าใช้แผ่นไม้แล้วผูกเชือกฮ้อยใส่ ส่วนใหญ่กะดินเพิ่ม บ่ ใส่รองเท้ากันดอก”

ต่อมาตลาดบ้านจอบเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นคอนสวรรค์ที่มีสินค้ามากมาย ชาวบ้านจากบ้านต่าง ๆ นอกจะเดินมาขายของซื้อของที่ตลาดแล้ว ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่มีฐานะจะซื้อสินค้าบางอย่างกลับไปขายที่บ้านของตนเองด้วย ซึ่งเป็นการสร้างร้านค้ากระจายไปตามบ้านต่าง ๆ ดังที่พ่อใหญ่กวาด บ้านหนองโก¹⁸ เล่าว่า “สมัยก่อนกะซิปื้อเอาอยู่ร้านเจ็ก รับเอามาจากตลาดมาขายต่ออีกเที่ยวหนึ่ง จะบ่นิยมเสื้อผ้าแบบหนาๆ เพราะสมัยก่อนมันฮ้อน เดียวนี้กะฮ้อนกว่าเก่า” และพฤติกรรมการค้าก็จะกระจายไปทั่วทั้งท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าว จากตลาดเป็นร้านค้าในบ้าน ลักษณะสิ่งของที่เอาของไปขายที่ตลาดนั้นก็จะเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ดังที่พ่อเฒ่าเล่าฟังว่า¹⁹ “มีผัก กล้วย หน่อไม้ มีปลาไปขาย ขายข้าว 4 กระสอบได้ 8 บาท ขายข้าวกระบุงละบาท แต่ก่อนใช้สตาจค์แดง ที่มีฐานะ”

ลักษณะการแลกเปลี่ยนทรัพยากรของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะเริ่มต้นจากการค้าผ่านคนกลางคือ “นายฮ้อย” มาเป็นการค้าผ่านพื้นที่แลกเปลี่ยนที่เรียกว่า “ตลาดเจ็ก” และเชื่อมโยงกลายเป็นการค้าผ่านพื้นที่เฉพาะเรือน ที่เรียกว่า “เรือนร้านค้า”

¹⁶ คาดว่าตลาดเกิดมาไม่น้อยกว่า 80 ปีแล้ว เนื่องจากแม่เฒ่าที่เล่าถึงตลาดเจ็กให้เราฟังนั้น อายุ 80 ปีแล้ว ท่านบอกว่า “ตลาดเจ็กมีมาแต่โดนแล้ว เกิดมาเห็นโลด”

¹⁷ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

¹⁸ คำบอกเล่าจากพ่อใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

¹⁹ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

นอกจากวิวัฒนาการเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรผ่านพื้นที่ดังกล่าวแล้ว ยังมีลักษณะของการค้าขายอีกลักษณะที่ต้องกล่าวถึงคือ **การค้าข้าวผ่านการเดินทางทางเรือในลำน้ำชี** ที่พ่อใหญ่บ้านโนนโพธิ์ อายุกว่า 90 ปีที่มีเชื้อสายญวนเล่าให้เราฟังว่า “แต่ก่อน**คนญวนหาบขี้งมา** ขายให้ทางวัดตามหมู่บ้านต่างๆ โดยชาวบ้านจะเรียกรายเงินออกให้ พ่อก็เคยล่องเรือไปขายข้าวที่อุบล ตอนนั้นอายุประมาณ 25 ปี²⁰ โดยรับจ้างเขาไปโดยที่เฒ่าแก่ ก็ไปด้วยพ่อถึงอุบล ก็ซื้อของกลับมาเพื่อขายเช่น น้ำมันก๊วย,ผ้า,น้ำตาลค่าจ้างไปกลับ 4 บาท” ซึ่งเรื่องราวที่พ่อเฒ่าชาวญวนเล่าให้ฟังนี้เป็น **ลักษณะการแลกเปลี่ยนทรัพยากรข้ามท้องถิ่นจากชัยภูมิ ไปถึงอุบลราชธานีเลยทีเดียว และการแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงวัฒนธรรมระหว่างลำน้ำให้เกิดขึ้น**

ในเรื่องราวของตลาดที่บ้านจอกนั้นนอกจะเป็นเรื่องราวที่เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ทางการค้าขายแล้ว ยังมีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับบางอย่างที่ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาดซึ่งสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ ตามคำบอกเล่าของเหล่าผู้เฒ่าบ้านคอนสวรรค์และหนองโกว่า “**มีถากหญ้าไป** ขายบ้านที่มีม้า นายอำเภอมาก็เอาหญ้าไปให้ ต้มไก่ให้กิน นายอำเภอใช้ไปเอาหญ้าที่ทุ่งหญ้า ถ้าถามใครก็จะถามคนนั้น” และเนื้อหาที่ได้ในส่วนนี้ชี้ให้เราเห็นว่า **การไปตลาดของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีเรื่องเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์กับชนชั้นปกครองในสมัยนั้น** (เหมือนกับท้องถิ่นสงเปือย จังหวัดยโสธร)

เส้นทางการเดินทางของท้องถิ่นออกไปนอกพื้นที่นั้นก็เป็นอีกเรื่องราวที่ควรจะต้องกล่าวถึง เนื่องจากจะทำให้เราเห็นความสัมพันธ์บางอย่างที่เกิดขึ้นดังที่พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรีเล่าให้ประวัติชีวิตให้เราฟังว่า²¹ “ตอนนั้นแต่ง 300 เงินหามาตั้งแต่ไปขายข้าวสารอยู่ขอนแก่น เขาเอินเอา 500 กะเลยต่อเหลือ 300 ตอนนั้นกะ บ่ มีเงินให้แม่มาหาให้ พ่อได้เมียแล้ว เลยพาเมียเฮ็ดนา นาของพ่อเฒ่านั้นแหละ เป็นความกันกับลูกเขยเลยขายให้ลูกเขย 1,000 บาท อยู่สู่มือนี่กะแจกให้ลูกให้เต้า น้ำท่ากะอุดมสมบูรณ์ดีฮอดเดือนหกฝนกะตกโลด เมียกะพาไปขายขนมข้าวต้มไปบ้านนั้นบ้านนี้ ต่อมาขายเหล้าขายยาขายเหล้าขาดทุน เลยมาเลี้ยงหมูขาย พ.ศ.2495 “หรืออย่างพ่อใหญ่กวาดบ้านหนองโกเล่าถึงการเดินทางไปชัยภูมิว่า²² “สมัยก่อนถ้าจะไปชัยภูมิ ต้องไปนอนอยู่บ้านหนองไผ่ล้อม ตอนเช้าจึงเดินทางต่อไป ทางสมัยนั้นยากลำบากคือยังไปไสมาไสต้องใช้เวลานานกว่าจะไปฮอดยากหลายจนบ่อยากไปไสมาไส” ซึ่งเรื่องราวของพ่อใหญ่ทั้งสองนี้ทำให้เห็นภาพของความสัมพันธ์บางอย่างเช่น **ความสัมพันธ์ของกลุ่มญาติของพ่อใหญ่กวาดที่มักไปค้างที่บ้านหนองไผ่ล้อม เมื่อ**

²⁰ ประมาณปี พ.ศ. 2480

²¹ การนี้คุยกับพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี อายุ 79 ปี บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 27 เมษายน 2545

²² คำบอกเล่าจากพ่อใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

ต้องเดินทางไปจังหวัด หรือเรื่องราวของพ่อใหญ่ผมทอง ก็ทำให้เราเห็นวิวัฒนาการของการค้าที่มีหลายอย่างในชีวิตท่านทั้งชายช้าว ขยายขยายเหล่า และการเลี้ยงหมูขาย

จากการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่แบบตลาดนี้ทำให้เราเห็นภาพของวิวัฒนาการของพื้นที่แบบตลาดโดยผ่าน **“นายฮ้อย”** ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่ตลาดที่เกิดขึ้นแต่ไม่ใช่พื้นที่ที่เกิดขึ้นจริงทางกายภาพ แต่เป็นเพียงพื้นที่ตลาดแบบเสมือน(ในลักษณะของพ่อค้าที่เคลื่อนย้ายทรัพยากรออกไปแลกเปลี่ยนกับท้องถิ่นอื่นๆ เช่น วัว ควาย เป็นต้น) แต่ลักษณะตลาดแบบดังกล่าวก็ถูกใช้เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างท้องถิ่นได้เช่นเดียวกัน ต่อมาเมื่อเกิดพื้นที่ตลาดทางกายภาพขึ้นจริง **“ตลาดเจ็ก”** จึงปรากฏขึ้นภายในท้องถิ่น เป็น **“ตลาดส่วนรวม”** ที่มีพื้นที่จริงและสัมพันธ์กับกลุ่มทางชาติพันธุ์ของชาวจีน การลงทุนและการใช้ต้นทุนเป็นเงื่อนไขของการแลกเปลี่ยนทรัพยากร และการกำหนดราคาของสินค้าจากมูลค่า (Cost) ของสินค้ามากกว่าคุณค่าของสินค้า(Value) ภายหลังมานี้เกิดพื้นที่ตลาดแบบทรัพยากรส่วนตัวขึ้น คือ **“เรือนร้านค้า”** เป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนตัวในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในท้องถิ่น โดยในช่วงแรกก็มีความสัมพันธ์กับกลุ่มทางชาติพันธุ์ของชาวจีน แต่ในช่วงเวลาหลังก็มีกลุ่มคนไทยที่เป็นเจ้าของเรือนร้านค้าเช่นกัน

ลักษณะการค้าขายในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชีตอนต้นน้ำจะมีกลุ่มคนหลักที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรภายหลังจากตลาดเข้ามามีบทบาทคือ กลุ่มพ่อค้าชาวจีน แต่ในความเป็นจริงแล้วกลุ่มคนที่ดำเนินกิจกรรมทางการค้าขายในลุ่มน้ำชีไม่ได้มีเพียงแค่ชาวจีนเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มคนอื่นๆ อีก เช่น ชาวกูยวน โดยลักษณะของชาวกูยวนจะทำการค้าแบบเดินทางไปเรื่อยๆ หากหนุ่มคนใดได้สาวบ้านนั้นเป็นเมียก็จะปักหลักปักฐานอยู่ในชุมชนนั้นและปะปนไปจนกระทั่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ ไป

สำหรับเส้นทางการค้าของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ(แต่มี 3 เส้นทาง) ในช่วงเวลาที่แตกต่างกันออกไป คือ **ลักษณะที่หนึ่งได้แก่ การค้าในช่วงของนายฮ้อย โดยเส้นทางการเดินทางของทรัพยากรจะเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่นกับสังคมสิกรรมการทำนาในแถบลุ่มน้ำภาคกลาง เช่น สระบุรี เป็นต้น ลักษณะที่สองได้แก่การค้าอันเนื่องมาจากพื้นที่การแลกเปลี่ยนแบบตลาดส่วนกลาง หรือตลาดเจ็ก จะพบเส้นทางการแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่สองทางคือ การเดินทางในแบบเคลื่อนที่ไปตามลุ่มน้ำโดยมีจุดของการแลกเปลี่ยนสินค้าจุดใหญ่อยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี และการเดินทางแลกเปลี่ยนสินค้าทางบกโดยมีจุดแลกเปลี่ยนสินค้าที่จังหวัดขอนแก่น**

2.3.4 การเข้ามาของระบบโรงเรียนกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงและพระ

“แต่พ่อแต่แม่ยาย แต่ก็ผู้หญิงไปเรียนบ่ได้เลย”

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ.2427²³ ทรงโปรดฯให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด โดยเริ่มต้นที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรกเป็นแห่งแรก ต่อมาปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเรียนในหัวเมือง **เป็นการประกาศเผด็จให้พระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเอาใจใส่สั่งสอนธรรมให้กับประชาชน และฝึกสอนความรู้ต่าง ๆ แก่กุลบุตร** โรงเรียนจึงเข้ามาในพื้นที่ชุมชน “วัด” จะมีบทบาทที่สำคัญทั้งในมิติทางประเพณีทางความเชื่อ และด้านการศึกษาในอดีตที่วัดเป็นที่เรียนหนังสือจะมีเพียงผู้ที่ต้องการบวชเรียนและผู้ชายเท่านั้นที่สามารถเข้ามาเรียนที่วัดได้ ซึ่งจากการสัมภาษณ์กับยายแพง ปราณีชล²⁴ ท่านได้เล่าให้ฟังว่า “แต่พ่อแต่แม่ยาย แต่ก็ผู้หญิงไปเรียนบ่ได้เลย” แต่มาประมาณปี พ.ศ. 2466²⁵ เริ่มแยกโรงเรียนออกจากวัด ผู้หญิงเลยมีโอกาสเข้ามาเรียนหนังสือ นอกจากนี้ชาวบ้านยังเล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมใครที่บวชเรียนเป็นพระหากได้รับการทำพิธี **“รดน้ำต่อผ้าบวช”** แล้วสึกออกมาเป็น **“จวนชา”** หรือ **“จวนคู”** จะกลายเป็นหนุ่มเนื้อหอมที่สาวชอบทันที (เป็นประเพณีที่พระสงฆ์ในสมัยก่อนที่บวชถึง 5 พรรษาจะมีการ รดน้ำให้โดย 5 พรรษาแรกภายหลังจากการรดจะเรียกว่า “ยาชา” และถ้าจำพรรษาต่อได้ถึง 10 พรรษาจะได้รับการรดน้ำอีกครั้งโดยจะถูกรเรียกว่า “ยาคุ” และหากว่าพระองค์ได้รับการรดน้ำให้แล้วสึกออกมาจะถูกรเรียกว่า “จวนชา” หรือ “จวนคู” ตามแต่พรรษาที่บวชเรียน) ซึ่งจากข้อมูลที่ได้ในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า การเข้ามาของโรงเรียนมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของคนสองกลุ่มภายในพื้นที่ คือ **บทบาทของผู้หญิงที่มีโอกาสเพิ่มมากขึ้น กับ บทบาทของพระที่ลดลงเหลือแค่บทบาททางศาสนาเท่านั้น (รวมทั้งอาจทำให้การยอมรับนับถือของระบบจวนชา และจวนคูก็ค่อย ๆ ลดลง)**

ในห้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงที่มีการตั้งโรงเรียนในประมาณปี พ.ศ. 2466 มีโรงเรียนที่เป็นพื้นที่ทางการศึกษาร่วมกันอยู่ 2 โรงเรียนคือ **โรงเรียนบึงหนองอ้อ** ที่บ้านคอนสวรรค์ ซึ่งเป็นการเรียนร่วมกันของบ้านทางเหนือของท้องถิ่น และ**โรงเรียนบ้านบ้านโพธิ์** ซึ่งเป็นพื้นที่เรียนรู้อารมณ์ร่วมกันของบ้านทางใต้ภายในท้องถิ่น ในช่วงของการบังคับจากหลวงในการไปโรงเรียนนั้นจะบังคับเด็กตั้งแต่อายุ 6-7 ปีให้เข้าเรียน ซึ่งแม่ใหญ่สงวน บ้านหนองโก²⁶เล่าประวัติของแม่ในวัยเข้าเรียนให้เราว่า “7 ปี เข้า

²³ ฝ่ายปริยัติปกครอง กงศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. หน้า 26-27

²⁴ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 15 มีนาคม 2545 ภายในบริเวณหน้าบ้าน ยายแพง ปราณีชล (อายุ 60 ปี) และยายทองผ่าน นราพงษ์ (อายุ 53 ปี)

²⁵ ภายหลังจากการประกาศ 20 ปี

²⁶ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

ตามเกณฑ์พอดี บ้าเป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ แต่ว่าอายุน้อยกว่าเขาปีหนึ่ง บางเขาเกิดก่อนแต่เขาจะได้เรียนที่หลังบ้า บ้าเข้าเรียนตั้งแต่อายุ 6 ปี เป็นคนเรียนหนังสือเก่งจกหน่อย สอบได้ที่ 1 ที่ 2 ได้เรียนอยู่ 4 ปี จ้งเรียนจบ ป.4 พอดีพอให้ไปเรียนต่อโรงเรียนราษฎร์ อยู่บ้านจกอยู่ในโตอำเภอ ในหมู่บ้านกะบ่ มีผู้ใดเรียนดอก เขา บ่ นิยมเรียนกัน เลยได้ไปเรียนกับคนบ้านคอนสวรรค์ ถีบจักรยานไปเรียน พอดีมีคนมาลักจับเด็กน้อยไปขายกะเลยได้เขาเรียน ย่านถึกเขาจับเลย บ่ ไปเรียนเลย ยามนั้นอายุ 7 ปี ถ้าอายุ 15 ปี เขาเรียน บ่ จบทางโรงเรียนให้หอก ชีเรียนอยู่ป.ใดก็ตาม เพราะว่าอายุมันหลายที่บ้านเขา อายุ 15 ปี อยู่ป.2 เรียน บ่ จบป.4 เขาก็ให้หอกคือเก่า มันเฒ่าแล้ว จบแค่ ป.2 นั้นแหละ” นอกจากเรื่องราวที่แม่สงวนเล่าให้เราฟังแล้วยังมีพ่อเฒ่าอีกหลายท่านได้เล่าให้เราฟังว่า “สมัยก่อนเรียนสูงถึง ป.4 ถ้า 15 ปียังไม่จบก็ไล่หอก มีการเข้าชั้น อายุครบแล้วได้แค่ไหนแค่นั้น สมัยก่อนไม่เรียก ป.1 นะ เรียก ป. กอ มีชั้น ป.กอ ป. ขอ ก่อน ป.1 เขียนกระดานไม้ แต่ก็กลัวครูแก่ดี แต่ก่อนไม่มีกฎหมายบังคับ **ติจริงๆ ให้วิ่งรอบโรงเรียน ตอนก็ย่านครุหลาย ครูดียิ่งกว่าพ่อแม่อีก**²⁷” นอกจากคำบอกเล่าข้างต้นแล้วยังมีคำบอกของพ่อพล เพิ่มยินดี²⁹ ที่เล่าเรื่องที่น่าสนใจให้แก่คณะของเราฟังว่า “ได้เข้าอยู่ชั้นกอไ้ ขอไข่ จ้งมาเข้าชั้น ป.1 เข้าชั้นกอไ้ตอนอายุ 5 ปี รุ่นพ่อใหญ่มีฮอด ป.4 เรียนอยู่นางแมว โรงเรียนสมัยนั้นเป็นโรงเรียนวัด เวลาไปเรียนกะชีใส่ชุดสีกากิไปเรียน ผู้หญิงผู้ชายเรียนนำกัน ผู้หญิงนั่งหน้าผู้ชายนั่งหลัง”

ในคำบอกของพ่อๆแม่ๆ นี้ทำให้เราเข้าใจถึงลักษณะการเรียนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี แต่มีเรื่องราวบางอย่างที่น่าสนใจ เช่น การแต่งกายไปโรงเรียนในช่วงของพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดีนั้นมีการแต่งชุดนักเรียนไปโรงเรียนกันแล้ว ซึ่งในช่วงเวลานั้นประมาณปี พ.ศ. 2485 และเป็นอีกข้อมูลที่น่าสนใจเมื่อมีการเปรียบเทียบความแตกต่างของโรงเรียนในท้องถิ่นคอนสวรรค์ที่เป็นตัวแทนต้นน้ำชี กับท้องถิ่นสงเปือยที่เป็นตัวแทนตอนปลายของลำน้ำชีในการศึกษาครั้งนี้พบว่า **ในท้องถิ่นคอนสวรรค์การบังคับเข้าเรียนจะเป็นอายุประมาณ 7 ปี แต่ในช่วงแรกของท้องถิ่นสงเปือยจะมีการบังคับเด็กเข้าเรียนเมื่ออายุ 10 ปี ซึ่งถือเป็นความแตกต่างกัน นอกจากนี้การไปเรียนของคนคอนสวรรค์ยังมีเครื่องแต่งกายที่เป็นสีกากิ แต่ในคนสงเปือยจะไปเรียนโดยไม่มีแม้กระทั่งเสื้อที่ใส่** ซึ่งเป็นความแตกต่างจากที่ได้ในการศึกษาในครั้งนี้ที่พบ

ในการศึกษาเกี่ยวกับโรงเรียนนั้นหากมีการกล่าวถึงแต่เฉพาะ “นักเรียน” ก็ดูจะเป็นการบอกกล่าวถึงข้อมูลที่ไม่ครบถ้วน การกล่าวถึง “ครู” ในสมัยนั้น จึงเป็นอีกเรื่องราวที่ต้องถูกนำมากล่าวถึง ครูในสมัยนั้นนอกจากจะเป็นครูที่ดูตามที่พ่อเฒ่าแม่เฒ่าเล่าฟังแล้วนั้น ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับ

²⁷ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาใจ ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

²⁸ ทศนคติของเด็กในสมัยนั้นที่มีต่อครูในท้องถิ่น

²⁹ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อายุ 65 ปี บ้านนาใจ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 28 เมษายน 2545

ครูที่น่าสนใจอีก ดังที่พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี³⁰ อดีตครูในบ้านคอนสวรรค์เล่าช่วงชีวิตของท่านในการเป็นครูให้เราฟังว่า “จบ ป.4 ได้มาสอนครูสอน ชุ่ม บั๊นหนังสือ กะสอนกอไก่กอกานันหละ จบ ป.4 อายุได้ประมาณ 16 ปี เป็นบ่าวแล้ว ได้ บ่ ได้กะไล่ออกเลย จบ ป.4 แล้วกะมาประกอบอาชีพเห็ดนา ถางป่าแขง เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย สมัยนั้นโรงเรียนมันอยู่ไกลถ้าไปเรียนกะได้เป็นครูนั้นหละ สมัยนั้นจบ ม.1 กะได้เป็นครู เงินเดือนน้อย 4-5 บาทนี่หละตอน พ.ศ. 2482 สมัยก่อนนี้ครูย้ายคือหยั่งนิ เขากะสอนแบบให้คิดในใจ ผู้ใดตอบได้กะยกมือตอบ **ซิเน้นการสอนแบบวิชาคณิตศาสตร์เหมือนสู่มื่อนี้ เน้นการค้าขาย เวลาทอนเงินหรือซื้อของ**”

นอกจากเรื่องราวของครูในช่วงนั้นแล้วยังมีอีกเรื่องราวที่น่าสนใจมากคือ การหนีของครูจากกลุ่มที่มีแนวคิดขัดแย้งกับภาครัฐบาล ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2514 กลุ่มที่มีความคิดขัดแย้งกับภาครัฐจะไล่ฆ่าครูที่เป็นคนของรัฐบาล ในช่วงเวลานั้นครูของท้องถิ่นคอนสวรรค์เป็นคนมาจากกระบี่ก็มี มาจากที่อื่นก็มี แต่ต้องย้ายหนีไปหมด เพราะในสมัยนั้นมีการฆ่ากันตายหลายโหด เนื่องจากกลุ่มที่คิดขัดแย้งกับภาครัฐจะเห็นว่า **“ครูคือตัวแทนของรัฐ”** ครูในสมัยนั้นจึงหนีตายกันออกไปหมด และที่ตายไปก็หลายเช่นเดียวกัน

รูปที่ 2.10 โรงเรียนบ้านคอนสวรรค์ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าเดิมของหมู่บ้าน

การศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่แบบโรงเรียนทำให้เราทราบถึง **การใช้พื้นที่แบบโรงเรียนในบทบาทของการควบคุมแนวความคิดของเด็กในท้องถิ่นผ่านหลักสูตรที่เป็นหลักสูตรจากส่วนกลาง** ซึ่งในแนวคิดต่างๆที่ปลูกฝังมาแต่เด็กนี้เองที่ทำให้วิถีคิดของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป **บางส่วน** เช่น แนวคิดแบบชาตินิยม(Nationlization) แนวคิดเกี่ยวกับการทำให้เมือง(Urbanization) แนวคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัย(Modernizaion) ซึ่งที่พบได้อย่างชัดเจนมากที่สุดคือ โรงเรียนในฐานะที่เป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างกระแสดนคิดแบบชาตินิยม กระแสแบบสร้างความเป็น “ชาติ” โดยใช้หลักสูตรและหนังสือเรียนเป็นส่วนควบคุมผู้คนภายในท้องถิ่นตั้งแต่ยังเด็ก

³⁰ การนี้คุยกับพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี อายุ 79 ปี บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 27 เมษายน 2545

นอกจากนี้แล้วทางคณะผู้ศึกษายังได้ข้อสรุปเกี่ยวกับ วิธีคิดของผู้คนในท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่โรงเรียนในปัจจุบัน ได้ว่า ผู้คนในท้องถิ่นในปัจจุบันไม่ได้มองพื้นที่ของโรงเรียนเป็นพื้นที่ที่ใช้สะสมและถ่ายทอดความรู้แต่เพียงอย่างเดียวแต่ชาวบ้านยังเห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่เพิ่มโอกาสในการเลื่อนระดับทางฐานะของครัวเรือน และเป็นหน้าเป็นตาให้แก่ครอบครัว รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดโอกาสทางอาชีพที่มีอยู่ในระบบทุนนิยมมากขึ้น ความคิดของผู้คนที่มีต่อพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวส่งผลให้เกิดความคาดหวังจากพื้นที่ดังกล่าวมากขึ้น และการส่งลูกหลานเข้าสู่ระบบการเรียนนี้เองที่เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นมีการลงทุนในชีวิตประจำวันมากขึ้น ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่า **พื้นที่แบบโรงเรียนเป็นเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินให้กับท้องถิ่น เพราะเนื่องจากกระบวนการการเรียนจะทำให้เกิดค่าใช้จ่ายในการลงทุนทางการศึกษาแล้ว ยังก่อให้เกิดความเลื่อมล้ำของผู้คนที่ได้รับการศึกษาและไม่ได้รับการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับโอกาสทางอาชีพในระบบต่อไป**

2.3.5 วัดในยุคของระบบเจ้าคณะตำบล

และการบวชแบบพระอุปัชฌาย์แบบรัฐกำหนด

“อนึ่ง ถ้ากุลบุตรจะบวชเรียน อลาสิกาก็ดี ให้รู้ว่ากุลบุตรชื่อนั้น อยู่บ้านนั้น
เป็นลูกหลานผู้นั้น และให้พระราชาคณะ เจ้าหมู่คณะ
อธิการและกรรมการหัวเมือง 1-2-3-4 นายอำเภอแขวงจังหวัด
ทั้งปวงกำกับว่ากล่าวสอดแนมระวังระไว
ดูหมู่คณะในแว่นแคว้นแขวงจังหวัดวัดวาอาราม”

ในปลายปี พ.ศ.2325 นั้นเอง รัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯ ออกกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์เป็นครั้งแรกเพื่อกวดขันความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในระเบียบวินัย และต่อมามีอีกหลายปีมีจำนวนทั้งสิ้น 10 ฉบับ ซึ่งเนื้อหาในฉบับที่ 3 จะมีใจความว่า³¹

“บวชเป็นพระภิกษุแล้วให้อยู่ในคณะสงฆ์อุปัชฌายะอาจารย์ก่อนจะได้รู้กิจวัตรปฏิบัติถึงมาตรว่าจะประพฤติดี ทำทุจริตก็มีความละอายเพื่อนพรหมจรรย์และอุปัชฌายะอาจารย์จะกล่าวสั่งสอนได้ พระสงฆ์ทุกวันนี้ละพระวินัยบัญญัติ มิได้ระวังตักเตือนสั่งสอนกำชับว่ากล่าวกัน ครั้นบวชเข้าแล้วก็มีให้ศิษย์อยู่นิสสัยในหมู่คณะสงฆ์ ครู อุปัชฌายะ อาจารย์ ก่อนให้เที่ยวไปตามอำเภอใจ แต่ 6 รูป 2 รูป 3 รูป ไปตั้งซุ่มซ่อนอยู่ ทำมารยาทรักษาศีลภาวนาทำกิจยาให้คนเลื่อมใสนับถือ แสดงความอวดรู้วิชาอวดอิทธิฤทธิ์เป็นอุตตริมนุสสธรรมเป็นกลโกหกตั้งตนเป็นผู้มีบุญ ว่าพบ

³¹ ฝ่ายปริยัติปกรณ์ กองศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

คนพิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา **อนึ่ง ถ้ากุลบุตรจะบวชเรียน อลาสิกกิติ ให้รู้ว่ากุลบุตรชื่อนั้น อยู่บ้านนั้น เป็นลูกหลานผู้นั้นๆและให้พระราชคณะ เจ้าหมู่คณะ อธิการและกรมการหัวเมือง 1-2-3-4 นายอำเภอแขวงจังหวัดทั้งปวงกำกับว่ากล่าวสอดแนมระวังระไวดูหมู่คณะในแคว้นแขวงจังหวัดวัดวาอาราม อย่าให้มีพวกโกหกมารยาทคิดร้ายแผ่นดิน และพระศาสนาให้จลาจล ถ้าและมีผู้ใดรู้เห็นว่า อ้ายพวกเจ้าอธิการ เจ้าเมือง เจ้าบ้าน แขวงจังหวัดประเทศนั้นๆ เป็นโทษจุโทษอ้ายโกหกคิดร้ายแผ่นดิน”**

จากหลักฐานทางเอกสารดังกล่าวนี้ทำให้เราทราบว่า การบวชในสมัยนั้นต้องเป็นการบวชกับพระผู้ใหญ่ในบ้านหรือพระที่ตนเองศรัทธา ความสัมพันธ์ของท้องถิ่นกับวัดจึงเป็นไปในลักษณะของการนับถือกันภายในท้องถิ่นเป็นสายใยโยงความสัมพันธ์ ซึ่งในอดีตการไปบวชกับพระผู้ใหญ่รูปใดจะถือความสัมพันธ์ของ **“พระอุปัชฌาย์”** เป็นอย่างมากคล้ายกับเป็นศิษย์วัดเดียวกัน³² ต่อมาระบบเจ้าคณะตำบลเข้ามาในท้องถิ่นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากระบบ **“มณฑล”** มาสู่ระบบ **“จังหวัด”** และ **“ตำบล”** (ปี พ.ศ.2485 เป็นต้นมา³³) โดยในช่วงแรกของการตั้งระบบเจ้าคณะขึ้นนั้นจะมีเพียงเจ้าคณะอำเภอในช่วงแรก แต่ต่อมาชาวบ้านต้องลำบากในการเดินทางไปบวชที่จังหวัด จึงมีการตั้ง **“เจ้าคณะตำบล”** ขึ้นและสามารถบวชพระใหม่ภายในตำบลได้ ในปัจจุบันพระที่จะได้เป็นพระอุปัชฌาย์จะต้องทำการสอบนักธรรมระดับสูง ถึงจะมีโอกาสเป็นพระอุปัชฌาย์ได้

และจากข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการเก็บข้อมูลทำให้คณะที่ทำการศึกษาค้นคว้า ตั้งสมมุติฐานในการศึกษาต่อไปว่า **ความสัมพันธ์ของท้องถิ่นกับระบบมีพระอุปัชฌาย์แบบการได้รับการยอมรับของท้องถิ่น กับระบบมีพระอุปัชฌาย์แบบของรัฐ อาจทำให้ความสัมพันธ์ในเครือข่ายพระผู้บวชเดียวกันลดน้อยลง**

การจัดการระบบคณะสงฆ์เป็นอีกหนึ่งวิธีการในการควบคุมผู้คนภายในท้องถิ่นจากภาครัฐในอีกวิธีการหนึ่งดังเช่น การสร้างระบบนามสกุล การควบคุมผ่านพื้นที่แบบโรงเรียน เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากวัตถุประสงค์ของการจัดระเบียบของพระสงฆ์ที่เขียนไว้ว่า **“... อย่าให้มีพวกโกหกมารยาทคิดร้ายแผ่นดิน และพระศาสนาให้จลาจล ถ้าและมีผู้ใดรู้เห็นว่า อ้ายพวกเจ้าอธิการ เจ้าเมือง เจ้าบ้าน แขวงจังหวัดประเทศนั้นๆ เป็นโทษจุโทษอ้ายโกหกคิดร้ายแผ่นดิน”** การจัดระเบียบวิธีการควบคุมผู้คนนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากว่าในช่วงเวลานั้นบุคคลที่มีบทบาทเป็นศูนย์รวมของผู้คนคือ **“พระสงฆ์”** หากควบคุมการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ได้ก็จะสามารถควบคุมผู้คนที่อยู่ภายในท้องถิ่นได้เช่นกัน

³² สังเกตได้จากการเขียนประวัติของพระ ในหนังสืองานศพที่มักเขียนถึงพระอุปัชฌาที่บวชให้อย่างให้ความสำคัญ

³³ ตามสังฆานัติระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2485 จัดระเบียบการบริหารเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล เขตจังหวัดและเขตอำเภอของคณะสงฆ์อนุโลมตามเขตจังหวัดและเขตอำเภอตามการปกครองแห่งราชอาณาจักร

รูปที่ 2.11 พระอุโบสถหลังใหม่ในวัดบ้านคอนสวรรค์

รูปที่ 2.12 ประตูวัดบ้านคอนสวรรค์

2.4 ยุคของอิทธิพลอันเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ¹

ในช่วงของปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาบทบาทของภาครัฐเข้ามาในท้องถิ่นในรูปแบบของแผนและโครงการต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการสร้างอุดมการณ์ใหม่ในการใช้พื้นที่ให้กับผู้คนในท้องถิ่นจากอุดมการณ์ในการใช้พื้นที่ในช่วงของการปรับโครงสร้างทางสังคมจากภาครัฐในช่วงปี พ.ศ. 2460 – 2500 โดยมีประเด็นของการเปลี่ยนแปลงดังนี้

2.4.1 การทำลายท้องถิ่นทามในช่วงของการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ

“ปี พ.ศ. 2508 นายอำเภอนิกร การกุล ท่านเปิดให้จง ส.ค. ชาวบ้านเลยพากันไปทำนาในทาม สมัยนั้นยังรกเป็นป่าอยู่”

พื้นที่ทามที่เราเคยกล่าวถึงก่อนหน้านี้เมื่อมาถึงช่วงประมาณปี พ.ศ. 2510 ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จากอดีตที่เป็นเสมือนพื้นที่หาอยู่หากินของท้องถิ่น ก็เริ่มมีการเข้าจับจองเป็นที่นาบ้าง ไร่ป่อบ้าง พื้นที่ดังกล่าวที่อุดมไปด้วยพืชพันธุ์และสัตว์หลายชนิดก็เริ่มลดลงและหายไปทีละเล็กละน้อย

การใช้พื้นที่ทำกินในช่วงก่อนที่จะเข้าสู่ยุคของการสนับสนุนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจของรัฐ ในท้องถิ่นจะเป็นการปลูกข้าวเจ้าเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2510 การเข้ามาของ “ปอ” ทำให้ชาวบ้านเริ่มต้นเข้าบุกป่าทามทางด้านตะวันออกติดกับน้ำชีมาทำการปลูกปอตามนโยบายของภาครัฐ ซึ่งจากข้อมูลที่มีชี้ให้เห็นว่า “อุดมการณ์ในการใช้พื้นที่ที่เป็นเพียงการหาเห็ด หาสมุนไพรหรือเป็นแหล่งอาหารของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปเป็นอุดมการณ์เชิงพาณิชย์ที่มุ่งหวังผลกำไรจากการขายเข้ามาแทนที่² และอุดมการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญเกี่ยวกับความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ส่วนสาธารณะที่เอื้อประโยชน์ภายในท้องถิ่น ที่กลับกลายเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่มุ่งหวังผลกำไรเชิงพาณิชย์

¹ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 - 2520

² นอกจากนี้คณะวิจัยยังได้ตั้งประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง “ผีตาแฮก” กับการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของพื้นที่ในยุคของความคาดหวังทางเศรษฐกิจของชุมชน และการมองพื้นที่เป็นผลกำไรส่วนบุคคลมากกว่าพื้นที่ส่วนรวมของท้องถิ่น

ในจากการนั่งคุยกับชาวบ้านในท้องถิ่น เช่น ยายเผง ปราณีชล ยายทองผ่าน นราพงษ์ และชาวบ้านอีกหลายคน³พบว่า “ความคิดเห็นของชาวบ้านในท้องถิ่นในยุคที่มีการบุกป่าทาม นั้นถือ ว่าเป็นตามความสมัครใจกัน **ใครมีแรงก็เข้าไปถางเอาแรงมากก็เอามาก แรงน้อยก็เอาน้อย ตาม แต่ที่แต่ละคนมักได้**” นอกจากนี้พ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี⁴ยังได้เล่าให้เราฟังถึงการจับจองที่ทางในสมัย นั้นให้เราฟังว่า “เขาแบ่งกันแต่โดนแล้ว สมัยพ่อสมัยแม่พุ้นแหละ กะเป็นการไปจับจองเอาเอง สมัยนี้ บ่ มีให้เห็นดอก ได้มาหลายๆ กะแบ่งให้ลูกให้เด้าหมดแหละผู้ละ 3 ไร่ 4 ไร่ มันกะหมด ตอนนี่กะเฮ็ญนาบัว แต่ว่า บ่ได้ลงทุนมันเกิดเองตามธรรมชาติ เก็บไปขายตลาดผู้ได้ไปเก็บกะได้ ส่วนมากเอาไปขายตลาด แก้งคร้อ” ซึ่งจากวาทกรรมของผู้คนทั้งสองท่านนั้นได้ชี้ให้เห็นว่า **วิถีคิดที่แฝงไว้ด้วยความคิดแบบ ปัจเจกนิยมเริ่มมีมาในชุมชนตั้งแต่การเกิดกรรมสิทธิ์ทางการครอบครอง การได้มาซึ่ง ทรัพยากรในช่วงเวลานั้นจะเป็นการได้มาโดยอาศัยแรงงานส่วนตัวในการแสวงหา ประกอบ กับความคิดของผู้คนเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของบนพื้นที่ดินจึงเกิดขึ้น และในความคิดนี้เองที่ สร้างทัศนคติแบบส่วนตัวในพื้นที่ทำกินให้เกิดขึ้น**

ในการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการจับจองที่ทางในทามท้องถิ่นนั้นนอกจากเหตุผลเกี่ยว กับความคาดหวังในการปลูกพืชเศรษฐกิจตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีเรื่องราวที่เกี่ยวกับ “**การ ออกกรรมสิทธิ์การครอบครองที่ดิน**” หรือที่ชาวบ้านเรียกย่อๆกันว่า “**การออก ส.ค.**” พ่อเผ่าบ้าน หนองทอนและบ้านโนนโพธิ์ได้เล่าให้คนในการประชุมฟัง⁵ว่า “ปี พ.ศ. 2508 นายอำเภอนิกร การกุล ท่านเปิดให้จอง ส.ค. **ชาวบ้านเลยพากันไปทำนาในทาม** สมัยนั้นยังรกเป็นป่าอยู่ ก่อนนี้ทามนี้มีไผ่ ป่าหลาย ไผ่ป่านี้นกกว่าไผ่บ้านหลาย พอไปถางเอ็ดนาไผ่หายหมดเลย หมู่นี้ก็ไปจับไปจองกัน ประมาณปี พ.ศ. 2512” จากคำบอกเล่าข้างต้นนี้ทำให้เราได้ทราบถึงลักษณะการทำนาของท้องถิ่นใน ตอนต้นลุ่มน้ำชีว่า **ลักษณะการทำนาในที่ทามนั้นจะไม่ปรากฏมาก่อนที่จะมีเอกสารสิทธิ์ครอบ ครอง แต่การเข้ามาทำนาในที่ทามจะเกิดขึ้นหลังจากการออกเอกสารสิทธิ์การครอบครอง** นั้น จึงชี้ให้เห็นว่า ระบบการจัดการพื้นที่ทามของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะไม่มีการจัดการในพื้นที่ทามา ก่อน ดังเช่นในท้องถิ่นตอนปลายของลุ่มน้ำชี เช่น ท้องถิ่นสงเปือย เป็นต้น **การขาดการเรียนรู้ในการ จัดการกับพื้นที่ทามนี้เองที่เป็นข้อแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนระหว่างท้องถิ่นนี้กับท้องถิ่น ทางตอนปลายน้ำ**

ตามคำบอกเล่าของพ่อเผ่าแม่เผ่าหลายคน ประกอบกับที่รับฟังจากคนในท้องถิ่นใน หลายบ้าน ทำให้เราทราบว่า ตัวการที่สำคัญที่ทำให้ที่ทามเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่หาอยู่หากินของท้อง

³ การสัมภาษณ์บริเวณหน้าบ้านยายเผง ปราณีชล จะมีผู้คนเดินเข้ามาร่วมสนทนาหลายคนแต่เปลี่ยนกันเข้าเปลี่ยน กันออกไปมาตลอด

⁴ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อายุ 65 ปี บ้านนาโจด อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 28 เมษายน 2545

⁵ หลายคำบอกเล่าจากพ่อเผ่าบ้านโนนโพธิ์ บ้านหนองทอน ในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในศาลาวัดบ้านโนนโพธิ์ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ถิ่นกลายเป็นพื้นที่เฝ้ากินเฉพาะกลุ่มเฉพาะตนนั้นมีสาเหตุอยู่สองประการ⁶คือ **“การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ”** เช่น ปอ เป็นต้น กับ **“การออกเอกสารสิทธิครอบครองจากภาครัฐ”** ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ ซึ่งแต่เดิมจะไม่มีกรอบครอบพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนตัว แต่จะเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันแบบท้องถิ่น

ในการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทามเป็นพื้นที่นา และพื้นที่ในการเช่าปอ ผู้ศึกษาได้พบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับ การปรับเปลี่ยนวิธีการเข้าถึงทรัพยากรภายในพื้นที่ดังกล่าว **จากการเข้าถึงทรัพยากรภายในท้องถิ่นได้อย่างเสรี (Open Access Property) ไปเป็นการเข้าถึงทรัพยากรจากฐานคิดแบบส่วนบุคคล (Private Property)** กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้มีปัจจัยเพียงสองส่วนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือ **การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากความคาดหวังทางผลกำไร หรือผลประโยชน์ที่จะได้จากการปลูกปอ และการออกเอกสารสิทธิการครอบครอง** ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงความคิดของท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่ดังกล่าวนี้ทำให้ท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและเปลี่ยนแปลงทุนทางทรัพยากรส่วนรวมไปสู่การสร้างทุนส่วนบุคคลดังเช่นที่ดิน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ทำให้ท้องถิ่นเข้าสู่ระบบของการตลาดในลักษณะส่วนบุคคล ทำให้อำนาจในการต่อรองของท้องถิ่นต้องสูญหายไปเป็น **การต่อรองส่วนตัวครัวเรือนแทน**

2.4.2 การเข้ามาของเครื่องจักรกับการเปลี่ยนแปลงเรื่องประเพณีการลงแขก

**“รถไถมันสบายกว่าใช้น้ำมันไม่แพงเท่าค่าอาหารเลี้ยงคนในการลงแขก
คนเลยหันมาใช้เครื่องหมดเพราะมันง่ายกว่า”**

ประเพณีทางความเชื่อที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และการช่วยเหลือทางแรงงานในท้องถิ่นมีมานานแล้ว เช่น ประเพณีที่เกิดขึ้นใน **“เฝ้ากิน”** ที่สำคัญของคนในแถบลุ่มน้ำชี อันได้แก่ การเลี้ยงตาแขกและการลงแขกเกี่ยวข้าว แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพิธีกรรมในพื้นที่ **“เฝ้ากิน”** นี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 หรือประมาณ 20 – 30 ปีมานี้เอง

สำหรับประเพณีแรกที่จะกล่าวถึงคือ การลงแขกเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงการช่วยเหลือทางแรงงานในท้องถิ่น ในบรรยากาศที่พ่อแม่แม่เฒ่ารวมย้อนความเก่าให้เราฟัง

⁶ นอกจากสาเหตุทั้งสองประการแล้ว ผู้เขียนยังเชื่อว่ามีสาเหตุอื่นๆ อีกเช่นกัน อาทิ การขยายและการเพิ่มขึ้นของประชากรในท้องถิ่น เป็นต้น

นั้นเป็นไปด้วยความสนุกสนาน⁷ “ลงแขกมีแต่เครือญาติช่วยกันไม่ไปบ้านอื่น ที่นาใกล้กันก็เกี่ยวแข่งกัน แต่ก่อนไม่ได้จ้าง ไม่ได้ร้องเพลงจับกัน พุดเอา พุด “ผญา” ซึ่งในคำบอกกล่าวเล่าฟังนั้นนอกจากจะชี้ให้เห็นว่า การลงแขกจะเป็นการช่วยเหลือทางการเอื้อตักแล้ว **ยังเป็นการสร้างกิจกรรมให้กับ บ่าวสาวในหมู่บ้านให้มีโอกาสได้พบเจอกันอีกด้วย**

การสร้างกิจกรรมทางการลงแขกภายในท้องถิ่นนั้น เป็นการสร้างระบบรับประกันทางแรงงานของท้องถิ่น **นอกจากนี้ยังเป็นวิธีการในการแลกเปลี่ยนแรงงานทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และระหว่างท้องถิ่นอีกด้วย** การสร้างวิธีการจัดการแรงงานภายในพื้นที่ทำนาคือเป็น วิธีการที่สังคมชาวนาใช้กันมาอย่างช้านานแล้ว เพราะนอกจากจะได้แรงงานในการทำนาแล้ว **ยังเป็นการสร้างเครือข่ายชาวนาที่มีความสัมพันธ์ออกไปในวงกว้างอีกด้วย** การแบ่งเรื่องราวเกี่ยวกับแรงงานไว้กับงานประเพณีที่มีความสนุกสนานนั้น เป็นอีกหนึ่งวิธีการที่สังคมชาวนามักใช้ เพราะนอกจากจะได้ทั้งประโยชน์ในแง่ของการเก็บเกี่ยวแล้ว ยังได้ประโยชน์ในแง่ของการสังสรรค์อีกด้วย นอกจากนี้ระบบการลงแขกเกี่ยวข้าวยังเป็นการควบคุมให้ผู้คนปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม(Norm) เพราะหากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามระเบียบทางสังคม หรือมีพฤติกรรมที่แตกแยกออกไป การได้รับความช่วยเหลือทางแรงงานในการลงแขกก็จะการทำได้ยากเช่นกัน ดังนั้น **ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าวจึงถือว่าเป็นกลไกในการควบคุมผู้คนทั้งในแง่ของการเก็บเกี่ยวผลผลิตและพฤติกรรมทางสังคมอีกด้วย**

แต่การเข้ามาของระบบเครื่องจักรที่ถูกนำเข้ามาใช้ภาคของการผลิตทางการเกษตร เช่น **รถไถนา รถขุดตัก** เป็นต้น เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ชาวนาในท้องถิ่นคอนสวรรค์คิดว่าเป็นต้นเหตุที่สำคัญที่ทำให้ระบบการช่วยเหลือกันแบบประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวเริ่มสูญหายไป ดังคำของพ่อใหญ่แปง ปราณีวงศ์ว่า “รถไถมันสบายกว่าใช้น้ำมันไม่แพงเท่าค่าอาหารเลี้ยงคนในการลงแขก คนเลยหันมาใช้เครื่องหมดเพราะมันง่ายกว่า” ประกอบกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดีบอกเล่ากับเราเพิ่มเติมว่า⁹ “รถไถกะเข้ามา บ่ จักปีนี้จะแต่วัวควายได้ไถนาคือเก่า วัวควายกะปล่อยลงทุ่งลงทำคือเก่า มันยุ่งหลายเวลาน้ำแก่งขึ้นท่วม มันกะท่วมบ่ทุกปีดอกมัน บ่ ท่วมมันกะแล้ง” และเราขอคำกล่าวของพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรีมาตอกย้ำความคิดดังกล่าวอีกว่า¹⁰ “กะวัวควายพันธุ์แล้ว บ่ ได้ลงทุนมีแต่ลงแรง ถ้าใช้รถไถมันกะไถได้เร็วแล้วกะได้หลาย แต่มันเปลืองน้ำมันเปลืองเงิน ทำให้เป็นหนี้เป็นสิน

⁷ ในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ นาใจด หนองโก ในวันที่ 13 กรกฎาคม 2545 พ่อแม่ได้ร้องตัวอย่างของการใช้ “ผญา” ในการเล่นสาวให้เราฟัง ซึ่งเป็นบรรยากาศที่สนุกสนานและน่าประทับใจที่ทีมงานของเรามีมาก

⁸ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ในพื้นที่ศึกษา วันที่ 14 มีนาคม 2545 บริเวณหน้าบ้านพ่อใหญ่แปง ปราณีวงศ์ (อายุ 63 ปี) ณ.บ้านนาใจด

⁹ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อายุ 65 ปี บ้านนาใจด อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 28 เมษายน 2545

¹⁰ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี อายุ 79 ปี บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 27 เมษายน 2545

มัน บ่ คุ่มดอกกับการเป็นหนี้เป็นสิน” สามคำกล่าวของสามผู้เฒ่านี้เป็นตัวแทนของความคิดของผู้คนเกี่ยวกับการเข้ามาแทนที่ของเครื่องจักรในการผลิตได้เป็นอย่างดี และยังเห็นว่าเกิดการลงทุนเพื่อการผลิตขึ้นในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงระบบแรงงานส่วนรวมเช่น การลงแขก มาเป็นระบบการลงทุนส่วนตัวทำให้เกิดภาระทางการลงทุน เนื่องจากว่าสังคมชาวนาแต่เดิมอาศัยระบบทางสังคมเป็นตัวควบคุมและรับประกันทางแรงงาน แต่สังคมชาวนาหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม **ทำให้เกิดการใช้เครื่องจักรนั้นทำให้ระบบแรงงานหรือเครื่องทุ่นแรงมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลาดและการลงทุนโดยอาศัยเงินตรา การเพิ่มการลงทุนในภาคของการเกษตรกรรมนี้เองเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินในภาคของการเกษตรและการทำนา** ดังคำที่สามผู้เฒ่าได้กล่าวไว้

สำหรับเครื่องจักรที่เข้ามาในพื้นที่ศึกษาคอนสวรรค์จะแรกเริ่มเข้ามาประมาณปี พ.ศ.2520 และจากคำของพ่อใหญ่แปง ปราณีวงศ์นั้นมียะเย่เกี่ยวกับ**ความคิดของผู้คนเกี่ยวกับการมองการเอื้อเพื่อที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากการเปลี่ยนอุดมการณ์ของพื้นที่จากความพอกินเป็นการสร้างอุดมการณ์เชิงพาณิชย์ ที่เห็นผลกำไรเป็นสำคัญ**

การเข้ามาของเครื่องจักรทางการเอื้อกินนั้นนอกจากจะทำให้ประเพณีที่สนุกสนานและสร้างความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือกันและกันในบ้านหมดไปแล้ว ยังมีส่วนที่สำคัญที่ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับ **พิธีกรรมทางความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่หมดไป** เช่น การเลี้ยงตาแสด ในอดีตนั้นชาวบ้านจะมีการเลี้ยงผีในทีนาที่เรียกว่า **“ตาแสด”** ตามที่พ่อเฒ่าเล่าฟังถึงการเลี้ยงผีดังกล่าวว่า **“ผีตาแสดมีมาแต่ไหนแต่ไร อยู่ตามนา จะดำนาต้องปักแสดก่อน ทำกันทุกบ้านสมัยก่อน เคยอ่านในหนังสือตาแสดนี้เป็นชื่อคนนะ ก่อนจะดำนาเราต้องแสดซะ ก่อนวันดีคืนดี ทำร้านเล็กๆ(เพิง) ปักแสดก่อน 7 ต้น วันนั้นก่อนจะดำนาจะไถให้ทั่วนา เมื่อเสร็จไถควายตัวแสดจะขึ้นหรือจะเยียว ถ้าเยียวฝนจะดี ถ้าขึ้นจะได้กินข้าวกินน้ำ มีการเลือกวันลงแสด เขาจะเอาวันดี เช่นวันพฤหัสบดีเป็นวันธงชัยก็จะเอาวันพุธก็เหมือนกันกับแสดนาขวัญละครับ แสดนาหลวงละ เริ่มจะหายไปตอนมีรถเข้ามานี้แหละ ปักแสด 7 ต้นจะมีคำกล่าวคำสวดแต่ละต้นแต่จำไม่ได้ ตาแสดจะมีเพิง จะเกี่ยวต้นข้าวของตาแสดก่อนที่ปักไว้ แล้วเอาไปห้อยไว้ ไม่เอาไปรวมกับข้าวอื่น ดีข้าวตาแสดก่อน”** ซึ่งคำกล่าวของพ่อใหญ่แม่ใหญ่นี้นอกจากจะทำให้เรารู้ถึงวิธีการในการทำพิธีเลี้ยงแสด และสาเหตุที่ชาวบ้านเชื่อว่าทำให้ตาแสดหายไปแล้ว ยังทำให้เราเห็นว่า **ลักษณะทางพิธีการของท้องถิ่นยังได้รับอิทธิพลของพิธีกรรมหลวงอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการเลี้ยงตาแสดที่เสมือนกับการแรกนาขวัญตามพิธีหลวง**¹¹

¹¹ เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจว่าเหตุใดท้องถิ่นดังกล่าวจึงมีการผสมผสานระหว่างพิธีหลวงกับพิธีการในท้องถิ่นเข้าด้วยกัน ซึ่งในขณะนี้ ผู้เขียนยังไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะสรุปเกี่ยวกับเนื้อมหาดังกล่าวได้

2.4.3 ศักดิ์ศรีของบ้านที่ฝากไว้กับโรงเรียนและวัด

*“บ้านนี้เป็นบ้านน้อยเขาเรียกบ้าน
บ่ มีวัดบ่ มีโรงเรียนกะซังเขาหลาย”*

โรงเรียนนั้นนอกจากเป็นพื้นที่ทางการศึกษาให้กับเด็กในบ้านและท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่ทำให้เด็กภายในชุมชนสามารถพบเจอกันและสร้างเพื่อนในวัยเด็กให้กับท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี จากการที่เราได้ศึกษาเกี่ยวกับ วิถีชีวิตของเด็กและครู ในหัวข้อก่อนหน้านี้แล้ว เรายังได้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากทัศนคติของเด็กต่างบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากการแยกโรงเรียนไปตามบ้านต่างๆ

ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2460 โรงเรียนจะใช้ “ศาลาวัด” เป็นพื้นที่ของการเรียนต่อมาในช่วงของภายหลัง พ.ศ. 2460 ถึงช่วง พ.ศ. 2490 โรงเรียนภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะใช้โรงเรียนอยู่ร่วมกันที่บ้านคอนสวรรค์และบ้านโนนโพธิ์ และการเปลี่ยนของพื้นที่ของโรงเรียนในช่วงแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์ กับการมีบทบาทของเด็กผู้หญิง (ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 2.3.5) ต่อมาในช่วงของปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาโรงเรียนตามแต่ละบ้านจึงเริ่มเกิดขึ้น เนื่องจากสาเหตุของความยากลำบากในการเดินทางไปโรงเรียนของเด็กในช่วงเวลาดังกล่าว และการแยกโรงเรียนออกไปตั้งตามหมู่บ้านนี้เองที่เปลี่ยนความสัมพันธ์ในช่วงวัยเด็กภายในท้องถิ่น ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ที่มีอายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไปว่า เด็กต่างโรงเรียนรู้จักกันหรือเคยไปมาหาสู่และเล่นด้วยกันหรือไม่จะพบว่า โดยส่วนใหญ่จะตอบว่าเด็กก็ยังไม่รู้จักกันอยู่ เล่นด้วยกันอยู่ แต่จากการออกเก็บข้อมูลภายในพื้นที่ศึกษาโดยให้เด็กในโรงเรียนภายในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับการเก็บข้อมูลพบว่า เด็กนักเรียนต่างโรงเรียนกันจะไม่ค่อยอยากเล่นด้วยกัน และจากการสังเกตยังพบว่า เด็กที่มาจากต่างโรงเรียนกันจะไม่ต้องการที่จะอยู่รวมกลุ่มกับเด็กต่างบ้าน ซึ่งจากข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า **การแยกการใช้โรงเรียนในแต่ละหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาทำให้ความสัมพันธ์ในวัยเด็ก หรือความสัมพันธ์ในลักษณะของเพื่อนระหว่างเด็กภายในท้องถิ่นลดน้อยลงไป**

บ้านหนองโกเป็นอีกบ้านที่ตั้งโรงเรียนขึ้นมาภายหลังในปี พ.ศ. 2512 โดยป้าสงวน แห่งบ้านหนองโก¹²เล่าความหลังครั้งนั้นว่า “เวลาตอนที่ยัง บ่ มีวัดก็ไปทำบุญอยู่วัดบ้านคอนสวรรค์ โรงเรียนก็คอนสวรรค์ บ้านนี้เป็นบ้านน้อยเขาเรียกบ้าน บ่ มีวัดบ่ มีโรงเรียนกะซังเขาหลาย เลยตกลงกันว่า ชี สร้างวัดเลยพากันเก็บเงินชาวบ้านมาหาที่หาทาง เลยได้ตั้งโรงเรียนก่อนวัด ประมาณ พ.ศ.2512 โรงเรียนบ้านหนองโก บ่ ได้ตั้งมาจากรัฐบาล เป็นพวกนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยกรุงเทพฯ พวกเขามาตั้งโรงเรียนให้ เขามาอยู่สร้างโรงเรียน 2 – 3 เดือน พวกทำอาคารเรียนหมดทั้ง

¹² คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

หลัง ตอนแรกชาวบ้านคุ่มน้อยช่วยกันทำ เลยช่วยกันบริจาคเสา สังกะสี แล้วแต่ศรัทธาของคนบริจาค ทำให้ลูกให้หลานได้มีที่เรียน ประมาณปี พ.ศ.2513 ทางหลวงมาช่วยให้เป็นโรงเรียน ให้ลูกให้หลานได้มาเรียน” ในคำบอกกล่าวข้างต้นนี้นอกจากจะบรรยายให้เห็นถึงประวัติการตั้งโรงเรียนของบ้านแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของคนในช่วงนั้นเกี่ยวกับการมีบ้านและมีโรงเรียนว่า บ้านใดหากไม่มีวัดและโรงเรียนแล้ว นั่นหมายถึงบ้านนั้นอาจถูกดูแคลนจากบ้านอื่นๆได้ และในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า **ศักดิ์ศรีร่วมกันของแต่ละบ้านยังถูกรวมไว้ในพื้นที่บางอย่างด้วยเช่น วัด และ โรงเรียน**

การศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ทางการเรียนรู้และพื้นที่ทางศาสนานั้นทำให้เราสามารถมองเห็นประเด็นความขัดแย้ง(Conflic) ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นผ่านวิถีคิดที่มีต่อพื้นที่ต่างๆได้ พื้นที่บางอย่างของชุมชนถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ที่เป็นเครื่องชี้วัดความมั่งคั่งของชุมชน ในพื้นที่ที่มีการใช้สอยเฉพาะอย่างเช่น โรงเรียนและวัดนั้นนอกจากจะเป็นพื้นที่ในการใช้สอยแล้วยังถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ที่เป็นเครื่องแสดงฐานะของชุมชนอีกด้วย และสาเหตุดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เกิดความพยายามในการสร้างรูปแบบทางสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่แสดงออกถึงความมั่งคั่งและฟุ้งเฟ้อเกิดขึ้นในท้องถิ่น รวมถึงความพยายามในการสร้างรูปแบบให้คล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในเมืองหลวงเพื่อเป็นภาพตัวแทนของความมั่งคั่งภายในท้องถิ่น **พื้นที่โรงเรียนและพื้นที่วัดจึงเป็นทั้งพื้นที่ทางการใช้สอยและเป็นภาพตัวแทนที่แสดงฐานะของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน**

จากประเด็นในข้างต้นนี้อาจกล่าวได้ว่า ภายหลังจากการเข้ามาของความคิดแบบวัตถุนิยมตามกระแสของทุนนิยม ทำให้พื้นที่บางประเภทกลับกลายเป็นเครื่องแสดงความมั่งคั่งทางการเงิน ดังจะเห็นได้จากบริจาคหรือการรวบรวมเงินของผู้คนในท้องถิ่นก็เพื่อที่จะสร้างและปรับปรุงพื้นที่ดังกล่าว ประกอบกับตัวอย่างของการเข้ามาของนักศึกษาจากเมืองหลวงที่มองเห็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นประเด็นสำคัญ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า **วิถีคิดแบบวัตถุนิยมที่เข้ามาในท้องถิ่นทำให้เกิดการนิยามพื้นที่ในลักษณะของภาพตัวแทนความมั่งคั่งทางการเงินของชุมชน**

2.5 ยุคลูกหลานออกบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่¹

การเข้ามามีบทบาทของรัฐในช่วงปี พ.ศ. 2520 จะต่อเนื่องมาจากการเข้ามามีบทบาทในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเป็นไปในลักษณะของการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานให้กับชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.5.1 การสร้างถนนและการสำรวจกรรมสิทธิ์ที่ดินกับการเปลี่ยนแปลงที่ว่างภายในคัม

“ก่อนที่จะมีรั้ว ขอมะละกอบ้านอื่นกินได้ พอกันแล้วบ่ได้เลย”

การเข้ามาสร้างถนนของ ร.พ.ช. ในช่วงปี พ.ศ. 2520 ได้จัดระบบพื้นที่ใหม่จากแต่เดิมที่บ้านเรือนกระจัดกระจายกันไปตามแต่การแตกเรือนของคนภายในครัวเรือน ในแต่เดิมจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน²พบว่า “แต่เดิมนั้นบ้านเรือนจะกันรั้วเฉพาะแค่ให้กันวัว ควายเดินออกมาในเวลากลางคืนแค่นั้น ทางเดินภายในบ้านจะสามารถเดินแทรกไปตามเรือนเลย จะมีทางเกวียนบ้าง แต่บ่เท่าถนนสมัยนี้” นอกจากนี้คุณยายเผง ปรานีชล ยังเล่าให้ฟังว่า “รั้วที่มากันกันในแต่ละเรือนนั้นก็มาภายหลังในช่วงที่หลวงมาบินถ่ายรูปนั้นแหละ รั้วมีแต่เลี้ยงวัวควาย เขตบ้านก็ใช้ไม้ทำเครื่องหมายไว้ ไม่กองกันหรือทำเป็นเนิน มีนายอำเภอสั่งให้ใหญ่บ้านจัดการ มีมา 30-40 ปี” ซึ่งการกันรั้วแบบนี้เฉพาะบุคคลนี้เองที่เปลี่ยนแปลงระบบการสัญจรภายในคัมจากที่สามารถเดินชอกแซกไปตามเรือนได้ก็ไม่ได้

ลักษณะของพื้นที่ระหว่างเรือนแต่เดิมนั้นมีลักษณะเป็นทางเดินดินที่สามารถเดินเชื่อมต่อถึงแต่ละเรือนได้โดยง่าย ตัวเรือนแต่ละหลังจะเป็นเรือนสองชั้นเป็นส่วนใหญ่และบริเวณใต้ถุนจะเปิดโล่งและใช้เป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บริเวณรอบตัวเรือนจะมีการปลูกต้นไม้ใช้ประโยชน์ไว้บ้าง มีการกันรั้วแต่เฉพาะการกันวัวควายบ้าง แต่พื้นที่เชื่อมต่อระหว่างเรือนจะไม่มีกรอบครอบกรรมสิทธิ์เป็นรูปธรรมที่เด่นชัดเพียงแต่มีการครอบครองที่เป็นข้อตกลงที่ทราบทั่วกันในชุมชนว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ทางของผู้ใด **ดังนั้นความรู้สึกในความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์จึงมีอยู่อย่างเลือนลางและไม่ปรากฏออกมาเป็นกายภาพที่ชัดเจน** การครอบครองที่ไม่ชัดเจนทางกายภาพนี้เองที่ก่อให้เกิดความยืดหยุ่นกันระหว่างผู้คนที่บ้านใกล้เคียง

¹ ช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2540

² จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง บริเวณหน้าบ้านยายเผง ปรานีชล และยายทองผ่าน นราพงษ์ โดยมีชาวบ้านคนอื่นเดินผ่านไปมาและร่วมสนทนาอยู่เป็นระยะๆ ในวันที่ 14 มีนาคม 2545

³ คุณยายอธิบายว่า หลวงมาบินถ่ายรูปในช่วงปี 2520 เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการแบ่งที่ดิน การแบ่งกรรมสิทธิ์

ในช่วงเวลานั้นการจับจองที่ดินเป็นของผู้ใดๆนั้น จะใช้การบอกกล่าวกันไป ดังคำบอกเล่าของป้าสงวน บ้านหนองโก⁴ว่า “การจำจองที่ดินในสมัยก่อน ใช้การปักไม้ไว้ บอกว่าอันนี้ของไผ่ อันไผ่ของเจ้า ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามกับบ้านนั้นเป็นของพี่ชายป้า สมัยก่อนพ่อแม่ที่หลายเลยแบ่งให้ลูกให้หลานหมด กะแบ่งไปตามส่วนแล้วแต่ผู้ใด ชีเอาหน่อยเอาหลาย บ่ ได้มาวัดแบ่งคือสมัยนี้” อีกทั้งคุณป้ายังเล่าให้ฟังอีกว่า “ก่อนที่จะมีรั้ว ขอมะละกอบ้านอื่นกินได้ พอกันแล้วบ่ได้เลย” การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการจัดการพื้นที่ ซึ่งแต่เดิมไม่มีการแบ่งอาณาบริเวณส่วนครัวเรือนที่ชัดเจนมาเป็นพื้นที่ที่แบ่งอาณาเขตชัดเจนนี้ ทำให้เป็นจุดแรกเริ่มของ “ทัศนคติในแบบสวนเรือน” ซึ่งจากคำบอกเล่าของคุณยายทั้งสองนี้เองที่เป็นเครื่องยืนยันความคิดดังกล่าวที่ชัดเจนว่า **วิถีคิดของพื้นที่ในแบบกลุ่มคุ้มเริ่มหายไปในช่วงของการมีกรรมสิทธิ์ที่ดินและอุดมการณ์ของพื้นที่ในลักษณะของสมบัติร่วมกันบางอย่างหายไปกลายเป็นวิถีคิดต่อพื้นที่ในลักษณะสิทธิส่วนบุคคล**

ต่อมาในช่วงปี 2535 เป็นต้นมาภายในบ้านคอนสวรรค์เริ่มที่จะมี “ศาลพระภูมิ” เกิดขึ้นบ้างภายในพื้นที่ ซึ่งจากการเดินเข้าไปสอบถามบ้านที่มี “ศาลพระภูมิ”⁵ ตั้งอยู่พบว่า “บ้านที่ตั้งศาลพระภูมิส่วนใหญ่เป็นบ้านที่มีลูกชาย หรือลูกสาวที่ไปทำงานที่ถิ่นอื่น เช่น กรุงเทพฯ หรือต่างประเทศ พอกลับมาพ่อก็มีฐานะบ้างเลยให้พ่อให้แม่ตั้งศาลขึ้นในบ้านของตน ซึ่งจากการสอบถามคุณยาย⁶เล่าว่า “ลูกชายไปทำงานที่ กรุงเทพฯ พอกลับมาเขาก็เอาเงินลงทุนทำร้านขายของชำ ก็บอกให้ยายตั้งศาลนี้แหละ” ซึ่งจากการบอกเล่าของคุณยายนิรนามชี้ให้เราเห็นว่า **“การเข้ามาของระบบความเชื่อผีแบบเรือน แทนการเชื่อผีแบบบ้านภายในบ้านคอนสวรรค์ ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมและความคิดแบบเมืองเป็นสำคัญ”** ซึ่งจากการเดินสำรวจพบว่า ในเฉพาะบ้านคอนสวรรค์มีบ้านที่ศาลพระภูมิประมาณ 20 หลังคาเรือน

การเข้ามาของ “ศาลพระภูมิ” เป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจเพราะปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพบางอย่างจะเป็นเครื่องชี้วัดให้เห็นการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของผู้คนได้ ในกรณีดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า แต่เดิมผู้คนในท้องถิ่นคอนสวรรค์มีการนับถือผีอยู่ 3 ระดับคือ ระดับผีฟ้าผีแถน ระดับผีบรรพบุรุษของบ้านหรือหมู่บ้าน และผีในระดับเรือนที่อารักข้อยู่แต่เฉพาะภายในเรือน แต่การเกิดของศาลพระภูมิทำให้เราเห็นได้ว่า **“ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มมีวิถีคิดในการเคารพผีเจ้าที่ระดับอาณาบริเวณส่วนบุคคล ซึ่งผีเจ้าที่ในที่นี้จะเป็นระดับของผีในเนื้อที่ที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของอยู่ ซึ่งมูลเหตุเริ่มต้นในการบูชาผีในลักษณะเช่นนี้น่าจะเกิดจากการปรับเปลี่ยนวิถีคิดในเรื่องเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับที่ดินในการปลูกเรือน ทำให้เกิดความรู้สึกในการครอบครองที่ชัดเจนยิ่งขึ้น**

⁴ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

⁵ สอบถามไป 5 หลังในบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 16 มีนาคม 2545

⁶ คุณยายที่กล่าวถึงไม่ได้บันทึกชื่อมา เนื่องจากเป็นการเดินเข้าไปคุยเมื่อเดินผ่านเข้าไปจึงทำให้ไม่ทราบชื่อคุณยาย แต่การสอบถามกระทำในวันที่ 15 มีนาคม 2545

รูปที่ 2.13 ศาลพระภูมิที่เกิดขึ้นในบ้าน
คอนสวรรค์หลังจากได้รับอิทธิพล
จากเมือง และแสดงให้เห็นถึงการแยกนับ
ถือผี แบบเรือนแทนบ้าน สำหรับ
ในบ้านคอนสวรรค์เพียง 10 ปีมานี้เอง

รูปที่ 2.14 แสดงการเข้ามา
ของถนนกับการเปลี่ยนแปลงที่ว่างระหว่างเรือน

รูปที่ 2.15 ลักษณะของ
เรือนแบบที่มีได้ทุนบ้านกับ
ที่ว่างระหว่างเรือนที่ใช้เป็น
ทางสัญจร

การหาไม้มาสร้างเรือนของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะไปหาไม้ตามที่ดงต่างๆ เมื่อมีการกำหนดสร้างเรือนในวันใด ตามคำบอกของพ่อใหญ่เคนที่ว่า⁷ “ไม้มะค่า เดียวนี้ บ่ ค่อยมีดอกราคากะแพงอีกต่างหาก พ่อใหญ่ไปซื้อกลองมาใบหนึ่ง 20,000 บาท มาถวายวัดไม้หลายไม้มะค่า ไม้แก่น เอามาทำเตียงนอน เอามาทำประตูหน้าต่างมีแต่ไม้พวกนี้ เดียวนี้มีแต่เหล็กเพราะราคาถูกกว่าแล้ววกะทนกว่าไม้” หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะมาร่วมกันสร้างแบบเดียวกับการลงแขก ซึ่งเรื่องราวนี้พ่อใหญ่พล เพิ่มยินดีเล่าแก่เราว่า⁸ “ลงแขกเฮ็ญเฮ็ญกะ บ่ มี มีแต่จ้างเขาเอานั่นแหละ” ในการต่อเรือนสมัยก่อนนั้นจะเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชน

⁷ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่เคน บ้านคอนสวรรค์ วันที่ 29 เมษายน 2545

⁸ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่พล เพิ่มยินดี อายุ 65 ปี บ้านนาโจด อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 28 เมษายน 2545

การสร้างระบบความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นผ่านระบบช่วยเหลือทางแรงงานที่เป็นวิธีการจัดการบนพื้นที่แบบเรือน เนื่องจากว่าการระดมแรงงานในการสร้างเรือนนั้นจะต้องอาศัยการร่วมแรงกันดังเช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว ฉะนั้นแล้วผู้คนในท้องถิ่นจะต้องรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดี เพราะหากว่าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้วการช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็จะเป็นไปได้โดยยาก การช่วยเหลือกันในลักษณะนี้จะต้องอาศัยบรรทัดฐานทางสังคมในการจัดการ เช่น ในการสร้างบ้าน ต้องมีการตกลงในแน่ชัดว่าช่วงเวลาที่จะสร้างบ้าน(ต้องเป็นช่วงเวลาที่ไม่ได้ทำงานในภาคเกษตรกรรม) จะมีบ้านที่จะสร้างกันกี่หลังเนื่องจากว่าหากมีการสร้างบ้านเรือนเกินกว่าแรงงานที่มีในชุมชนแล้วนั้น อาจทำให้การสร้างบ้านไม่เสร็จทันก่อนฤดูทางการเกษตรจะเริ่มต้นขึ้นได้

ต่อมาการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมการสร้างเรือนและในเรื่องเกี่ยวกับรูปแบบของเรือน ที่พอจะยกตัวอย่างมาให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของห้องน้ำภายในเรือนหลังจากการเข้ามาจัดการโดยรัฐในเรื่องสาธารณสุข ตามที่พอใหญ่กวาด บ้านหนองโกเล่าไว้ว่า **“ห้องน้ำห้องส้วมมีมายัง บ่ ฮอด 10 ปีดอก เขามีการณรงค์ แต่ก่อนปวดหนักปวดเบาจะเข้าป่า ทางหลวงเลยรณรงค์ให้การสร้างส้วม มันก็เกิดโรคระบาดโรคติดต่อ”** ลักษณะทางรูปแบบของเรือนอีสานดั้งเดิมนั้นจะเป็นเรือนสองชั้นเป็นส่วนใหญ่ โดยจะปลูกเป็นเรือนที่เรียบง่ายและมีพื้นที่ภายในเรือนที่มีการแบ่งพื้นที่ส่วนห้องนอนที่ชัดเจน แต่ในส่วนกิจกรรมอื่นในบ้านจะเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ที่มีการใช้งานที่หลากหลาย แต่จะไม่ปรากฏพื้นที่ที่ใช้ในกิจกรรมของการขับถ่ายและการอาบน้ำ เนื่องจากว่าพฤติกรรมเดิมของผู้คนจะอาศัยการไปขับถ่ายในทุ่งนาหรือตามป่าดง ส่วนการอาบน้ำจะไปอาบตามหนองบึง การเข้าของสาธารณสุขและอนามัยในช่วง 20 ปีมานี้เองที่ทำให้เกิดพื้นที่แบบใหม่ที่เรียกกันว่า **“ห้องน้ำ”** ซึ่งการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในกิจกรรมทางการขับถ่ายนี้เองที่ทำให้พฤติกรรมทางการใช้น้ำของผู้คนในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของพื้นที่ใช้สอยแล้วยังมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวัสดุในการก่อสร้าง ดังที่ป่าสงวน บ้านหนองโกบอกไว้ว่า **“ส่วนน้ำกิน กะกินน้ำโอ่ง น้ำบ่อจากนี้ไป บ่ พอกลอดดอก แต่ก่อนชาวบ้านช่วยกันขุด ต่อมาทหารราชการเอาท่อมาใส่ให้ บ่ ให้ดินมันพัง บ่ นิยมกินน้ำบ่อมา 14- 15 ปีแล้ว จะกินแต่น้ำฝน ที่อยู่ในแท่งในโอ่ง โอ่งกับแท่งเข้ามาจะประมาณ 29 ปีก่อน(ประมาณปี พ.ศ.2516) ประมาณคู่ละ 500 บาท”** ซึ่งการเข้ามาของโอ่งน้ำนี้เองทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัสดุหลังจากการมุงจาก มุงหญ้า มาเป็นการมุงด้วยสังกะสี และในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงมาเป็นการมุงกระเบื้อง เนื่องจากวัสดุในแบบเดิมไม่สามารถรองน้ำลงโอ่งได้ การเปลี่ยนแปลงวัสดุดังกล่าวจึงมีที่มาจากประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ

การศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ในลักษณะของเรือนนี้ทำให้เราสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ของเรือนอยู่ 3 เรื่องคือ เรื่องที่หนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการครอบครองพื้นที่

⁹ คำบอกเล่าจากพอใหญ่กวาด แห่งบ้านหนองโก วันที่ 29 เมษายน 2545

และการเปลี่ยนรูปแบบของพื้นที่ระหว่างเรือนตลอดจนการปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่มีต่อผืนที่ดินที่เป็นที่ปลูกเรือนของตนโดยการสร้าง “ศาลพระภูมิ” ขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่ดินนั้นๆ เรื่องที่สองคือการปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้สอยภายในตัวเรือนอันก่อให้เกิดพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมการขบถายที่เรียกกันว่า “ห้องน้ำ” และเรื่องสุดท้ายเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนในส่วนที่เกี่ยวกับ “วัสดุ” ในการปลูกสร้างอาคาร เช่น วัสดุคุมหลังคาที่เปลี่ยนจากหลังคาหญ้าแฝกมาเป็นหลังคาสังกะสีและหลังคากระเบื้องในสมัยหลัง

2.5.2 ผ้าป่าบ้าน กับผ้าป่าเมือง

“เห็นตอนสร้างวัดสร้างโรงเรียนนี่แหละ เป็นคนบ้านนี้แหละ
แต่เขาไปทำงานอยู่กรุงเทพ เขาเลยชวนหมู่มา
เขาทำงานอยู่การบินไทย เขากะเลยชวนหมู่มานี้แหละ
เฮากะรอต้อนรับเขาอยู่ทางนี้แหละ
กะได้หมอลำแห่ หนักกลางแบ่งแห่แหละ
เขากะเอาหมู่เอาพวกมาหลายคนอยู่”

งานบุญต่างในท้องถิ่นคอนสวรรค์แต่เดิมจะเป็นงานบุญที่เกิดขึ้นในสองระดับคือ ระดับบ้านหรือชุมชน กับระดับท้องถิ่น ซึ่งการไปเอาบุญระหว่างบ้านก็จะเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ เช่น กรณีของบ้านคอนสวรรค์ กับบ้านหนองโก **จะเป็นการเอาบุญอันเกิดจากพื้นที่ที่ใช้ร่วมกัน** คือ “วัดบ้านคอนสวรรค์” เนื่องจากในช่วงแรกของการตั้งบ้านหนองโกจะเป็นบ้านเล็กที่ยังไม่มีวัดและโรงเรียน ป่าสงวน บ้านหนองโก¹⁰เล่าความหลังครั้งไปเอาบุญที่บ้านคอนสวรรค์ให้เราฟังว่า “ยามไปเอาบุญก็เดินตามคันคานา เวลานั้นหลายกะได้เอาออกเรือไป เวลาไปเอาบุญข้าวกระยาสาต พอดีกับน้ำห้วยน้ำแก่งขึ้น น้ำท่วมมาถึงตีนบ้านก็ต้องได้พายเรือไปเอาบุญอยู่บ้านคอนสวรรค์ แต่ก่อนน้ำท่วมปัจจุบันก็ยังท่วม ท่วมสูงประมาณ 3 – 4 เมตรก็ต้องไป” ความสัมพันธ์ของบ้านคอนสวรรค์กับบ้านหนองโกผ่าน **“พื้นที่เอาบุญ”** นี้ ถ้าดูเพียงข้อมูลเท่านั้นอาจทำให้เราเข้าใจว่า การไปเอาบุญต่างบ้านในลักษณะของการใช้พื้นที่ร่วมกันนี้เป็นความสัมพันธ์อันดี แต่ในความเป็นจริงแล้วก็เกิดความเลื่อมล้ำกันระหว่างบ้านเล็กกับบ้านใหญ่เป็นบางส่วนเหมือนกัน เพราะศักดิ์ศรีของบ้านที่ยังไม่มีวัดและไม่มีโรงเรียนถือเป็นเรื่องที่สำคัญเช่นเดียวกันของชุมชน (ดังที่กล่าวมาแล้วในเรื่องศักดิ์ศรีบ้านที่ฝากไว้กับโรงเรียนและวัด)

สำหรับสาเหตุของการไปเอาบุญในท้องถิ่นของแต่ละบ้าน นอกจากเหตุผลในการใช้พื้นที่ร่วมกันแล้วยังมีสาเหตุอื่นๆ เช่น การไปเอาบุญตามบ้านที่ตนเองมีเครือญาติอยู่ มีหมู่มีเหล่าอยู่

¹⁰ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

หรือบางกรณีก็ไปเอาบุญเพื่อไปเล่นสาวบ้านอื่น หรือบางทีไปเอาบุญเนื่องจากเหตุผลทางความบันเทิง เช่น หมอลำ หมอแคน เป็นต้น

ในเรื่องราวของงานบุญนี้จะมีเรื่องที่น่าสนใจอีกเรื่องเกี่ยวกับ **“บุญผ้าป่า”** ซึ่งในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2520 หรือกว่า 25 ปีมาแล้วนั้น การเอาบุญผ้าป่าจะเป็นงานบุญระดับบ้านและท้องถิ่นตามที่พ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี¹¹ เล่าให้ลูกให้หลานฟังว่า **“มันบ่คือเดี๋ยวนี๋ แต่ก่อนคนนับถือศาสนาอีหลี ตอนเอาบุญคนหนุ่มคนสาวไปเอาเต็มอยู่** ยามบุญเข้าพรรษา ออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าปายามมีบุญแห่กะแห่อ้อมบ้านเลย การหาเงินเข้าวัดโดยการขอบริจาคผู้มีจิตศรัทธา **หรือการบริจาคเสา 1 ตัน แทนการบริจาคเงิน** ก่อนที่จะมาเป็นโบสถ์วิหาร หรือการบริจาคโดยผ่านผ้าป่าสามัคคี ผ้าป่าในสมัยก่อนได้เงินไม่มากนัก” นอกจากความแตกต่างในเรื่องเกี่ยวกับลักษณะปัจจัยที่ใช้ในงานบุญผ้าป่าที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีความแตกต่างที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ในการเอาบุญอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อกว่า 40 – 50 ปีมาแล้ว ชาวบ้านจะพากันเอาผ้าไปไว้ตามต้นไม้รอบบ้านแล้วให้พระสงฆ์เดินออกไปเอาผ้าป่าจากพื้นที่รอบวัด แต่ต่อมาเห็นว่าเป็นการลำบากแก่พระสงฆ์จึงเปลี่ยนมาจัดพื้นที่ในศาลาแทน ซึ่งในคำบอกเล่าของพ่อใหญ่หลายท่านเล่าให้เราฟังว่า¹² **“มีผ้าป่ามานานแล้ว มันเยอะกว่าเดี๋ยวนี๋** ทำกันเวียนไปตามวัด กฐินมีการทอดเทียน ผ้าป่าสมัยก่อนแต่งเครื่องไป เอาไปไว้ตามบริเวณวัด นิมนต์พระไปชัก สมัยนี้เอาขึ้นศาลา สมัยก่อนทำกันรอบนอก เอาขึ้นศาลาเลยทำมา 40-50 ปีแล้ว ละ ไปไว้ตามต้นไม้ที่ไม่เหมาะไม่ลำบากพระมาก ตอนไปหาเราก็ก๊ากับพระด้วยแหละ” ซึ่งในคำบอกเล่าของพ่อใหญ่ผมทอง **ประพันธ์ศรีนั้นทำให้เราสามารถมองเห็นสัญลักษณ์ทางความคิดบางอย่างของผู้คนที่ให้ค่าแก่ปัจจัยที่จะนำถวายให้วัดว่า แต่เดิมมันจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากกว่าเงิน แต่ในปัจจุบันคุณค่าเหล่านั้นกลับเปลี่ยนแปลงไป** และในการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่ผู้คนนำถวายวัดนั้นเป็นเครื่องชี้วัดให้เห็นการตีความความของที่มีประโยชน์ต่อพื้นที่ทางศาสนา ซึ่งของแต่ละอย่างก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยตามแต่การให้ความหมายในช่วงเวลานั้นๆ

ต่อมาภายหลังจากมีกลุ่มหนุ่มสาวออกบ้านไปทำงานในต่างที่ต่างทาง เมื่อยามกลับมาบ้านก็เริ่มมีการเอาบุญผ้าป่า บุญกฐินกลับบ้านมาด้วย พ่อเฒ่าหลายพ่อหลายแม่เล่าให้เราฟังอีกครั้งว่า **“สมัยสร้างโบสถ์หลังใหม่ครั้งแรก มีผ้าป่าจากกรุงเทพฯ มา ลูกหลานอยู่กรุงเทพฯ ลูกหลานพระใหญ่ก็อยู่กรุงเทพฯ มีจดหมายบอกบุญไปรวบรวมเงินมาแล้วก็กลับบ้าน”** ซึ่งนั่นก็ถือเป็นผ้าป่ากรุงเทพฯ ครั้งแรกของบ้านคอนสวรรค์ หรือเมื่อประมาณกว่า 20 ปีมานี้เอง ต่อมาย่างต่างก็เริ่มมีผ้าป่าบ้านของตนเอง เช่นที่ป่าสงวน บ้านหนองโก เล่าให้ฟังถึงการเอาผ้าป่าเมืองกลับมาของลูกหลานบ้าน

¹¹ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่ผมทอง ประพันธ์ศรี อายุ 79 ปี บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ วันที่ 27 เมษายน 2545

¹² การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านคอนสวรรค์ หนองโก นาโจัด ในศาลาวัดบ้านคอนสวรรค์ วันที่ 13 กรกฎาคม 2545 เวลา 10.00 – 12.00 น.

ว่า “แต่ตอนป่าเป็นเด็กน้อยก็ บ่ เคยเห็นดอก บ่มีเลย เห็นตอนสร้างวัดสร้างโรงเรียนนี่แหละ เป็นคนบ้านนี้แหละ แต่เขาไปทำงานอยู่กรุงเทพ เขาเลยชวนหมู่มา เขาทำงานอยู่การบินไทย เขากะเลยชวนหมู่มานั่นแหละ เขากะรอต้อนรับเขาอยู่ทางนี้แหละ กะได้หมอลำแห่ หนึ่งกลางแบ่งแห่แหละ เขากะเอาหมู่เอาพวกมาหลายคนอยู่ บุญกุญมีอยู่ แต่เป็นทางอื่นเอามาทอดให้มันแหละ แต่กะ บ่ ค่อยมีหลาย ตั้งแต่มีวัด กะจึงมีบุญนี้แหละ บ้านนี้ บ่ ได้จัดบุญกุญ มีได้ไปออกไปทำบุญบ้านอื่นอยู่ บุญกุญสามัคคี กะได้จัดอยู่ ถ้าปีไหนมีข้าวมีน้ำกะเอารวมกันช่วยกันทำ ทำในบ้านเฮาแล้วกะไปทอดอยู่วัด”

นอกจากผ้าป่าเมืองจะมาจากลูกหลานบ้านที่ออกไปทำงานในกรุงเทพฯ แล้ว ในระยะหลังมานี้เริ่มมีผ้าป่าที่มาจากลูกหลานที่ไปต่างประเทศอีกด้วย ดังตัวอย่างในหนองโกที่พอใหญ่ทีนเพิ่มศักดิ์เล่าบอกเราว่า “แต่ก่อนผ้าป่ากะพากันเอาเอง แต่เดี๋ยวนี้มาแต่ไหน สิงคโปร์ ใต้หวัน กรุงเทพฯ หลายมั่งอยู่” นั้นหมายความว่าวิวัฒนาการของการเอาบุญผ้าป่าเริ่มต้นด้วยการเอาบุญใน “พื้นที่รอบวัด” มาเป็น “การขึ้นศาลาเอาบุญ” และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจาก “ผ้าป่าบ้าน” เป็น “ผ้าป่าที่มาจากเมือง” และบางครั้งก็ต้องเรียกว่าเป็น “ผ้าป่าระหว่างประเทศ” ไปแล้วในปัจจุบัน

สำหรับปัจจุบันนี้วิธีคิดของผู้คนที่มาต่อพื้นที่แบบวัด นอกจากจะมีการสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านงานประเพณีต่างๆ แล้วนั้น การสร้างเครือข่ายของท้องถิ่นผ่านงานบุญที่เรียกว่า “บุญผ้าป่า” เป็นอีกหนึ่งเรื่องที่น่าสนใจเพราะว่า งานบุญดังกล่าวเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่แบบวัดไม่ได้ถูกนิยามจากชาวบ้านให้เป็นพื้นที่ในการเอาบุญแต่เพียงอย่างเดียวแต่จะแฝงมิติของ “ความภูมิใจ(ทางวัตถุ) และศักดิ์ศรีของบ้านไว้ หรืออาจกล่าวอีกทางหนึ่งว่า “หน้าตาของผู้คนภายในบ้านแต่ละบ้านจะมีเครื่องชีวิตจากปัจจัยที่ลูกหลานนำมาถวายวัดหลังจากที่ออกบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่ซึ่งหากบ้านใดได้ปัจจัยน้อยหรือไม่ได้เลยก็ถือเป็นการเสียหน้าของบ้านนั้นๆ”

2.5.3 ระบบคุ่มแบบใหม่กับการใช้พื้นที่แบบรัฐ

“ปี พ.ศ.2453 เริ่มมีคุ่มเพื่อเป็นหมู่บ้านพัฒนามีการส่งเข้าประกวด
โดยเป็นนโยบายทางอำเภอและทางอำเภอได้มีการจัดศาลาคุ่มให้”

การสร้างการจดจำในพื้นที่ของบ้านแต่ละบ้านในท้องถิ่นอีสานมักเป็นการเรียกไปตามลักษณะทางกายภาพต่างๆ ของชุมชน เช่น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางองค์ประกอบของชุมชน เช่น คุ่มวัด คุ่มโรงเรียน เป็นต้น การเรียกพื้นที่เหล่านี้จะเกิดขึ้นเมื่อขนาดของบ้านมีขนาดใหญ่ขึ้น เช่น บ้านคอนสวรรค์ซึ่งเป็นบ้านใหญ่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ จะมีคุ่มเดิมอยู่ 4 คุ่มคือ คุ่มหัวนอน คุ่มปลายตีน คุ่มกลาง และคุ่มหนองบ้าน ส่วนในบ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองโกและบ้านนาใจดี เป็นบ้านเล็กๆ จึง

ไม่มีการแบ่งคุ่มบ้าน สำหรับในเรื่องดังกล่าวข้างต้นนี้ป่าสงวน บ้านหนองโก¹³ได้อธิบายถึงการเรียกชื่อคุ่มในบ้านหนองโกว่า “เป็นหมู่บ้านน้อยๆ บ่ ค่อยมีบ้านคน ชื่อคุ่มกะ บ่ มีเวลาเอ็นกันกะถามว่าบ้านเจ้าอยู่ใต บ้านข่อยอยู่คุ่มโรงเรียน ก็เลยไม่ บ่ เอ็นคุ่ม อาศัยจำเอา”

แต่ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมาภาครัฐพยายามเข้ามาจัดโครงสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ในชุมชนจึงจัดให้มีการตั้งคุ่มเพื่อสะดวกในการดูแลกันเองโดยมีการตั้งหัวหน้าคุ่มไว้เก็บเงินต่างๆ ดังที่กลุ่มพ่อเฒ่าบ้านโนนโพธิ์ได้เล่าให้เราฟังว่า¹⁴ “ปี พ.ศ.2543 เริ่มมีคุ่มเพื่อเป็นหมู่บ้านพัฒนา มีการส่งเข้าประกวดโดยเป็นนโยบายทางอำเภอและทางอำเภอได้มีการจัดศาลาคุ่มให้ในแต่ละคุ่มมีคณะกรรมการคุ่มจัดตั้งกันขึ้นเพื่อจะได้มีการประชุมวางแผนพัฒนา คุ่มตัวเองได้แต่ปัจจุบันได้แบ่งเป็น 2 หมู่บ้านในปี พ.ศ.2543” การสร้างการจดจำพื้นที่ในแบบของรัฐเพื่อผลทางการปกครองหรือผลทางการจัดการนั้นได้เกิดขึ้นในชุมชนนับแต่นั้นเป็นต้นมา

แต่ในความคิดของชาวบ้านแล้ว “คุ่มพัฒนา” ต่างๆในรูปแบบใหม่ ไม่มีอิทธิพลต่อการใช้พื้นที่ภายในชุมชน เพราะจากการเดินสำรวจพื้นที่ พบว่า ป้ายชื่อคุ่มมากมายหลายคุ่มที่ยังคงเหลืออยู่ บางคุ่มหล่นลงมากองอยู่กับพื้น และเมื่อสอบถามกับชาวบ้านก็จะไม่สามารถจำ “คุ่มพัฒนา” ต่างๆได้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **อุดมการณ์ของพื้นที่แบบโครงสร้างคุ่มแบบใหม่ไม่สามารถทำให้ชาวบ้านมีอุดมการณ์ในพื้นที่แบบใหม่นี้ขึ้นมาได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นเพราะว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์อันเกิดจากการเข้ามาจัดการแบบรัฐจึงทำให้ท้องถิ่นไม่มีจินภาพร่วมในเรื่องนี้**

2.5.4 เมรุกับการทำลายจินตนาการในเรื่องผีของชุมชน

“ตายธรรมดาที่เอาไว้ในบ้านก่อนจ้จมาฮอดวัดแล้วก็เผา
เอาไปเผาก็เผาป่าช้า เผากองฟอน ป่าช้าที่สุดบ้านนี้แหละ
หากตายโหงกะไว้วัดโลดฝั่งเลย บ่ไว้บ้าน”

ในช่วงของการใช้ป่าช้าร่วมกันภายในท้องถิ่น มาสู่ช่วงของการใช้ป่าช้าแยกกันในแต่ละบ้าน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในช่วงนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงจินตนาการในการแยกการทำพิธีกรรมแบบ “ผีดิบ” กับ “ผีเผา” โดยความเชื่อเรื่องผีทั้งสองแบบยังมีมาเหมือนเดิม (ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 2.2.2) ต่อมาการเข้ามาของการเผาผีแบบ “เมรุ” เข้ามาในท้องถิ่นคอนสวรรค์ ซึ่งทำให้เกิดความสะดวกสบายในการทำพิธีศพ จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนจินตนาการในเรื่องของการเผาผีและการฝัง

¹³ คำบอกเล่าจากแม่สงวน แห่งบ้านหนองโก อายุ 58 ปี วันที่ 29 เมษายน 2545

¹⁴ คำบอกเล่าจากการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านโนนโพธิ์ บ้านนาเสียว บ้านหนองทอน ในศาลาวัดบ้านโนนโพธิ์ อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ผีภายในท้องถิ่นลง สำหรับในปัจจุบันพ่อใหญ่ห้วยหวุ่น นราพงษ์¹⁵เล่าให้ฟังว่า “เดิมนี่พิธีกรรมเก่าๆไม่ค่อยทำกันแล้ว จากแต่ก่อนที่ต้องสวด 3 วันและหลังเผา 3 วันจึงมีการเก็บกระดูกแต่เดิมนี่วันเดียวก็ต้องเก็บเลย” หรืออย่างที่พ่อใหญ่พล เพิ่มยินดีได้เล่าให้คณะสำรวจฟังว่า “ก่อนนี้บ้านนาใจก็แยกศพอยู่ ตายธรรมดาก็เอาไว้ในบ้านก่อนจึงมาฮอดวัดแล้วก็เผา เอาไปเผาก็เผาป่าช้า เผากองฟอน ป่าช้าที่สุดบ้านนี้แหละ หากตายโหงกะไว้วัดโลดฝงเลย บ่ไวนาน” ซึ่งทั้งสองคำบอกเล่าข้างต้นนี้เป็นตัวอย่างของพิธีกรรมตามเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับการทำพิธีศพได้เป็นอย่างดี

แต่การเข้ามาของเมรุในช่วง 20 ปีมานี้ ได้เปลี่ยนแปลงความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับ การฝังผีที่ตายแบบตายโหง ตายท้องกลมและตายเด็ก ตามจินตนาการทางความเชื่อของชาวบ้านเริ่มหายไป ในตอนนี้ในท้องถิ่นคนสวดศพไม่แยกการประกอบพิธีศพแล้ว โดยเอาศพมาเผาเหมือนกันที่เมรุทั้งหมด

ต่อมาเมื่อท้องถิ่นมีพื้นที่การประกอบพิธีทางงานศพในรูปลักษณะของเมรุแล้วนั้น นอกจากจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับจินตนาการของผู้คนที่มิต่อประเพณีของการตายที่มีการแบ่งพื้นที่ประกอบพิธีกรรมตามจินตนาการและความเชื่อของผู้คนให้เป็นพื้นที่แบบเมรุแล้ว ยังมีประเด็นที่น่าสนใจว่าในการประกอบพิธีกรรมผ่านพื้นที่ดังกล่าวยังเกิดค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้น ซึ่งชาวบ้านภายในท้องถิ่นเองจึงต้องการการปรับตัวเองโดยตั้งระบบ **“สหกรณ์งานศพ”** ที่เป็นระบบการจัดการทางการเงินให้กับแต่ละครัวเรือนที่ต้องใช้จ่ายในการประกอบพิธีศพ การปรับตัวดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าในงานศพแบบขึ้นเผามะรูนั่นเป็นงานที่ต้องใช้เงินในการจัด ซึ่งแต่เดิมนั้นจะใช้การรวมแรงของชาวบ้านในการหาพื้นมาร่วมงานศพ

รูปที่ 1.16 ภาพเมรุที่เข้ามาในท้องถิ่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจินตนาการในเรื่องผีตายโหง ผีตายเด็ก และตายแบบธรรมดาที่รวมกันเผาไปหมดในปัจจุบัน

2.5.5 โครงสร้างพื้นฐานกับการเข้ามาทำลายที่สาธารณะโดยชอบธรรม

¹⁵ จากการถอดเทปในการสัมภาษณ์ ในวันที่ 14 มีนาคม 2545

ลักษณะของการครอบครองพื้นที่จะมีอยู่ 4 ลักษณะคือ การครอบครองพื้นที่แบบเปิดเสรีให้ทางการใช้สอย(Open Access Property) การครอบครองพื้นที่แบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน(Common Property) การครอบครองพื้นที่แบบพื้นที่ส่วนตัว(Private Property) และการครอบครองพื้นที่แบบพื้นที่ของรัฐ(State Property) ซึ่งในการครอบครองแต่ละลักษณะจะเป็นการครอบครองที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งในเนื้อหาในเรื่องนี้จะชี้ให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนการครอบครองพื้นที่และสิทธิในการจัดการพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปในท้องถิ่นคอนสวรรค์

ในช่วงของปี 2530 เป็นต้นมารัฐเริ่มที่จะเข้ามามีโอกาสในการปรับเปลี่ยนพื้นที่สาธารณะของชุมชนได้อย่างชอบธรรม เช่น ในบ้านคอนสวรรค์บริเวณดอนปู่ตาเดิมทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของบ้านแต่เดิมจะเป็นดอนปู่ตาของบ้าน แต่ในช่วงปี 2530 เริ่มมีการใช้พื้นที่เป็น “อนามัย” และต่อมาในปี พ.ศ. 2540 เริ่มมีการถางป่าสร้าง “ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลขึ้น” ซึ่งเป็นความชอบธรรมของรัฐในการเข้ามาจัดการพื้นที่สาธารณะของชุมชน

และจากข้อสังเกตข้างต้นทำให้ผู้ศึกษาตั้งสมมุติฐานต่อเนื่องว่า **“การเข้ามาเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของรัฐในช่วงของการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมาทำให้อุดมการณ์ของพื้นที่ในชุมชนจากพื้นที่ทางความเชื่อ กลับกลายมาเป็นพื้นที่สาธารณะและเป็นพื้นที่ของหลวงที่สามารถใช้ประโยชน์ให้กับท้องถิ่นได้แทน”**

การเปลี่ยนแปลงการครอบครองพื้นที่ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิถีคิดของคนที่มีองเหตุผลการปกครองและการใช้ประโยชน์ต่างๆ เป็นเรื่องที่สำคัญกว่าพื้นที่ทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ภายในชุมชน ในการเปลี่ยนแปลงนี้เองทำให้เราทราบว่า **พื้นที่สมุนไพรทางธรรมชาติเดิม (เช่นสมุนไพรต่างๆที่ขึ้นในพื้นที่ป่าดอนปู่ตานั่นเอง) ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นพื้นที่การรักษาแบบยาฝรั่ง (เช่น พื้นที่อนามัย) และพื้นที่ที่ใช้ควบคุมดูแลผู้คนผ่านพื้นที่ทางความเชื่อของดอนปู่ตาได้กลับการมาเป็นพื้นที่การควบคุมดูแลผู้คนผ่านพื้นที่แบบสำนักงานหน่วยปกครอง**

รูปที่ 2.17 ของสถานอนามัยที่ตั้งอยู่ในบริเวณของป่าดอนปู่ตาเดิม

2.6 มิติทางจินตนาการต่อพื้นที่ภายในท้องถิ่น

ในท้องถิ่นบ้านคอนสวรรค์เป็นบ้านเมืองมาเก่าก่อนที่กลุ่มที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันจะเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ ฉะนั้นแล้วพื้นที่บางอย่างที่หลงเหลืออยู่จากเมืองเดิมจึงเป็นสิ่งที่กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ในภายหลังสามารถสร้างจินตนาการของตนเองไปต่าง ๆ นานา ซึ่งจินตนาการเหล่านั้นมีทั้งในมิติความเชื่อ และมิติทางเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สำหรับในท้องถิ่นคอนสวรรค์ พบว่า กลุ่มคนในชุมชนโดยส่วนใหญ่จะเชื่อว่าเมืองกาหลง¹ (บ้านคอนสวรรค์) จะมีโบสถ์มาอยู่ล้อมรอบบ้านเป็น 4 มุมบ้าง 8 มุมบ้างแตกต่างกันออกไป เนื่องจากว่าชาวบ้านที่ทำนาในบริเวณโดยรอบมักจะไถนาไปชนโบสถ์มาอยู่เป็นประจำ

สำหรับจินตนาการของชาวบ้านที่มีต่อโนนกู่ (ซึ่งเป็นเนินดินสูงที่เป็นที่ฝังศพมาก่อน) อ.วีรศักดิ์ ภูมิพิศิษฐานนท์² เล่าให้ฟังว่า ในวันที่มีคนพบพระใหญ่นั้น ในตอนแรกเจอ 2 องค์ องค์หนึ่งคว่ำหน้า องค์หนึ่งหงายหน้า คิดว่าเป็นชายองค์หนึ่ง หญิงองค์หนึ่ง ใครก็ยกไม่ขึ้นต่อให้ช่วยกันหลายคนก็ยังยกไม่ขึ้น จึงพาคนเฒ่าคนแก่มาทำพิธีอัญเชิญเข้ามาอยู่ภายในบ้าน

สำหรับจินตนาการเกี่ยวกับคุ้งน้ำที่อยู่โดยรอบบ้านคอนสวรรค์จะมีหลากหลายกันไปในแต่ละหนองน้ำ เช่น มีคุ้งน้ำที่ชาวบ้านตั้งชื่อว่า “**กุดแซ่**” เนื่องจากจินตนาการของชาวบ้านคิดว่าในหนองน้ำดังกล่าวเป็นหนองน้ำที่เลี้ยงจรเข้ไว้ป้องกันข้าศึก ทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงเรียกหนองน้ำดังกล่าวว่า “**กุดแซ่**” ส่วนหนองน้ำที่อยู่ใกล้เคียงกันนั้นชาวบ้านในบ้านคอนสวรรค์ต่างเล่ากันไปต่าง ๆ นานาเกี่ยวกับ ปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น การได้ยินเสียงฆ้องดังขึ้นมาจากหนองน้ำ หรือในการพบเจอพระลอยขึ้นมาเหนือน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกว่า “**หนองพระ**” สำหรับหนองน้ำอีกหนองที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้านคอนสวรรค์ที่เรียกว่า “**หนองอ้อ**” เป็นหนองน้ำที่อยู่ติดกับวัดคอนสวรรค์ ยายเผง ปรานีชล³ เล่าให้ฟังว่า เป็นหนองน้ำที่ปกติใครไปหาปลาได้ไม่มากแต่ถ้าเป็นงานพิธีต่างๆ ที่สำคัญที่ต้องเอาปลาไปเลี้ยงคน จะหาปลาได้มากเหมือนท่านจะให้ปลาลูกหลานกิน นอกจากนี้ยายเผง ปรานีชลยังบอกให้ฟังว่าน้ำในหนองอ้อมันแซบกว่าหนองอื่น หนองอื่นมันบ่แซบ⁴ และใครก็ตามได้อาบน้ำในหนองอ้อมักจะได้อยู่บ้านนี้นาน

¹ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษาเดือนมีนาคม 2545

² จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 15 มีนาคม 2545

³ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 14 มีนาคม 2545 บริเวณม้านั่งหน้าบ้านคุณยายพร้อมเพื่อนบ้าน เช่น ยายทองผ่าน นราพงษ์(อายุ 53 ปี) ยายเผง ปรานีชล(อายุ 60 ปี) และลูกๆหลานๆ

⁴ “แซบ” หมายถึงรสชาติดี อร่อย ในภาษาอีสาน

ในเนื้อหาเกี่ยวกับจินตนาการของพื้นที่ภายในท้องถิ่นนั้นเป็นที่น่าสนใจว่า เรื่องราวของจินตนาการดังกล่าวไม่มีเวลาเป็นกรอบของการแบ่งแยกได้เลย ความคิดในเรื่องนั้นๆยังคงมีอยู่กับคนรุ่นอายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไปตลอดเวลา

2.7 สรุปรูปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์

2.7.1 การตั้งบ้านของท้องถิ่นคอนสวรรค์

สรุปการตั้งบ้านในท้องถิ่นจะมีบ้านใหญ่ๆอยู่สองที่คือ บ้านคอนสวรรค์และบ้านจอก โดยคนบ้านคอนสวรรค์จะเป็นคนที่เดินทางมาจากสองพื้นที่คือ ส่วนหนึ่งเดินทางมาจากลาว อีกส่วนหนึ่งมาจากโคราช ส่วนบ้านจอกนั้นจะเป็นคนหลายบ้านมารวมกัน จากนั้นก็เกิดการออกบ้านไปเป็นบ้านนาโจด บ้านหนองโก ส่วนบ้านจอกก็ออกไปเป็นบ้านหนองทอน บ้านโนนโพธิ์ บ้านนาเสียว และโนนขุนทิพย์ **ลักษณะแรกคือของการออกบ้านไปตามที่นาหรือที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการหากิน ส่วนลักษณะที่สองคือการรวมบ้านจากผู้คนที่เดินทางมาแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ในการหากินจากพื้นที่อื่น ๆนอกท้องถิ่น**

2.7.2 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2440 – 2460 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ที่วางในหลายพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. ศาลาเก่าห้อง พื้นที่ที่หายไปกลายเป็น งานบุญศาลา “ศาลาเก่าห้อง” ทำให้เราสามารถเข้าใจเนื้อหาได้หลายอย่างเช่นประการที่หนึ่งคือ การพัฒนาเอาความเชื่อเกี่ยวกับ “**การเคารพพื้นที่ที่เคยมีคนอยู่มาเก่าก่อน**” มาเป็น “**พิธีกรรมของชุมชน**” ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจมาก⁵ ประการที่สองคือเรื่องราวที่น่าสนใจในความเรื่องราวเกี่ยวกับการเป็นศาลาที่พักของกองทัพที่เดินทางมาจากเวียงจันทร์ เป็นต้น ซึ่งในประเด็นหลังนี้น่าสนใจว่าเป็นเพียงเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของชุมชนที่มีต่อองค์ประกอบที่มีอยู่เดิม หรือเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์เช่นนั้นจริง

2. วัดกับเครือข่ายความสัมพันธ์กับพระใหญ่ไบเสม โดยในช่วงดั้งเดิมของท้องถิ่นคอนสวรรค์การใช้พื้นที่วัดร่วมกันที่วัดหนองหงส์จะเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงท้องถิ่นเข้าหากัน โดยในช่วงเวลานั้นจะมีบ้านคอนสวรรค์ บ้านนาโจดและบ้านหนองทอนที่จะมีวชิระที่นี้เนื่องจากใน

⁵ เป็นพื้นที่เดียวที่พัฒนาเอาความเชื่อเฉพาะชุมชนขึ้นมาเป็นพิธีกรรมของชุมชน โดยอีกสองท้องถิ่นที่ทำการศึกษาค้นคว้าจะไม่พบพิธีกรรมในลักษณะนี้เลย

วัดมี “**สิม**” กลางหนองหงส์ ต่อมาเมื่อสร้างวัดคอนสวรรค์ในปี พ.ศ. 2330 และมีการขุดพบพระใหญ่ใบเสมา **จึงเริ่มเกิดเครือข่ายของงานประเพณีที่ใหญ่ขึ้นกว่าระดับท้องถิ่น**

3. **ป่าช้ากับเครือข่ายของท้องถิ่น** ในท้องถิ่นบ้านคอนสวรรค์จะมีป่าช้าที่ฝังศพที่ “โนนกุ” ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ฝังศพเก่ามาแต่สมัยนครกาหลง ซึ่งในช่วงเวลานั้นมีบ้านที่มาใช้โนนกุฝังศพอยู่ คือบ้านคอนสวรรค์ และบ้านโนนขุนทิพย์ **ซึ่งเป็นเครือข่ายของการใช้ที่ฝังศพร่วมกันมาจนถึงทุกวันนี้ มีการสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะของกลุ่มฌาปนกิจขึ้นระหว่างสองบ้านด้วย**

4. **ดอนปู่ตากับการขยายตัวออกไปตั้งบ้านใหม่** บ้านนาโจด กับบ้านหนองทอน ในช่วงแรกของการแยกออกไปตั้งบ้านนั้น ในบ้านที่ตั้งใหม่ในระยะแรกเริ่มมักเลือกทำเลที่ตั้งของดอนปู่ตาเลย โดยการเลือกทำเลที่มีต้นไม้ใหญ่ๆ หรือที่ที่เป็นที่เนินน้ำท่วมไม่ถึง แต่ในช่วงแรกๆยังคงต้องอาศัย **“เฒ่าชะง้า หรือเฒ่าจ้ำ”** ในการประกอบพิธีซึ่งในช่วงแรกเริ่มของการทำพิธีนั้นยังคงต้องอาศัยเฒ่าจ้ำจากบ้านคอนสวรรค์อยู่ **ความสัมพันธ์ผ่านกระจ้ำบ้านแต่เดิมจึงยังคงมีอยู่ในท้องถิ่น**

5. **ทามห้วยกล่ำ บึงนกไก่อ๋ หนองแซงกระเปา หนองทอน พื้นที่หาอยู่หากิน** ในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีทามตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกบริเวณที่ติดกับลำน้ำชี เป็นบริเวณของทามที่มีการใช้กันหลายชุมชนตั้งแต่ บ้านคอนสวรรค์ บ้านหนองโก บ้านนาโจด บ้านโนนขุนทิพย์ บ้านหนองทอน ทามแห่งนี้จะเป็นพื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของท้องถิ่นที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของส่วนตัว

และความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านพื้นที่ทางกายภาพเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง **ชาวบ้านจะมีระบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีระบบการสร้างหลักประกันทางการหากิน โดยมีการทำนาในทั้งทางโคกและทางทามเพื่อเป็นหลักประกันของท้องถิ่นว่าจะมีข้าวกินแม้ในยามน้ำท่วมก็ตาม**

ในการศึกษาเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2440 – พ.ศ. 2460 ทำให้เราทราบว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางธรรมชาติและพื้นที่ทางความเชื่อจะมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน พื้นที่ในแต่ละส่วนจะถูกนิยามให้เป็นสมบัติร่วมกันของผู้คนในชุมชนและท้องถิ่น เช่น วัด ป่าช้า ดอนปู่ตา(เป็นพื้นที่ในการครอบครองร่วมกันของท้องถิ่น) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหนองน้ำบางแห่งและองค์ประกอบเดิมของชุมชนบางแห่งที่ชาวบ้านนิยามให้เป็นสมบัติร่วมกันในระดับชุมชนหมู่บ้าน การครอบครองพื้นที่ทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่นในช่วงเวลานั้นจะไม่ได้เป็นไปตามสิทธิครอบครองกันตามกฎหมายแต่จะเป็นการครอบครองด้วย **“ความรู้สึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน”**

สำหรับพื้นที่อีกประเภทที่มีบทบาทในท้องถิ่น คือ พื้นที่เกี่ยวกับทรัพยากรทางธรรมชาติ เช่น ที่ทาม บึง หนอง บึง เป็นต้น ในพื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านจะไม่นิยามให้เป็นพื้นที่ครอบครองของบ้านใดบ้านหนึ่งแต่จะเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสทางการเข้าถึงทรัพยากรให้กับผู้คนในวงกว้างทั้งที่เป็นคนในท้องถิ่น

และนอกท้องถิ่น โดยไม่ได้มีข้อควบคุมใดๆทั้งสิ้น ซึ่งอาจเป็นเพราะทรัพยากรในช่วงเวลานั้นเมื่อเทียบกับจำนวนผู้คนแล้วยังคงมีมากอยู่ ชาวบ้านจึงไม่จำเป็นต้องสร้างระเบียบทางการใช้ทรัพยากรขึ้น

ตารางที่ 2.3 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคอุดมการณ์ทางความเชื่อและการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น⁶

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ศาลาเก๊าห้อง	ระดับชุมชน/ Common Property	เป็นการสร้างประเพณีของชุมชนจากความเชื่อของกลุ่มคน เพื่อสร้างอัตลักษณ์และสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน	เป็นงานบุญเดือน 6 ของบ้านคอนสวรรค์ ที่คนบ้านคอนสวรรค์จะมาร่วมงานก่อนการเลี้ยงดอนปู่ตา
วัดหนองอ้อ	ระดับท้องถิ่นและกว้างกว่าท้องถิ่น/ Common Property	การสร้าง “ตัวแทน” หรือ “สัญลักษณ์” เพื่อเชื่อมโยงคนในท้องถิ่นผ่านศูนย์กลาง “หลวงพ่อดาแดง” และ “พระใหญ่ใบเสมา”	เกิดพิธีกรรมการ “สงฆ์น้ำพระใหญ่” ในเดือน 4 ที่คนในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นจะมาร่วมงาน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย
ดอนปู่ตา	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ตา เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี
ทามห้วยกล้า บึงนกเงือก หนองแซงกระเปา หนองทอน	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตามฤดูกาลของพืชพันธุ์โดยอิสระ ไม่มีการควบคุมใดๆ
หนองอ้อ	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ใช้ประโยชน์ที่ถูกสร้างนิยามให้เกิดความเป็น “คนบ้านเดียวกัน”	ชาวบ้านใช้หนองน้ำเป็นน้ำกินและเชื่อว่าหากใครได้กินน้ำที่หนองอ้อจะต้องได้เป็น “เขยบ้าน”
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

⁶ ช่วงของการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2460

ไปเป็นวงกว้างขึ้น โดยท้องถิ่นอื่นที่เข้ามาทำเกลือที่นี่จะอาศัยการเอาพื้นที่คนในท้องถิ่นคอนสวรรค์เอามาแลกเกลือที่พวกตนต้ม

3. การเข้ามาของโรงเรียนกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงและพระ การบังคับใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 ทำให้บังคับให้หญิงชายต้องเข้าเรียนจะช่วงเวลานั้นในท้องถิ่นเสมาก็มีการแยกโรงเรียนออกจากวัด จึงทำให้บทบาทของพื้นที่ว่างของวัดเป็นเพียงที่ว่างทางศาสนาแต่เพียงเท่านั้นไม่มีมิติทางการศึกษาเข้ามาข้องเกี่ยว

4. จากนายฮ้อย เป็นตลาดเจ็กบ้านจอก สู่อริณร้านค้า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่จะเห็นได้ว่า ลักษณะการแลกเปลี่ยนทรัพยากรของท้องถิ่นคอนสวรรค์จะเริ่มต้นจากการค้าผ่านคนกลางคือ “นายฮ้อย” มาเป็นการค้าผ่านพื้นที่แลกเปลี่ยนที่เรียกว่า “ตลาดเจ็ก” และเชื่อมโยงกลายเป็นการค้าผ่านพื้นที่เฉพาะเรือน ที่เรียกว่า “เรือนร้านค้า”

5. การเข้ามาของระบบโรงเรียนกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงและพระ การเปลี่ยนแปลงภายหลังจากรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้มีการจัดการเรียนการสอนขึ้นในวัดนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ บทบาทของผู้หญิงที่มีโอกาสเพิ่มมากขึ้น กับ บทบาทของพระที่ลดลงเหลือแค่บทบาททางศาสนาเท่านั้น (รวมทั้งอาจทำให้การยอมรับนับถือของระบบจรรยาและจรรยาผู้ค้อย ๆ ลดลง)

6. วัดในยุคของระบบเจ้าคณะตำบลและการบวชแบบพระอุปัชฌาย์แบบรัฐกำหนด ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของพระผู้บวช โดยต้องไปบวชกับพระอุปัชฌาย์ที่ต้องใช้ระบบการสอบแทนการตั้งขึ้นด้วยความเคารพ โดยในช่วงเวลาดังกล่าวท้องถิ่นคอนสวรรค์ต้องไปบวชที่บ้านคอนสวรรค์ โดยรอบบ้านคอนสวรรค์ที่มาบวชที่บ้านนี้คือ บ้านนาใจดี บ้านหนองทอน บ้านหนองโก และบ้านโนนขุนทิพย์

รูปแบบของการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นในช่วงอิทธิพลของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากภาครัฐทำให้ท้องถิ่นคอนสวรรค์เกิดพื้นที่แบบใหม่ขึ้นมากมาย และพื้นที่เหล่านี้ก็มีผลต่อความคิดและพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของผู้คนหลายอย่าง พื้นที่แบบใหม่ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์ เช่น **พื้นที่นามสกุล พื้นที่เกลือ พื้นที่ตลาดผ่านคนเป็นตัวกลาง(นายฮ้อย) พื้นที่ตลาด และพื้นที่แบบโรงเรียน** เป็นต้น และพื้นที่ในรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นนี้จะมีการครอบครองพื้นที่ในแบบของรัฐและปัจเจกบุคคลเป็นส่วนใหญ่ เช่น

1. **พื้นที่นามสกุล**เป็นพื้นที่ที่มีความซับซ้อนของความเป็นเจ้าของทั้งสามแบบ คือ การครอบครองส่วนตัว(Private Property) ส่วนของชุมชน(Common Property) และส่วนของรัฐ(State Property) ซึ่งพื้นที่นามสกุลนั้นถือได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีความคาบเกี่ยวในความรู้สึกของความเป็นเจ้าของคนในท้องถิ่น

2. **พื้นที่ตลาดผ่านคนเป็นตัวกลาง (นายฮ้อย) เป็นพื้นที่ในส่วนของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล(Private Property) ที่ถูกควบคุมดูแลโดยรัฐ** จากการที่ต้องขึ้นทะเบียน
3. **พื้นที่ตลาด เป็นพื้นที่คาบเกี่ยวทางการครอบครองระหว่างกรรมสิทธิ์ของรัฐกับกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล(State and Private Property) ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาในการซ้อนทับของความรู้สึกในการครอบครองระหว่างคนสองกลุ่ม**
4. **พื้นที่แบบโรงเรียน เป็นพื้นที่ที่มีการซ้อนทับความรู้สึกในการครอบครองพื้นที่ระหว่างการครอบครองพื้นที่แบบรัฐกับการครอบครองพื้นที่แบบสมบัติร่วมของชุมชน(State and Common Property) เพียงแต่ในช่วงเวลานั้นพื้นที่โรงเรียนยังเป็นการจัดการดูแลจากชุมชนมากกว่ารัฐ ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่มีการซ้อนทับของความรู้สึกในความเป็นเจ้าของระหว่างรัฐกับชุมชน**

และเป็นที่น่าสังเกตว่าพื้นที่ที่เกิดขึ้นนั้นจะเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของรัฐไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า บทบาทการควบคุมดูแลและการจัดการพื้นที่ของรัฐในระยะนี้เริ่มเข้ามามีบทบาท ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวก็จะเกิดปรากฏการณ์**การซ้อนทับของความรู้สึกในการครอบครองพื้นที่ในหลายมิติ** ทั้งส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล ส่วนที่เป็นสมบัติร่วม และส่วนที่เป็นของรัฐ แต่ภายใต้การแย่งชิงดังกล่าวก็มีลักษณะของการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันเช่น พื้นที่ตลาดและพื้นที่ตลาดผ่านคนกลาง จะมีการเอื้อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่รัฐ และปัจเจกบุคคล เพราะเป็นผู้ที่ควบคุมการแลกเปลี่ยนทรัพยากรภายในท้องถิ่น การควบคุมพื้นที่ที่สำคัญนี้เองทำให้อำนาจการต่อรองไปตกอยู่กับกลุ่มคนกลุ่มเล็กแทนที่จะเป็นผู้คนในท้องถิ่น อำนาจดังกล่าวที่มีในพื้นที่ตลาดนั้นทำให้เกิดความสามารถในการตรวจสอบผลประโยชน์ส่วนเกินได้ง่าย และฐานอำนาจที่เกิดขึ้นยังทำให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งของกลุ่มคนอันจะนำไปสู่การขยายฐานอำนาจของตนเองต่อไปในอนาคต

และนอกจากพื้นที่ที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้แล้ว ภายในท้องถิ่นยังคงมีพื้นที่ที่ใช้สืบต่อมาแต่ยุคของการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น แต่บางพื้นที่ก็มีการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของผู้คน หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงระดับของการใช้สอย เช่น พื้นที่วัด พื้นที่ป่าช้า และพื้นที่ดอนปู่ตา จะเริ่มมีการปรับเปลี่ยนระดับของการใช้สอยจากระดับท้องถิ่นมาเป็นระดับของชุมชนหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น

ตารางที่ 2.4 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นคอนสวรร์คในยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐ⁷

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
นามสกุล (พื้นที่ในจินตนาการ)	ระดับท้องถิ่น/ Private, State and Common Property	เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ถูก สร้างขึ้นให้ผู้คนในท้องถิ่น สามารถถูกอ้างอิงได้	เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ใช้อ้างอิงโดย เอาการปกครองและผู้นำ เป็นสื่อ
เกลียว	ระดับท้องถิ่น และกว้างกว่าท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่แหล่งทรัพยากรที่ใช้ในการ แลกเปลี่ยนกับท้องถิ่นอื่นๆได้	เป็นการแลกเปลี่ยน ทรัพยากรตามแต่ข้อ จำกัดในแต่ละสถาน การณ์ เช่น การออกข่าว กับ เกลียว หรือไม้พินก็ ตาม
นายฮ้อย (พื้นที่ตลาดผ่านคน)	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่ตลาดผ่านคนในชุมชนที่เดิน ทางไปแลกเปลี่ยนทรัพยากรกับ ท้องถิ่นอื่น	นายฮ้อยจะรวบรวมสินค้า ในท้องถิ่นไปขึ้นทะเบียน กับอำเภอและเดินทางไป ซื้อขายกับคนนอกท้องถิ่น
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private and State Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายใน ท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น	การเอาทรัพยากรในท้องถิ่นไปแลกเปลี่ยนกับ ทรัพยากรนอกท้องถิ่น รวมทั้งในการซื้อขายนั้น จะมีความสัมพันธ์ทาง โครงสร้างระหว่างประชา ชนกับภาครัฐซ่อนอยู่บางส่วน
โรงเรียน	ระดับท้องถิ่น/ มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	พื้นที่ให้ความรู้ของเด็กภายใน ท้องถิ่น	เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง เด็กระหว่างท้องถิ่น ภาย ใต้การควบคุมทางความ คิดของรัฐที่ปลูกฝังลงใน เด็กท้องถิ่น

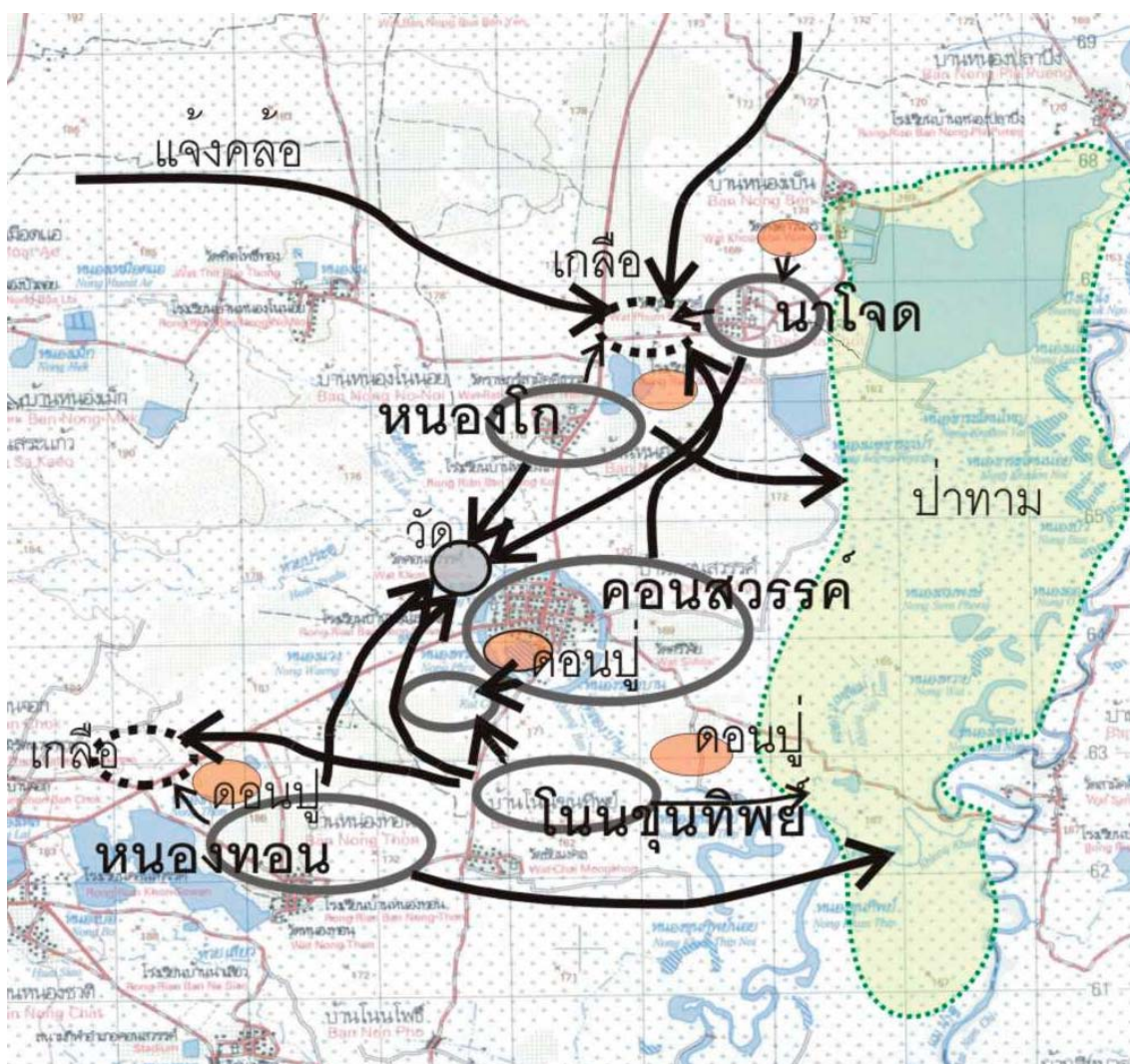
⁷ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2500

ตารางที่ 2.5 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ศาลาแก้วห่อง (เป็นพื้นที่ทาง จินตนาการเนื่องจาก ศาลาจริงหายไป)	ระดับชุมชน/ Common Property	เป็นการสร้างประเพณีของชุมชน จากความเชื่อของกลุ่มคน เพื่อ สร้างอัตลักษณ์และสร้างความ สัมพันธ์ภายในชุมชน	เป็นงานบุญเดือน 6 ของ บ้านคอนสวรรค์ ที่คน บ้านคอนสวรรค์แต่ไม่มี พื้นที่ศาลาจริงแล้วเป็น เพียงศาลเพียงตาเท่านั้น ที่เป็นตัวแทน
วัดหนองอ้อ	ระดับท้องถิ่นและกว้าง กว่าท้องถิ่น/ Common Property	การสร้าง “ตัวแทน” หรือ “สัญลักษณ์” เพื่อเชื่อมโยงคนใน ท้องถิ่นผ่านศูนย์กลาง “หลวงพ่ ตาแดง” และ “พระใหญ่ใบ เสมา”	เกิดพิธีกรรมการ “สงฆ์ พระใหญ่” ในเดือน 4 ที่คน ในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น จะมาร่วมงาน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่นแต่เริ่มมี ป่าช้าของชุมชนหมู่ บ้านบางส่วน/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตาม จินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ ที่ตามแต่ประเภทของการ ตาย
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี บรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์ แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ เดือน 6 หลังจากงานบุญ ศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ ประกอบพิธี
ทามห้วยกล้า บึงนกไถ่ หนองแซงกระเปา หนองทอน	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้ คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตาม ฤดูกาลของพืชพันธุ์โดย อิสระไม่มีการควบคุมใดๆ
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยัง คงเปิดโอกาสให้มีการใช้ งานของคนในท้องถิ่น บางเรื่อง	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หาก ผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรง งานท้องถิ่นผ่านประเพณี ของลงแขกเกี่ยวข้าว

⁸ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2500

รูปที่ 2.19 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2460 - 2500

2.7.3 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2500 – 2520 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ที่วางในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. การทำลายท้องถิ่นทามในช่วงของการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ การเข้ามามีบทบาทของ “ปอ” เป็นมูลเหตุสำคัญให้การบุกไปถางป่าทามในการทำปอ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอุดมคติของท้องถิ่นที่มีต่อ “ทาม” เปลี่ยนไปจาก “พื้นที่ที่ใช้ในเป็นทรัพยากรสาธารณะ” กลับกลายเป็น “พื้นที่ทางความคาดหวังเกี่ยวผลประโยชน์ส่วนเกินในการเกษตร”
2. การเข้ามาของเครื่องจักรกับการหายไปของการลงแขกเกี่ยวข้าว ซึ่งการเข้ามาของการค้าและการมุ่งหวังในผลผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้ “อุดมการณ์ของที่นาเกี่ยวกับการ

เกื้อกูลกันในภาคของการผลิต” เปลี่ยนแปลงไปเป็น **“อุดมการณ์ของทีนาเกี่ยวกับผลิตในเชิงพาณิชย์”** เข้ามาแทนที่

3. การแยกโรงเรียนไปตามบ้านกับความสัมพันธ์ของเด็กที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2500 บ้านเสมาได้แยกโรงเรียนออกจากบ้านข้าวหลาม ทำให้ความสัมพันธ์ของเด็กในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป และ**ความสัมพันธ์ของเพื่อนต่างบ้านก็หายไป**

การใช้พื้นที่ในท้องถิ่นคอนสตรัคพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังจากการเข้ามาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การปรับเปลี่ยนเกี่ยวกับพื้นที่ที่สำคัญๆจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่เคยเป็น พื้นที่ทรัพยากรที่เปิดโอกาสให้มีการใช้ร่วมกัน อย่างเช่น ทาม หนอง บึง โดยจะมีการปรับบทบาทของความเสรีในการเข้าถึงทรัพยากรไปเป็นพื้นที่ที่ถูกครอบครองโดยปัจเจกบุคคล แต่ที่น่าสนใจคือว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นแม้ว่าจะเป็นการครอบครองแบบส่วนตัวก็ตามแต่เจ้าของที่ดินดังกล่าวก็ยังเปิดโอกาสให้มีการเข้าไปหาเห็ดหาปลาในพื้นที่นาของตนเองได้

การเปลี่ยนแปลงอีกประการที่พบสังเกตได้คือ ความคิดของผู้คนในท้องถิ่นเริ่มมีความคิดแบบชุมชนหมู่บ้านนิยมมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการสร้างพื้นที่ในระดับของการใช้สอยระดับชุมชนมากขึ้น และพื้นที่ดังกล่าวนั้นยังถูกใช้เป็นภาพตัวแทนของเครื่องแสดงฐานะของหมู่บ้านอีกด้วย เช่น วัด และโรงเรียน ซึ่งแนวความคิดเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า ภายหลังการการเข้ามาของระบบตลาดและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนเกินนั้นได้ทำให้วิถีคิดของคนที่มีต่อพื้นที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เช่น จากพื้นที่วัดซึ่งเป็นพื้นที่ทางศาสนา และใช้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับทางพุทธ ได้ถูกเพิ่มเติมทางความคิดให้เป็นพื้นที่ที่เป็นเครื่องแสดงฐานะทางการเงินของบ้าน เป็นต้น

และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอีกเรื่องราวน่าสนใจคือ การปรับเปลี่ยนบทบาทของตลาดที่แต่เดิมมีความสัมพันธ์ในการครอบครองพื้นที่ระหว่างพ่อค้ากับชนชั้นผู้ปกครองนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2500 - 2520 บทบาทของกลุ่มพ่อค้าจะมีอำนาจในการกำหนดราคาในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ทำให้กลุ่มที่สามารถสะสมผลประโยชน์ส่วนเกินในการขยายฐานอำนาจของตัวเองนั้นเป็นกลุ่มคนที่เป็นพ่อค้าเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เคยมีบทบาทภายในพื้นที่เริ่มมีการหายไปบางส่วน หรือลดบทบาทในท้องถิ่นลง เช่น พื้นที่ตลาดผ่านตัวบุคคล(นายฮ้อย) ได้ถูกระบบการขนส่งและระบบตลาดทำให้บทบาทในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรของท้องถิ่นเริ่มที่จะน้อยลง ประกอบกับกลุ่มนายฮ้อยบางส่วนก็ได้พัฒนาตัวเองไปเป็นกลุ่มพ่อค้าในตลาด หรือกลุ่มที่กลายเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน ทำให้การแลกเปลี่ยนทรัพยากรในลักษณะดังกล่าวได้หายไป หรืออย่างบทบาทของพื้นที่เกลือที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนทรัพยากร แม้ว่าจะยังคงมีการทำเกลืออยู่แต่ก็มีความสำคัญลดน้อยลงเนื่องจาก เกลือมีราคา

ตามระบบของตลาดที่ไม่สูง จึงทำให้ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มตีมูลค่าของเกลือเป็นสิ่งที่ด้อยมูลค่าไปด้วย การทำเกลือจึงเป็นการทำเพื่อพอใช้ในการชีวิตประจำวันเท่านั้น

ตารางที่ 2.6 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคของ อิทธิพลอันเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ⁹

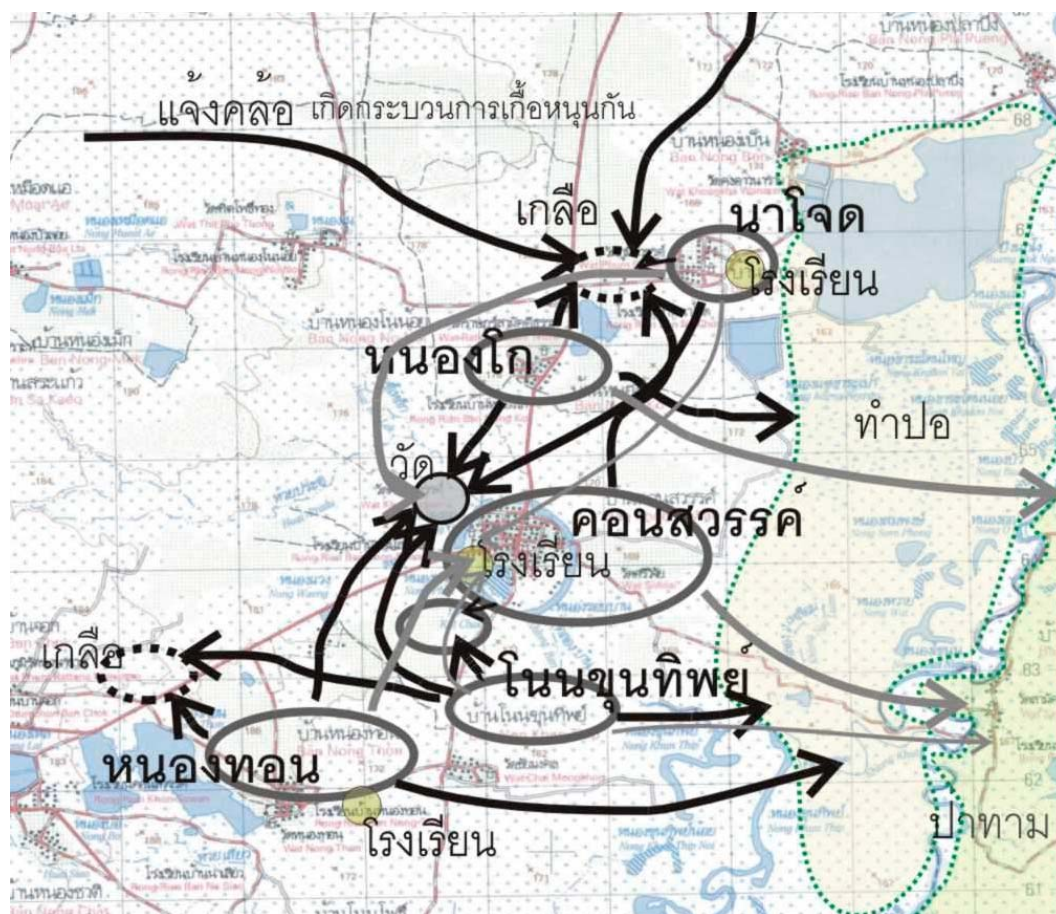
พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ทาม	ระดับปัจเจกบุคคลแต่ บางส่วนก็ยังคงเป็น ระดับท้องถิ่น/ Private Property ที่ซ้อน ทับลงบน Open Access Property	พื้นที่ที่สามารถเข้าไปจับจองเป็น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลได้หากมีเรี่ยว แรงในการถางป่าและปล้ำต้นไม้ลง	เกิดการบุกป่าถางทามที่เคย เป็นการครอบครองแบบ เปิดโอกาสในการเข้าถึง ทรัพยากรอย่างเสรีมาเป็น พื้นที่ครอบครองส่วนบุคคล โดยอาศัยกฎหมายในการ ครอบครอง
หนอง	ระดับของชุมชนและ ท้องถิ่น/ ยังคงเป็น Open Access Property เพียงแต่ถูก นิยามให้เป็น พื้นที่สาธารณะ	เป็นพื้นที่หากิน แต่ไม่สามารถหาอยู่ ได้ เนื่องจากทรัพยากรเริ่มที่จะน้อย ลง	มีการกำหนดให้เป็นพื้นที่ สาธารณะแต่ยังไม่มีการ กำหนดการใช้ประโยชน์
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคล/ Private Property	เป็นพื้นที่ทางการหากินและการ แสวงหาผลกำไร	ทำนาด้วยลงระบบที่มีการ ลงทุนทางแรงงานและการ ใช้เครื่องจักร
วัด	ระดับชุมชนหมู่บ้าน/ แต่มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางศาสนาแต่อย่างเดียว แต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่างบ้านและเป็น เครื่องแสดงฐานะของชุมชน	เริ่มมีการสร้างวัดระหว่าง หมู่บ้านและชุมชน แต่ยังคง มีความสัมพันธ์ในการไป เอนบุญบ้านต่างๆอยู่
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายใน ท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น แต่ความ เกี่ยวพันกับอำนาจรัฐเริ่มลดลง	เริ่มเป็นตลาดที่สัมพันธ์กับผู้ นำทางเศรษฐกิจ
โรงเรียน	ระดับชุมชน/ มีความเป็น State Property มากกว่า Common Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางการเรียนรู้แต่ อย่างเดียวแต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่าง บ้านและเป็นเครื่องแสดงฐานะ ของชุมชน	ความสัมพันธ์ระหว่างเด็ก ต่างบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากทัศนคติแบบแยก บ้าน

⁹ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 - 2520

ตารางที่ 2.7 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคของอิทธิพลอันเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ¹⁰ ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ศาลาเก้าห้อง (เป็นพื้นที่ทาง จินตนาการเนื่องจาก ศาลาจริงหายไป)	ระดับชุมชน/ Common Property	เป็นการสร้างประเพณีของชุมชน จากความเชื่อของกลุ่มคน เพื่อสร้าง อัตลักษณ์และสร้างความสัมพันธ์ ภายในชุมชน	เป็นงานบุญเดือน 6 ของ บ้านคอนสวรรค์ ที่คนบ้าน คอนสวรรค์แต่ไม่มีพื้นที่ ศาลาจริงแล้วเป็นเพียงศาล เพียงตาเท่านั้นที่เป็นตัว แทน
วัดหนองอ้อ	ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และกว้างกว่าท้องถิ่น/ Common Property	การสร้าง “ตัวแทน” หรือ “สัญลักษณ์” เพื่อเชื่อมโยงคนใน ท้องถิ่นผ่านศูนย์กลาง “หลวงพ่ ตาแดง” และ “พระใหญ่ใบเสมา”	เกิดพิธีกรรมการ “สงฆ์ พระใหญ่” ในเดือน 4 ที่คน ในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น จะมาร่วมงาน แต่เริ่ม ปรากฏความเป็นเจ้าของ ผ่านวิธีการแบบเจ้าภาพ
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่นแต่เริ่มมี ป่าช้าของชุมชนหมู่บ้าน บางส่วน/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตาม จินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ ตามแต่ประเภทของการ ตาย
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี บรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์ แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ เดือน 6 หลังจากงานบุญ ศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ ประกอบพิธี

¹⁰ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 - 2520

รูปที่ 2.20 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2500 - 2520

2.7.4 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2520 – 2540 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของที่ว่างในหลายๆ พื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. **การสร้างถนนและการแบ่งพื้นที่กรรมสิทธิ์** ในช่วงปี พ.ศ. 2520 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในที่ว่างระหว่างคุ่มที่ใช้เป็นทางเดินในคุ่มมาเป็นการใช้ถนน และเกิดการกันรั้วขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **อุดมคติของพื้นที่ระหว่างเรือนที่เป็นของคุ่มกลับกลายเป็นอุดมคติของพื้นที่แบบปัจเจกบุคคลขึ้น** อีกทั้งในท้องถิ่นคอนสวรรค์ยังพบเห็นศาลพระภูมิ ซึ่งจากข้อมูลสรุปได้ว่าเป็นแนวคิดที่ได้มาจากเมือง

2. **ผ้าป่าบ้าน ผ้าป่าเมือง** แต่เดิมนั้นการเอาบุญผ้าป่าจะเป็นงานบุญในระดับท้องถิ่นหรือระดับบ้านแต่เพียงเท่านั้นแต่ต่อมาเมื่อลูกหลานบ้านออกบ้านไปทำงานที่อื่น ๆ มากขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเกี่ยวกับงานบุญดังกล่าวไปเป็น **วิวัฒนาการของการเอาบุญผ้าป่าเริ่มต้นด้วยการเอาบุญใน “พื้นที่รอบวัด” มาเป็น “การขึ้นศาลาเอาบุญ” และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง**

จาก “ผ้าป่าบ้าน” เป็น “ผ้าป่าที่มาจากเมือง” และบางครั้งก็ต้องเรียกว่าเป็น “ผ้าป่าระหว่างประเทศ” ไปแล้วในปัจจุบัน

3. ระบบคัมแบบใหม่กับการใช้พื้นที่แบบรัฐ การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจาก จินตภาพของชุมชนในแบบของรัฐในช่วงของ “คัมพัฒนา” เพื่อการประกวดหมู่บ้านดีเด่นในปี พ.ศ. 2530 เป็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในจินตภาพเดิมของชุมชนที่สัมพันธ์กับกายภาพไปเป็นจินตภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่จริงเพราะในปัจจุบันชุมชนกลับไม่สามารถจำชื่อ “คัม” เหล่านั้นได้เลย

4. เมรุกับการทำลายจินตภาพเรื่องเกี่ยวกับผีของชุมชน ซึ่งความสวดที่เกิดขึ้นในการทำพิธีศพแบบ “เมรุ” เป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจินตนาการในเรื่องของ “ผี” ที่ออกมาในรูปของ “พิธีกรรม” จากเดิมที่มีการแยกพิธีกรรม แต่ปัจจุบันไม่หลงเหลืออยู่เลย

5. โครงสร้างพื้นฐานกับการเข้ามาถือครองที่สาธารณะโดยชอบธรรม การเข้ามาจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับท้องถิ่นในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา สามารถเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ของชุมชนให้เป็นที่ว่างเพื่อการโครงสร้างพื้นฐานของท้องถิ่น เนื่องจากการระบุงกรรมสิทธิ์ให้เป็นที่สาธารณะโดยการดูแลของรัฐจึงทำให้ชุมชนขาดสิทธิในการจัดการไป

การใช้พื้นที่ในแบบท้องถิ่นคอนสตรัคในช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2540 นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงอันถูกนำเข้ามาจากปัจจัยที่ลูกหลานออกไปทำงานนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากลูกหลานที่ไปทำงานในพื้นที่อื่น ๆ นั้นเริ่มมีการนำเอาวัฒนธรรมจากท้องถิ่นอื่นมาใช้ภายในชุมชนของตน หรือในบางประเพณีลูกหลานบ้านก็สร้างวิธีการทำให้เกิดความสัมพันธ์ของตนเองกับหมู่บ้านขึ้น เช่น การนำเอาศาลพระภูมิเจ้าที่ดินมาเป็นสัญลักษณ์ในการครอบครองพื้นที่ดินของตนเองดังเช่นวัฒนธรรมในภาคกลาง หรือ อย่างกระบวนการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายของลูกหลานบ้านผ่านงานบุญผ้าป่า เป็นต้น โดยสองตัวอย่างนี้เป็นภาพตัวแทนที่ทำให้สามารถมองเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

สำหรับวิธีการจัดการพื้นที่ภายในท้องถิ่นคอนสตรัคนั้นจะเห็นได้ว่ายังคงมีการผสมผสานวิธีการจัดการให้อยู่ในการครอบครองทั้งจากส่วนปัจเจกบุคคล ส่วนสมบัติร่วมกัน ส่วนของรัฐ และส่วนที่เปิดโอกาสให้เกิดเสรีในการเข้าถึงทรัพยากร ปะปนกันไป อย่างตัวอย่างที่น่าจะนำมากล่าวถึงคือ ความพยายามแย่งชิงการจัดการพื้นที่ระหว่างรัฐกับชาวบ้านในเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่แบบคัม ที่ภาครัฐมีความตั้งใจให้เป็นพื้นที่ทางการปกครองย่อยลงจากหมู่บ้าน โดยมีการจัดตั้งกลุ่มผู้นำคัมขึ้น แต่ในทางความคิดของชาวบ้านแล้วนั้นความเป็นคัมจะเป็นเพียงจิตสำนึกในการอ้างอิงครัวเรือนต่างๆ ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสร้างจินตภาพของชาวบ้านต่อพื้นที่เพื่อต่อการจดจำ แต่ที่น่าสนใจคือว่า ในภายหลังมานี้ เวลาชาวบ้านต้องอ้างอิงคนหรือพื้นที่ใดๆ ภายในชุมชนแล้วนั้น จะมีการ

อ้างอิงไปที่หมู่ที่ ซึ่งการเปลี่ยนลักษณะการอ้างอิงนี้เองที่ชี้ให้เห็นว่าในเวลาปัจจุบันชาวบ้านก็เริ่มมีจินตภาพต่อพื้นที่เป็นแบบเดียวกับรัฐเช่นเดียวกัน

ตารางที่ 2.8 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นคอนสตรัคในยุคลูกหลานออกบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่¹¹

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
วัด	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	การสร้างเครือข่ายผ้าป่าเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของลูกหลานบ้านที่ออกบ้านไปทำงานในต่างพื้นที่
โรงเรียน	ระดับชุมชน/ State Property	พื้นที่สร้างความคาดหวังทางอาชีพของผู้คนในท้องถิ่นมากกว่าพื้นที่ของการศึกษา	ผู้คนส่งลูกหลานไปโรงเรียนด้วยความคาดหวังว่าลูกหลานจะได้ไม่ลำบากและมีโอกาสทางอาชีพมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีค่าใช้จ่ายซึ่งถือเป็นการลงทุนทางการศึกษาอีกด้วย
คุ้ม (หมู่)	ระดับชุมชน/ แม้ว่ามีความพยายามทำให้เป็น State Property แต่ชาวบ้านก็ยังคงมีความรู้สึกว่าเป็น Common Property	ชาวบ้านนิยามว่าเป็นพื้นที่ของการจดจำครัวเรือนผ่านมิติทางภูมิศาสตร์ แต่รัฐนิยามให้เป็นหน่วยของการศึกษา	มีการตั้งหัวหน้าคุ้ม หัวหน้าหมู่เพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลจากทางภาครัฐ
เมรุ (ป่าช้า)	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ประกอบพิธีส่งวิญญาณของผู้ตายแบบใหม่ที่เข้ามาแทนป่าช้า	เลิกการแยกพื้นที่ตามประเภทของการตาย เช่น การฝังและการเผา รวมทั้งมีการจัดตั้งสหกรณ์งานศพเพื่อรับประกันทางการเงินในการจัดงานศพ
เรือน	ระดับครัวเรือน/ Private Property	สมบัติของครัวเรือน	การแบ่งรั้วตามแนวเขตที่ดินของตนเองและมีการนำความเชื่อแบบผีเจ้าที่ดินแบบศาลพระภูมิมาจากภาคกลาง
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคล/	เป็นพื้นที่ทางการหากินและการ	ทำนาด้วยระบบที่มีการ

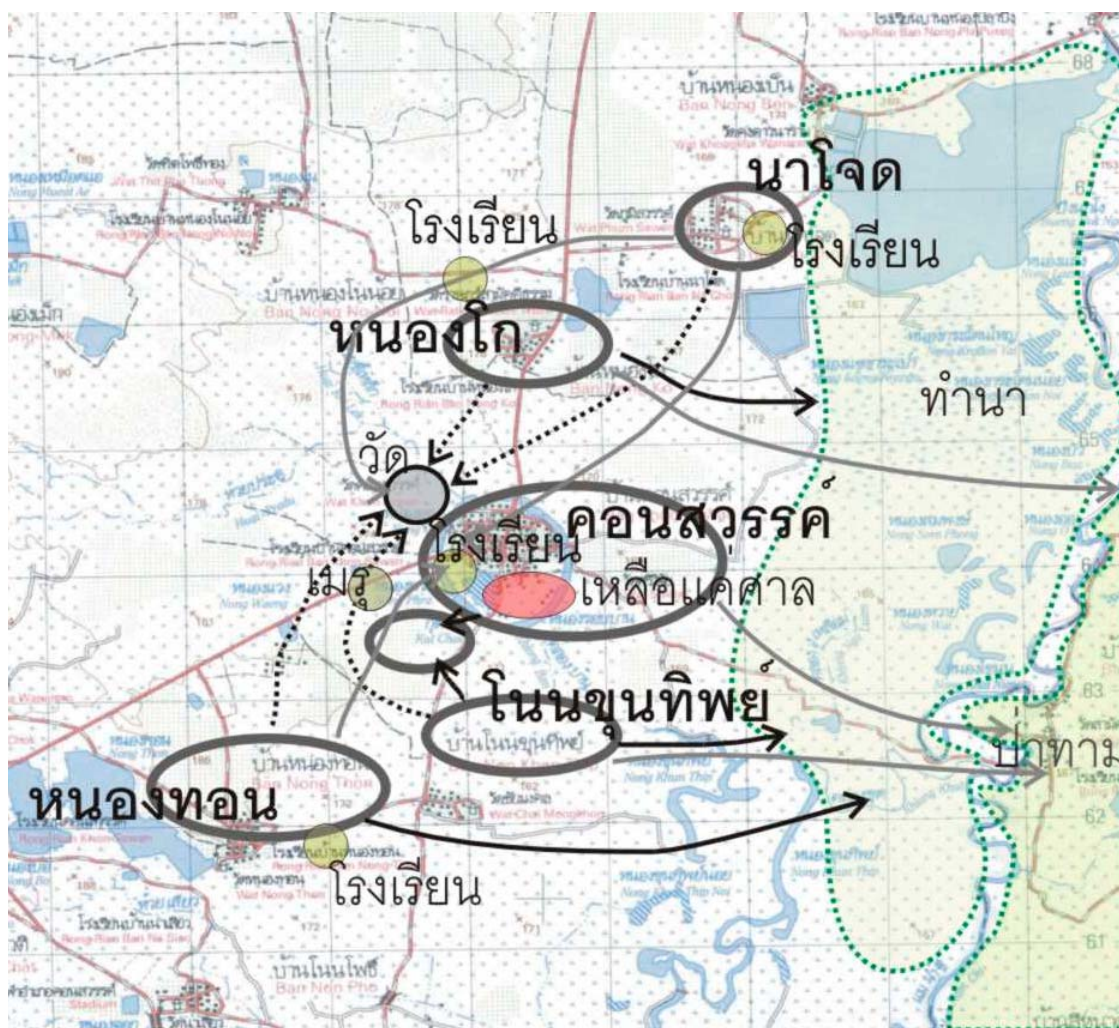
¹¹ ช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2540

	<i>Private Property</i>	แสวงหากำไร รวมทั้งเป็นมรดกของครอบครัว	ลงทุนทางแรงงานและการใช้เครื่องจักร ประกอบกับการจัดการน้ำจากภาครัฐ เข้ามามีบทบาทในการจัดการน้ำในภาคของการเกษตรกรรม
--	-------------------------	---------------------------------------	---

ตารางที่ 2.9 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นคนสวนวรรคในยุคลูกหลานออกบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่¹² ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ศาลาเก๊าห้อง (เป็นพื้นที่ทาง จินตนาการเนื่องจาก ศาลาจริงหายไป)	ระดับชุมชน/ <i>Common Property</i>	เป็นการสร้างประเพณีของชุมชน จากความเชื่อของกลุ่มคน เพื่อสร้าง อัตลักษณ์และสร้างความสัมพันธ์ ภายในชุมชน	เป็นงานบุญเดือน 6 ของ บ้านคนสวนวรรค ที่คนบ้าน คนสวนวรรคแต่ไม่มีพื้นที่ ศาลาจริงแล้วเป็นเพียงศาล เพียงตาเท่านั้นที่เป็นตัว แทน
วัดหนองอ้อ	ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และกว้างกว่าท้องถิ่น/ <i>Common Property</i>	การสร้าง “ตัวแทน” หรือ “สัญลักษณ์” เพื่อเชื่อมโยงคนใน ท้องถิ่นผ่านศูนย์กลาง “หลวงพ่อดาแดง” และ “พระใหญ่ใบเสมา”	เกิดพิธีกรรมการ “สงฆ์ พระใหญ่” ในเดือน 4 ที่คน ในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น จะมาร่วมงาน แต่เริ่ม ปรากฏความเป็นเจ้าของ ผ่านวิธีการแบบเจ้าภาพ
หนอง	ระดับของชุมชนและ ท้องถิ่น/ ยังคงเป็น <i>Open Access</i> <i>Property</i> เพียงแต่ถูก นิยามให้เป็น พื้นที่สาธารณะ	เป็นพื้นที่หากิน แต่ไม่สามารถหาอยู่ ได้ เนื่องจากทรัพยากรเริ่มที่จะน้อย ลง	มีการกำหนดให้เป็นพื้นที่ สาธารณะแต่ยังไม่มี กำหนดการใช้ประโยชน์
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ <i>Common Property</i>	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี บรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์ แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ เดือน 6 หลังจากงานบุญ ศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ ประกอบพิธี

¹² ช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2540

รูปที่ 2.21 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2540

บทที่ 3

ท้องถิ่นเสมา อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์
(ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนกลาง)

บทที่ 3

ท้องถิ่นบ้านเสมา อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ (ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนกลาง)

3.1 ข้อมูลเบื้องต้นของท้องถิ่นเสมา

ท้องถิ่นเสมาเป็นตัวแทนของการศึกษาในครั้งนี้อยู่ในตอนกลางของลุ่มน้ำชี แต่ในความเป็นจริงแล้ว ท้องถิ่นเสมาจะตั้งอยู่ในอิทธิพลของลำน้ำสาขาของลำน้ำชีคือ ลำน้ำปาว แต่ในการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาถึงอิทธิพลที่มีต่อพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งสาย ซึ่งนั่นก็หมายความว่า จะคาบเกี่ยวถึงพื้นที่ของลำน้ำสาขาด้วย

ท้องถิ่นเสมาเป็นอีกท้องถิ่นหนึ่งที่มีหลักฐานของชุมชน หรือเมืองมาก่อนหลายชั่วอายุคนแล้ว บริเวณที่เคยเป็นเมืองมาก่อนนี้ชาวบ้านเรียกต่อกันมาว่า **“เมืองฟ้าแดดสงยาง”** ซึ่งเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นเมืองที่รุ่งเรืองมาก่อน มีลักษณะเป็นเมืองขนาดใหญ่ในช่วงอารยธรรมทวารวดี มีคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปลักษณะคล้ายกับใบเสมา อีกทั้งยังหลงเหลือพื้นที่โบราณสถานที่สำคัญในบริเวณที่ชาวบ้านเรียกกันว่า **“โนนเมือง” “โนนกรรม”** ต่อมาในช่วงที่มีกลุ่มคนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงข้ามเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ดังกล่าวจึงเกิดเป็นเรื่องราวการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของคนกลุ่มใหม่กับพื้นที่ซึ่งเคยเป็นเมืองมาเก่าก่อน

สภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นเสนานั้นเป็นพื้นที่ที่ประกอบด้วยพื้นที่โนน โคก สลับกับที่ราบลุ่มและพื้นที่ทาม โดยพื้นที่ตั้งถิ่นฐานจะแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ซึ่งสามารถจำแนกบ้านกับมิติทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นได้เป็น 3 ลักษณะ คือ **ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน** (หรือเนิน) สูง (เช่น บ้านเสมา บ้านข้าวหลาม บ้านสว่าง เป็นต้น) **ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำชี** (เช่น บ้านดอนยาง เป็นต้น) และ **ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา** (เช่น บ้านสงยาง เป็นต้น)

ในการศึกษาท้องถิ่นโดยแยกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ภายในท้องถิ่นพบว่า ลักษณะของการตั้งบ้านนั้นในบ้านที่มีขนาดใหญ่หลายครัวเรือนมักจะตั้งในพื้นที่ที่เป็นที่โคกหรือโนนสูง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการตั้งบ้านของท้องถิ่นเสมาจะไม่ซ้อนทับกับพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของโบราณสถานเดิมที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่ แต่จะเป็นการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยในบริเวณที่ห่างออกจากพื้นที่โบราณสถานออกไป เช่น บ้านเสมา บ้านข้าวหลาม และบ้านสว่าง ส่วนบ้านขนาดเล็กที่มีจำนวนหลังคาเรือนไม่มากนั้นจะตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยในในที่ราบที่เป็นพื้นที่นาและพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ